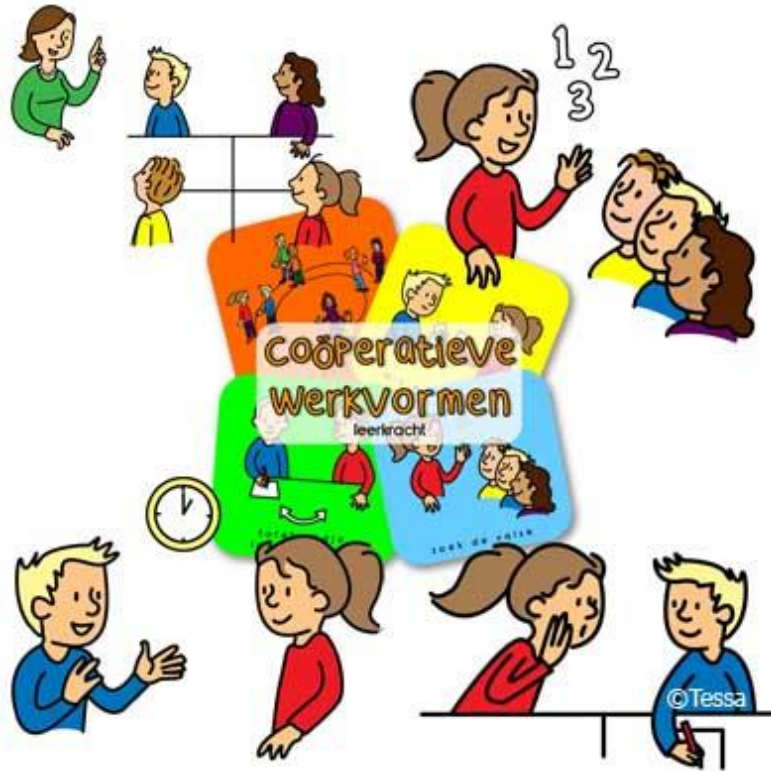

Coöperatieve werkvormen implementeren op Daltonbasisschool De Springplank

Gegevens student:

Naam: Mahnaz Zahed
Studentnummer: 10010718
Opleiding: hbo-lerarenopleiding pabo
Scriptiebegeleider: Miranda de Hei
Plaats: Zoetermeer
Datum: 20-05-2016

Gegevens praktijkschool

OBS De Springplank
Irisvaart 6-8
2724 TT Zoetermeer
Stagegroep: groep 6
Scriptiebegeleider: Saskia Klos

Gegevens onderwijsinstelling:

Haagse Hogeschool
Johanna Westerdijkplein 75
2521 EN Den Haag

Voorwoord

Mijn naam is Mahnaz Zahed. Ik woon in Zoetermeer en ben 29 jaar oud. Ik volg de opleiding pabo op de Haagse Hogeschool en zit nu in de eindfase van de opleiding. Dit scriptieonderzoek heb ik uitgevoerd op mijn stageschool Daltonbasisschool De Springplank in Zoetermeer. Met deze scriptie rond ik de opleiding pabo aan de Haagse Hogeschool af.

Mijn dank gaat uit allereerst uit naar de directie en de leerkrachten van Daltonbasisschool De Springplank voor hun tijd en inbreng, voor het deelnemen aan de observaties, interviews en enquêtes. Daarnaast wil ik Miranda de Hei bedanken voor de feedback en begeleiding gedurende mijn scriptieonderzoek. Verder bedank ik mijn medestudenten van de scriptiebijeenkomsten op de pabo voor hun feedback.

Veel leesplezier!

Mahnaz Zahed

Samenvatting

Daltonbasisschool De Springplank wil coöperatieve werkvormen implementeren in de school om de samenwerking tussen de leerlingen te versterken en de lessen actiever en uitdagender te maken. De school is nu twee jaar bezig met de implementatie, maar er is geen concreet plan geformuleerd voor deze implementatie, daardoor is het voor de leerkrachten niet duidelijk wat ze moeten doen en hoe ze dat moeten doen. Dit leidt er toe dat coöperatieve werkvormen niet structureel worden ingezet.

Het doel van dit onderzoek is: *Het geven van aanbevelingen aan het team van Daltonbasisschool De Springplank om coöperatieve werkvormen geleidelijk op te bouwen en te implementeren in de school en in de groepen, zodat er een doorgaande leerlijn ontstaat met werkvormen die structureel ingezet kunnen worden in groep 1 t/m 8.*

Om het doel te bereiken is de volgende hoofdvraag geformuleerd, waar in het theoretisch kader en het praktijkonderzoek antwoord op wordt gegeven.

Op welke wijze kan het team van Daltonbasisschool De Springplank coöperatieve werkvormen geleidelijk opbouwen en implementeren in de school en in de groepen, zodat er een doorgaande leerlijn ontstaat met werkvormen die structureel ingezet kunnen worden in groep 1 t/m 8?

Het theoretisch kader beschrijft vanuit de literatuur hoe coöperatieve werkvormen kunnen worden geïmplementeerd in het basisonderwijs, hoe coöperatieve werkvormen kunnen worden geïmplementeerd in de specifieke onderwijsvorm van het Daltononderwijs, hoe het werken met coöperatieve werkvormen geleidelijk kan worden opgebouwd en hoe een doorgaande leerlijn kan ontstaan met coöperatieve werkvormen die structureel ingezet kunnen worden in groepen 1 t/m 8.

Tijdens het praktijkonderzoek zijn door het uitvoeren van observaties in de groepen 1/2 C, 3 en 6 en het afnemen van interviews en enquêtes in de school gegevens verzameld over: de wijze waarop het team van Daltonbasisschool De Springplank coöperatieve werkvormen implementeert in de school en in de groepen, en over de problemen die zij bij het implementeren van coöperatieve werkvormen in de school en in de groepen.

Uit de resultaten van het onderzoek blijkt dat de coöperatieve werkvormen niet in de drie niveaus worden geïmplementeerd zoals de literatuur dit voorschrijft. De leerkrachten werken buiten de bijeenkomsten niet allemaal gericht samen om werkvormen voor te bereiden en uit te voeren. Dit gebeurt wel steeds meer bij de leerkrachten van de drie kleutergroepen. De werkvormen worden nog niet dagelijks in het lesprogramma toegepast en ze vormen nog geen onderdeel van het onderwijsprogramma van de school. De leerkrachten gebruiken geen vaste werkwijze voor het aanleren, uitvoeren en opbouwen van coöperatieve werkvormen. De leerkrachten gebruiken ook niet dezelfde werkwijze voor het aanleren, uitvoeren en opbouwen van werkvormen. De leerkrachten zijn nog zoekend naar geschikte werkvormen voor hun groep om zo ook variatie te bieden.

De werkvormen worden niet geleidelijk opgebouwd volgens de voorgeschreven stappen uit de literatuur.

Een doorgaande leerlijn in werkvormen van groep 1 t/m 8 ontbreekt nog, doordat de werkvormen nog niet een vast onderdeel zijn van het onderwijsprogramma en niet alle leerkrachten gericht samenwerken.

Aan het team van Daltonbasisschool De Springplank worden aanbevelingen gegeven om bij de implementatie van coöperatieve werkvormen drie kernpunten te gebruiken. Deze kernpunten kunnen gebruikt worden bij het opstellen van een implementatieplan.

De drie kernpunten zijn:

1. Implementeren op drie niveaus: op schoolniveau, leerkrachtniveau en groepsniveau
2. het geleidelijk opbouwen van coöperatieve werkvormen
3. het realiseren van een doorgaande leerlijn

Per kernpunt worden concrete suggesties beschreven die de school als handvatten kan gebruiken.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	1
Samenvatting	2
1 Inleiding	6
Aanleiding.....	6
Probleemanalyse	7
1.1 Probleemstelling	8
1.2 Doelstelling.....	8
1.3 Vraagstelling.....	8
1.4 Leeswijzer.....	9
2 Theoretisch kader.....	10
2.1 Implementatie coöperatieve werkvormen in het basisonderwijs	11
2.1.1 Coöperatieve werkvormen	11
2.1.2 De opbrengsten van coöperatieve werkvormen	14
2.1.3 Implementeren van coöperatieve werkvormen op drie niveaus.....	15
2.2 Implementatie coöperatieve werkvormen in het Daltononderwijs	20
2.2.1 Visie & kernwaarden Daltononderwijs	21
2.2.2 Samenwerking in het Daltononderwijs.....	22
2.3 Geleidelijke opbouw en een doorgaande leerlijn	25
2.3.1 Een geleidelijke opbouw	25
2.4 Samenvatting bevindingen theoretisch kader	28
3 Onderzoeksopzet	29
3.1 Betrokkenen- participanten.....	29
3.2 Onderzoeksmethoden en procedures.....	29
3.2.2 Procedures en analyses	31
3.3 Ethische kwesties	32
4 Resultaten	33
4.1 Huidige implementatiewijze coöperatieve werkvormen	33
4.2 Problemen die het team ervaart bij implementeren van coöperatieve werkvormen.....	41
4.3 Resultaten praktijkonderzoek gerelateerd aan de literatuur.	41
4.4 Samenvatting bevindingen praktijkonderzoek.....	47
5 Conclusie.....	48
5.1 Bevindingen	48
5.2 Aanbevelingen.....	50

6	Reflectie	52
6.1	Onderzoeksproces	52
6.2	Beperkingen van het onderzoek	53
6.3	Ervaringen en leerpunten	54
	Literatuurlijst	55
	Bijlagen	57
1.	Stappen voor het bekijken van elkaars coöperatieve lessen.....	57
2.	De zeven sleutels voor succes bij coöperatieve werkvormen	57
3.	Vormgeving van de vijf basiskenmerken bij een coöperatieve werkvorm.....	58
4.	Vorbereidingsformulier voor een coöperatieve les.....	60
5.	De verschillende aspecten bij de afsluiting van een werkvorm.....	61
6.	Tien tips voor succes met coöperatief werkvormen	62
7.	De vijf kernwaarden van het Daltononderwijs	63
8.	Overzicht samenwerkingsvaardigheden in drie niveaus van beheersing.	65
9.	Overzichtsschema werkvormen	67
10.	De 17 coöperatieve werkvormen	68
11.	Overzichtsschema werkvormen per schoolbouw	74
12.	Observatieschema	76
13.	Observatieverslagen groepen 1-2C, 3 en 6.....	78
14.	Interview leerkrachten groepen 1-2C, 3 en 6.....	85
15.	Interview Daltoncoördinator	94
16.	Enquête leerkrachten	96
17.	Resultaten enquêtes groepsleerkrachten	98

1 Inleiding

In de huidige maatschappij moeten mensen goed kunnen samenwerken. Dit begint al op de basisschool waar leerlingen leren samen te werken aan opdrachten. De klas is een weerspiegeling van de samenleving waarin kinderen in kleine groepjes intensief samenwerken en in interactie met elkaar de democratische principes leren die de basis vormen van onze samenleving (Van Vugt, 2005). Voor een effectieve samenwerking is echter meer nodig dan alleen de opdracht krijgen om samen te werken. De lessen moeten op een systematische en gestructureerde wijze worden vormgegeven (Ebbens & Ettekoven, 2013). Het aanbieden van coöperatieve werkvormen is een manier om samenwerkend leren gestructureerd in te zetten (Kagan, 2013; Förrer, Kenter & Veenman, 2000; Ebbens & Ettekoven, 2013). De inzet van coöperatieve werkvormen heeft meerdere voordelen. Kagan (2013) beschrijft bijvoorbeeld dat door het inzetten van deze didactische structuren leerlingen op een actieve en betrokken manier met elkaar samen werken met als doel: de prestaties te verbeteren en de cognitieve- en sociale vaardigheden te bevorderen (Kagan, 2013). Ook het omgaan met verschillen tussen leerlingen blijft een belangrijke taak voor scholen in het basisonderwijs. Leerkrachten moeten in een heterogene groep rekening houden met verschillen tussen leerlingen en differentiatie bieden in hun lessen. Coöperatief Leren maakt gebruik van verschillen die er tussen leerlingen zijn, door heterogene groepjes te vormen waarin de leerlingen met en van elkaar leren (Förrer et al., 2000).

Daarnaast wordt het onderwijs aan leerlingen boeiender, motiverender en uitdagender door het inzetten van nieuwe werkvormen, zoals coöperatieve werkvormen (Winkels & Hoogeveen, 2014).

Om coöperatieve werkvormen zo effectief mogelijk te implementeren in de gehele school moet het door de hele organisatie nagestreefd worden. De verschillende groepen in de school, leerlingen, leerkrachten en schoolleiding, werken volgens dezelfde uitgangspunten om de onderwijsvernieuwing blijvend te maken (Förrer et al., 2000).

Aanleiding

Daltonbasisschool De Springplank wil coöperatieve werkvormen implementeren om de samenwerking tussen de leerlingen op school te versterken en omdat het goed past bij de visie van het Daltononderwijs. Daarnaast wil de school leerlingen actief bij de les betrekken en het leren leuker maken. De directie heeft echter nog geen concreet plan opgesteld om

coöperatieve werkvormen te implementeren in alle groepen van de school. Er is een proefperiode geweest, waarin leerkrachten van de groepen 1 t/m 8 een aantal coöperatieve werkvormen gingen uitproberen. Tijdens vergaderingen heeft het team over het inzetten van coöperatieve werkvormen gesproken en met elkaar een aantal werkvormen uitgevoerd. Dit werd gedaan om voorbeelden en ideeën uit te wisselen en te ervaren hoe de werkvormen kunnen worden uitgevoerd. Het onderwerp is een aantal keren besproken en geëvalueerd op studiedagen en themabijeenkomsten. Een aantal van deze studiedagen en themabijeenkomsten is verzorgd door de organisatie OnderwijsAdvies uit Zoetermeer. Deze organisatie bestaat uit adviseurs en experts die zich op een professionele wijze inzetten binnen het onderwijs, de opvoeding en de zorg, waarbij de optimale ontwikkeling van het kind centraal staat.

Probleemanalyse

Daltonbasisschool De Springplank is nu ongeveer twee jaar bezig met het implementeren van coöperatieve werkvormen in de groepen 1 t/m 8. Er is echter geen concreet plan opgesteld om coöperatieve werkvormen in alle groepen te implementeren.

De school is gestart met een proefperiode, waarin alle leerkrachten een aantal coöperatieve werkvormen gingen uitproberen die ontwikkeld zijn door Dr. Spencer Kagan (Kerpel, 2014). De proefperiode is op een aantal studiedagen en tijdens teamvergaderingen geëvalueerd. De directie en het team komen tot de volgende conclusies:

- de werkvormen worden niet structureel ingezet (sommige leerkrachten zetten het één keer per maand in, anderen weer meerdere keren per maand en een aantal één keer per week, anderen meerdere keren per week);
- er zit geen geleidelijke opbouw in de ingezette werkvormen;
- er is geen doorgaande leerlijn van groep 1 t/m 8;
- vaak worden dezelfde werkvormen gebruikt.

Het team wil de inzet van coöperatieve werkvormen uitbreiden en geleidelijk opbouwen, waarbij er een doorgaande leerlijn moet ontstaan, zodat de coöperatieve werkvormen in groep 1 t/m 8 succesvol en met regelmaat ingezet worden. De bedoeling is dat alle leerkrachten structureel werken met verschillende werkvormen in hun lesaanbod.

1.1 Probleemstelling

De directie en het team van Daltonbasisschool De Springplank wil coöperatieve werkvormen implementeren in de school, maar hebben geen concreet plan geformuleerd voor deze implementatie, daardoor worden de werkvormen door de leerkrachten niet geleidelijk opgebouwd en structureel ingezet in hun lesaanbod en mist er een doorgaande leerlijn in groep 1 t/m 8.

1.2 Doelstelling

Het geven van aanbevelingen aan het team van Daltonbasisschool De Springplank om coöperatieve werkvormen geleidelijk op te bouwen en te implementeren in de school en in de groepen, zodat er een doorgaande leerlijn ontstaat met werkvormen die structureel ingezet kunnen worden in groep 1 t/m 8.

1.3 Vraagstelling

Hoofdvraag:

Op welke wijze kan het team van Daltonbasisschool De Springplank coöperatieve werkvormen geleidelijk opbouwen en implementeren in de school en in de groepen, zodat er een doorgaande leerlijn ontstaat met werkvormen die structureel ingezet kunnen worden in groep 1 t/m 8?

Deelvragen theoretisch kader:

1. Op welke wijze kunnen coöperatieve werkvormen geïmplementeerd worden in het basisonderwijs?
2. Op welke wijze kunnen coöperatieve werkvormen geïmplementeerd worden in het Daltononderwijs?
3. Hoe kan het werken met coöperatieve werkvormen geleidelijk opgebouwd worden en een doorgaande leerlijn ontstaan met werkvormen die structureel ingezet kunnen worden in de groep 1 t/m 8?

Deelvragen praktijkonderzoek:

4. Op welke wijze worden coöperatieve werkvormen op dit moment geïmplementeerd in de school en in de groepen van Daltonbasisschool De Springplank?
5. Welke problemen ervaart het team van Daltonbasisschool De Springplank bij het implementeren van coöperatieve werkvormen in de school en in de groepen?
6. In hoeverre verloopt de implementatie van de coöperatieve werkvormen op Daltonbasisschool De Springplank zoals voorgeschreven in de literatuur?
7. Welke aanbevelingen kunnen gedaan worden vanuit de literatuur en het praktijkonderzoek aan het team van Daltonbasisschool De Springplank om coöperatieve werkvormen in de school en in de groepen geleidelijk op te bouwen en te implementeren?

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 2, het theoretisch kader, wordt beschreven hoe coöperatieve werkvormen kunnen worden geïmplementeerd in het basisonderwijs, hoe coöperatieve werkvormen kunnen worden geïmplementeerd in de specifieke onderwijsvorm van het Daltononderwijs en hoe het werken met coöperatieve werkvormen geleidelijk kan worden opgebouwd met een doorgaande leerlijn. In hoofdstuk 3 wordt beschreven hoe het praktijkonderzoek is vormgegeven door het beschrijven van de participanten, de gebruikte onderzoeksmethoden en hoe er is omgegaan met gevoelige gegevens uit het praktijkonderzoek. In hoofdstuk 4 worden de resultaten uit het praktijkonderzoek beschreven. In hoofdstuk 5 wordt de conclusie van het onderzoek beschreven door het beantwoorden van de onderzoeksvragen die geformuleerd zijn. Er worden aanbevelingen geformuleerd om coöperatieve werkvormen geleidelijk op te bouwen en te implementeren in Daltonbasisschool De Springplank. Als laatste volgt een reflectie door de onderzoeker op het verloop van het onderzoeksproces en de eigen ontwikkeling.

2 Theoretisch kader

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk wordt beschreven wat coöperatieve werkvormen zijn, wat de vijf basiskenmerken zijn, en wat de opbrengsten zijn. Aan het eind van deze paragraaf wordt antwoord gegeven op de deelvraag: ‘Op welke wijze kunnen coöperatieve werkvormen geïmplementeerd worden in het basisonderwijs?’ In de tweede paragraaf wordt beschreven wat de visie en kernwaarden van het daltononderwijs zijn, wat verstaan wordt onder samenwerking en hoe coöperatieve werkvormen aansluiten bij het Daltononderwijs. Ten slotte wordt in de derde paragraaf beschreven hoe coöperatieve werkvormen geleidelijk kunnen worden opgebouwd en hoe een doorgaande leerlijn gerealiseerd kan worden met coöperatieve werkvormen die in groep 1 t/m 8 structureel ingezet kunnen worden.

Coöperatieve werkvormen, Coöperatief Leren en samenwerkend leren worden door diverse auteurs beschreven.

Kagan (2013) beschrijft dat de didactische structuren van Coöperatief Leren een middel zijn om leerlingen actief en betrokken te laten samenwerken in teams en de prestaties verbeteren. Ebbens & Ettehoven (2013) beschrijven dat binnen samenwerkend leren leeractiviteiten worden ingezet in groepjes om het leren van de leerlingen te bevorderen.

Van Vugt (2005) beschrijft Coöperatief Leren als een werkwijze waarbij leerlingen gestructureerd in zorgvuldig samengestelde groepen samenwerken bij het leren van leerinhouden en het maken van een product.

Winkels & Hoogeveen (2014) beschrijven dat Coöperatief Leren een onderwijsleersituatie is waarin leerlingen in kleine, heterogene groepen op een gestructureerde manier samenwerken aan een leertaak met een gezamenlijk doel.

Als laatste beschrijven Förer et al. (2000) Coöperatief Leren als een onderwijsleersituatie, die met behulp van coöperatieve werkvormen leerlingen in kleine heterogene samengestelde groepen gestructureerd laat samenwerken en zo met elkaar en van elkaar laat leren.

In dit onderzoek ligt de focus op coöperatieve werkvormen. Op basis van een samenvatting van de beschrijvingen van de hiervoor genoemde auteurs worden in dit onderzoek coöperatieve werkvormen gedefinieerd als: ‘‘Werkvormen als middel om leerlingen in groepjes (meestal heteroogeen) gestructureerd te laten samenwerken en zo het leren te

bevorderen, de prestaties te verbeteren en op een actieve en betrokken manier de leerstof te verwerken”.

2.1 Implementatie coöperatieve werkvormen in het basisonderwijs

Het succesvol implementeren van coöperatieve werkvormen in het basisonderwijs is een proces dat stap voor stap moet gebeuren: het vraagt om tijd, betrokkenheid en samenwerking van alle betrokkenen van de school (Förrer et al., 2000). Het creëren van draagvlak is essentieel en de werkwijze moet door alle teamleden gedragen en uitgevoerd worden. De implementatie van coöperatieve werkvormen wordt in verschillende niveaus uitgevoerd (Förrer et al., 2000).

In de volgende paragrafen wordt uiteengezet wat coöperatieve werkvormen zijn, de vijf basiskenmerken worden beschreven. Er wordt beschreven wat de opbrengsten van coöperatieve werkvormen kunnen zijn, en hoe coöperatieve werkvormen in drie niveaus geïmplementeerd kunnen worden in de school.

2.1.1 Coöperatieve werkvormen

Coöperatief Leren, ook wel samenwerkend leren genoemd, biedt een werkwijze om leerlingen in zorgvuldig samengestelde (heterogene) groepen gestructureerd te laten samenwerken, door het inzetten van coöperatieve werkvormen bij het leren van leerinhouden, aan een leertaak of het maken van een product met een gezamenlijk doel (Van Vugt, 2005; Förrer et al., 2000). Samenwerkend leren biedt mogelijkheden om het leren van leerlingen te stimuleren. De kern van samenwerkend leren zijn de leeractiviteiten die zich voordoen in groepjes leerlingen en door de leerkracht nauwkeurig worden gestuurd (Ebbens & Ettekoven, 2013).

Bij Coöperatief Leren gaat het erom dat leerlingen vooral leren van de interactie met elkaar. Deze onderlinge interactie tussen leerlingen draagt bij aan de cognitieve ontwikkeling en bevordert de sociale en communicatieve vaardigheden. Zowel de zwakke als de sterke leerlingen leren hiervan. De zwakke leerling, doordat hij uitleg krijgt en aangemoedigd wordt. De sterke leerling, omdat hij de stof op een hoger niveau leert beheersen als hij het aan anderen uitlegt (Förrer et al., 2000).

De uitgangspunten van Coöperatief Leren en de werkvormen zijn ontleend uit de coöperatieve didactische methoden van Spencer Kagan die hij publiceerde in zijn boek: ‘Coöperatieve

Leerstrategieën, Research, principes en de praktische uitwerking’, waarin hij het principe van Coöperatieve Leerstrategieën introduceerde in Nederland.

Coöperatieve werkvormen kunnen gebruikt worden voor verschillende inhoud, in verschillende fasen van de les en in verschillende groepen, om de interactie tussen leerlingen te organiseren (Förrer et al., 2000; Kagan, 2013).

Niet elke vorm van samenwerking tussen leerlingen kan worden aangeduid als een coöperatieve werkvorm. Hier is pas sprake van wanneer coöperatieve werkvormen gestructureerd worden aangeboden en voldoen aan de vijf basiskkenmerken (Förrer et al., 2000; Kagan, 2013; Ebbens & Ettekovén, 2013).

De vijf basiskkenmerken

Aan de basis van iedere coöperatieve leergroep liggen de vijf kenmerken van Johnson, Johnson & Holubec (1994) ten grondslag, die ervoor zorgen dat leerlingen gestructureerd en effectief samenwerken aan een leertaak die leidt tot verbetering van het leren van alle leerlingen (Kagan, 2013; Ebbens & Ettekovén, 2013; Förrer et al., 2000).

Basiskkenmerk 1: *Positieve wederzijdse afhankelijkheid* zorgt ervoor dat leerlingen elkaar nodig hebben om succesvol te zijn en de inzet van de gehele groep een ieder ten goede komt.

Basiskkenmerk 2: *Individuele verantwoordelijkheid* houdt in dat elke leerling kan aangesproken worden op de eigen inbreng in de groep, een bijdrage moet leveren aan de groepstaak en zich verantwoordelijk voelt voor zijn eigen werk en van de groep als geheel.

Basiskkenmerk 3: *Directe interactie* is wanneer leerlingen in groepjes bij elkaar zitten en met elkaar communiceren, elkaars leren stimuleren, goed samenwerken, materialen delen, met elkaar overleggen en gedachten uitwisselen.

Basiskkenmerk 4: *De samenwerkingsvaardigheden* worden gekoppeld aan een inhoudelijke opdracht en worden aangeleerd door deze bij de uitvoering van een werkvorm te oefenen.

Basiskkenmerk 5: *Evaluatie van het groepsproces* is een belangrijk onderdeel van het samenwerkingsproces, waarin groepsleden met elkaar bespreken: hoe de samenwerking is verlopen, de manier waarop ze hebben geleerd, hoe goed ze hun doelen gehaald hebben en wat de bijdrage van ieder hieraan was.

De vier basisprincipes

De vier basisprincipes (GIPS) zijn een belangrijk middel om de positieve effecten en het werken met coöperatieve werkvormen te begrijpen. Elk principe levert een essentiële bijdrage aan het succes van de werkwijze van Coöperatief Leren (Kagan, 2013).

Principe 1: Bij *Gelijke Deelname* moeten alle leerlingen actief deelnemen aan het groepswork, zodat ze de leerstof beter kunnen verwerven, betrokken zijn bij de les en beter gaan leren.

Principe 2: *Individuele Aanspreekbaarheid* is wanneer alle groepsleden individueel aanspreekbaar worden gehouden voor hun bijdragen en/of prestaties en voor het eindproduct of proces. Op deze manier worden ook de prestaties van alle groepsleden verbeterd.

Principe 3: *Positieve Wederzijdse Afhankelijkheid* wordt gestimuleerd wanneer de goede resultaten van individuen en teams met elkaar in verband worden gebracht. Er wordt een win-

Principe 4: Bij *Simultane Actie* gaat het erom dat leerlingen tegelijkertijd een actieve deelname hebben. Ieder krijgt evenveel tijd om te spreken of iets in te brengen (Kagan, 2013).

Deze vijf basiskkenmerken komen sterk overeen met de GIPS basisprincipes uit de Kagan structuren (Kagan, 2013). Er zijn zowel overeenkomsten als verschillen. In beide modellen worden de principes ‘positieve wederzijdse afhankelijkheid’, ‘individuele verantwoordelijkheid/aanspreekbaarheid’ genoemd als de belangrijkste principes bij coöperatieve werkvormen. De betekenis van de principes komen in beide modellen overeen. Dit geldt ook voor de principes ‘directe interactie’ en ‘simultane actie’ (Kagan, 2013; Ebbens & Ettekoven, 2013; Förre et al., 2000).

Een verschil tussen beide modellen is dat bij het GIPS model het principe ‘gelijke deelname’ aan bod komt. Iedereen doet in dezelfde mate mee en iedere leerling moet participeren.

Gelijke deelname en individuele aanspreekbaarheid zijn met elkaar verbonden (Kagan, 2013).

De twee andere basiskkenmerken zijn ‘samenwerkingsvaardigheden’ en het ‘evalueren van het groepsproces’. De samenwerkingsvaardigheden worden bij alle coöperatieve werkvormen geoefend. Ook bij werkvormen die ontworpen worden aan de hand van het GIPS model. De evaluatie komt bij het GIPS model niet aan bod, maar is volgens diverse auteurs onmisbaar voor het succesvol inzetten van coöperatieve werkvormen (Förre et al., 2000; Ebbens & Ettekoven, 2013).

2.1.2 De opbrengsten van coöperatieve werkvormen

In deze paragraaf wordt beschreven aan welke aspecten van het onderwijs en de ontwikkeling van kinderen coöperatieve werkvormen een bijdrage kunnen leveren:

- Coöperatieve werkvormen dragen bij aan de klassenorganisatie. Leerlingen krijgen meer verantwoordelijkheid en zelfstandigheid en kunnen elkaar effectief helpen bij het samenwerken terwijl de leerkracht gerichte steun biedt aan leerlingen die dat nodig hebben (Förrer et al., 2000; Ebbens & Ettekoven, 2013).
- Het actief en constructief leren wordt bevorderd. Leerlingen leren actief de leerstof te bewerken, toe te passen, te oefenen en geven betekenis aan hun eigen leren (Förrer et al., 2000; Ebbens & Ettekoven, 2013).
- De interactie tussen leerlingen wordt gestimuleerd en dragen bij aan de cognitieve ontwikkeling. Interactie bevordert ook de sociale- en communicatieve vaardigheden, die nodig zijn in leef- en werkgemeenschappen en in de vrije tijd (Förrer et al., 2000; Ebbens & Ettekoven, 2013).
- Leerlingen leren rekening te houden met de verschillen die er tussen hen zijn in begaafdheid, leerstijl, sekse, en leermogelijkheden (Förrer et al., 2000).
- Coöperatieve werkvormen bevorderen een positief pedagogisch klimaat in de klas, waardoor de sfeer in de groep verbeterd wordt en leerlingen zich veilig, vertrouwd en op hun gemak voelen (Förrer et al., 2000; Kagan, 2013).

Verschillende onderzoeken hebben aangetoond dat coöperatieve werkvormen knelpunten in het onderwijs aanpakken. Hieronder volgt een beschrijving op welke wijze coöperatieve werkvormen bijdragen aan het oplossen van deze knelpunten.

Knelpunt 1: verbeterde schoolprestaties

Coöperatieve werkvormen hebben een positief invloed op de prestaties en worden winsten behaald voor leerlingen in coöperatieve groepen (Marzano, 2001 in: Kagan, 2013).

Johnson & Johnson & Slavin, 1995 in: Förrer et al., 2000 concludeerden dat door het stellen van groepsdoelen en het individueel beoordelen van de bijdragen aan het groepsproduct, dit positief effect heeft op de leerprestaties van de leerlingen.

Knelpunt 2: de prestatiekloof verkleinen

Volgens Kagan (2013) presteren goede leerlingen beter dan wanneer ze zelfstandig zouden werken, doordat ze uitleg geven aan anderen krijgen ze meer inzicht in de lesstof. Ook leerlingen uit culturele minderheden hebben meer baat bij het werken met coöperatieve werkvormen dan andere leerlingen.

Knelpunt 3: het verbeteren van etnische verhoudingen

Kagan (2013) concludeerde dat: naarmate leerlingen steeds meer coöperatief gingen werken, hun vrienden niet meer kozen op basis van ras, maar op basis van karakter.

Slavin, 1979 in: Kagan, 2013 bevestigt dit ook uit onderzoek naar coöperatieve werkvormen en de relatie tussen de verschillende groeperingen. Dit heeft geleid tot: betere etnische verstandhoudingen en vriendschappen tussen verschillende rassen.

Knelpunt 4: de socialisatiekloof opheffen

Coöperatieve werkvormen hebben een positief effect op de affectieve ontwikkeling: leerlingen kunnen zich beter inleven in de ander, kunnen relaties beter onderhouden en zijn positiever over het leren op school (Förre et al., 2000).

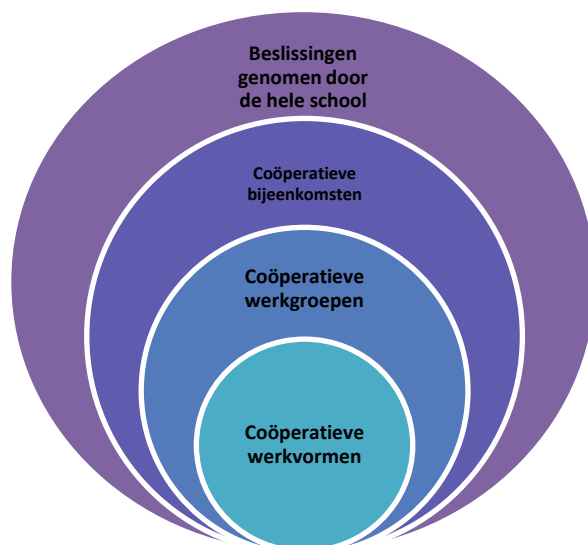
Door het inzetten van coöperatieve werkvormen kunnen leerlingen met een beperking makkelijker meekomen. Ze worden beter begrepen, minder snel genegeerd, gepest en blijken meer te leren dan in het speciaal onderwijs (Kagan, 2013; Förre et al., 2000).

2.1.3 Implementeren van coöperatieve werkvormen op drie niveaus

Förre et al. (2000) beschrijven een school waar coöperatieve werkvormen door de hele organisatie gedragen en uitgevoerd worden. Dit wordt 'De coöperatieve school' genoemd. Deze coöperatieve school bestaat uit verschillende groepen: leerlingen, leerkrachten en directie, die met elkaar samenwerken en dezelfde uitgangspunten hebben.

In de coöperatieve school staat het team centraal en is het hart van de school, waarbij de leerkrachten gezamenlijk in teams werken en de verantwoordelijkheid dragen voor het hele proces. Het team blijft zich ontwikkelen door het verbeteren van de kennis en vaardigheden om de coöperatieve werkvormen te implementeren in de school. Vanuit het team worden coöperatieve werkgroepen gevormd die met elkaar samenwerken en beslissingen nemen door de hele school. In figuur 1 wordt de opbouw van een coöperatieve school weergegeven (Förre et al., 2000).

Figuur 1. De coöperatieve school

(Förrer et al., 2000).

Voor een effectieve implementatie moeten coöperatieve werkvormen in drie niveaus worden geïmplementeerd in de school:

1. Implementatie op schoolniveau: Coöperatieve werkvormen moeten in alle groepen van de school worden ingevoerd. De hele school wordt bij de implementatie betrokken.
2. Implementatie op leerkrachtniveau: Alle leerkrachten in de school concentreren zich op deze werkwijze en werken intensief samen.
3. Implementatie op groepsniveau: Coöperatieve werkvormen moeten bij zoveel mogelijke vak- en vormingsgebieden in de klas worden toegepast, zodat het ook een routine wordt.

Ad 1. Implementatie op schoolniveau

De implementatie van coöperatieve werkvormen is een proces dat tijd kost om te verdiepen in de nieuwe werkwijze, te wennen aan de veranderingen, kennis op te doen, te oefenen en te experimenteren. Er zijn vijf factoren die de kans op een succesvolle implementatie van coöperatieve werkvormen vergroten (Förrer et al., 2000). De vijf factoren zijn:

- Werken aan betrokkenheid
- Ontwikkelen van persoonlijke actieplannen
- Samenwerking met collega's
- Goed leiderschap
- Het vormen van een veranderteam.

Bij het schoolbreed implementeren van coöperatieve werkvormen, is het creëren van draagvlak essentieel. Alle leerkrachten moeten betrokken worden en rekening worden gehouden met hun standpunten. De directie moet het team goed informeren over de verandering en wat het voor de leerlingen en de school gaat opleveren.

De implementatie op groepsniveau moet stap voor stap door de leerkrachten uitgevoerd worden. Door het maken van persoonlijke actieplannen, met kleine en realistische doelen, kan de implementatie geleidelijk opgebouwd worden en krijgen ze inzicht in hun ontwikkeling. Tijdens het implementatieproces moeten de leerkrachten onderling op een gestructureerde manier in coöperatieve werkgroepen samenwerken, die uit drie of vier leerkrachten uit dezelfde bouw bestaat. Het werken in coöperatieve groepen op leerkrachtniveau wordt verder beschreven onder ‘implementatie op leerkrachtniveau’.

De schoolleider richt zich op de betrokkenheid van de leerkrachten en het veranderproces. Hij ontwikkelt een duidelijke gedeelde visie en formuleert samen met het team doelen die zij willen bereiken tijdens het implementatieproces. De schoolleider motiveert en investeert in het team en stimuleert de leerkrachten om zich te blijven ontwikkelen en initiatieven te nemen. Er wordt een team samengesteld die bestaat uit de schoolleider, de interne begeleider en een enthousiaste leerkracht, die de verantwoordelijkheid draagt en sturing geeft aan het veranderproces. Ze ondersteunen elkaar in het proces en ieder lid begeleidt en ondersteunt collega's. Het team bedenkt welke stappen genomen moeten worden en evalueren het proces. Ouders moeten op de hoogte gebracht worden van de nieuwe werkwijze. Tijdens een ouderavond of informatieavond kan de school uitleggen: wat coöperatieve werkvormen inhoudt, waarom de school voor deze werkwijze heeft gekozen, wat de voordelen zijn en kunnen vragen van ouders beantwoord worden. Later kunnen ouders uitgenodigd worden om in de klas te komen kijken naar een coöperatieve les (Förre et al., 2000).

Ad 2. Implementatie op leerkrachtniveau

Bij de implementatie op schoolniveau is al kort geschreven over een gestructureerde samenwerking tussen de leerkrachten. Dit kan door het vormen van coöperatieve groepen waarin drie of vier leerkrachten uit dezelfde bouw gericht met elkaar samenwerken. Binnen de coöperatieve werkgroepen krijgen de leerkrachten de ruimte en tijd om hun actieplannen met elkaar te bespreken, elkaars lessen te observeren en positieve en concrete feedback te geven. Leerkrachten kunnen ook werkvormen voor en na de les met elkaar bespreken. Het werken in coöperatieve groepen op leerkrachtniveau wordt gebruikt om de samenwerking

tussen de leerkrachten te bevorderen. Collega's kunnen elkaar steun bieden, ervaringen delen, van elkaars verschillen leren, tips en feedback geven bij het vormgeven en uitvoeren van coöperatieve lessen (Förrer et al., 2000). In bijlage 1 staat een stappenplan dat leerkrachten kunnen volgen bij het beoordelen van elkaars coöperatieve les.

Ad 3. Implementatie op groepsniveau

Er zijn zeven sleutelbegrippen beschreven om leerkrachten te ondersteunen om coöperatieve werkvormen structureel en succesvol in hun groep in te zetten. De coöperatieve werkvormen zijn de eerste sleutel en de kern van Coöperatief Leren. De leerkracht moet goed weten hoe je coöperatieve werkvormen moet voorbereiden, uitvoeren en afsluiten. Dit wordt hieronder beschreven met daarin de zeven sleutels verweven (Kagan, 2013; Förrer et al., 2000).

In bijlage 2 worden de zeven sleutels voor succes bij coöperatieve werkvormen volledig weergegeven.

De zeven sleutels voor succes met coöperatieve werkvormen (Kagan, 2013):

1. Didactische structuren
2. Teams
3. Klassenmanagement
4. Klasbouwers
5. Teambouwers
6. Sociale vaardigheden
7. Basisprincipes GIPS

Coöperatieve werkvormen voorbereiden, uitvoeren en afsluiten

Coöperatieve werkvormen moeten ingebouwd worden als onderdeel van elke les om het interactiever en boeiender te maken en geleidelijk een onderdeel worden van het onderwijsprogramma van de school. De variatie in werkvormen biedt mogelijkheden in keuze: waar, wanneer, in welke les of fase je dit toepast (Förrer et al., 2000).

Vorbereiden van werkvormen

In dit gedeelte wordt beschreven hoe de leerkracht aandacht kan besteden aan de inhoud en het doel van de les, de vijf basiskenmerken en de groepering.

Coöperatieve werkvormen hebben twee doelen: een inhoudelijk doel en een sociaal doel.

Het inhoudelijk doel staat centraal en geeft richting en inhoud aan de samenwerking.

Bij de inhoud van de leerstof wordt een passend sociaal doel geformuleerd om de samenwerkingsvaardigheden te oefenen. Hier wordt in het begin vooral de aandacht op gericht. Bijvoorbeeld ‘Leerlingen geven elkaar complimentjes’ is dan het uitgangspunt en daarbij wordt een passend inhoudelijk doel geformuleerd (Förrer et al., 2000).

Na het formuleren van de doelen gaat de leerkracht na hoe de vijf basiskenmerken concreet vorm krijgen in de les. In bijlage 3 wordt de vormgeving van de vijf basiskenmerken bij de samenwerking beschreven.

De leerkracht deelt de groepen heterogeen in, zodat de leerlingen leren samen te werken met alle leerlingen in de groep. De samenstelling van de groepjes gebeurt vaak op grond van het prestatieniveau van de leerlingen. Een groepje bestaat uit een zwakke leerling, een middelmatige leerling en een goede leerling. De verschillen in een groep moeten niet te groot zijn (Förrer et al., 2000).

In bijlage 4 staat een voorbereidingsformulier die de leerkracht kan gebruiken voor het voorbereiden van een coöperatieve les.

Uitvoeren van werkvormen

In dit gedeelte wordt beschreven hoe de leerkracht aandacht kan besteden aan een goed klassenmanagement, het aanleren van een werkvorm en het begeleiden en observeren.

Een goed klassenmanagement is essentieel voor een goede samenwerking en het vlot laten verlopen van de activiteiten. De leerkracht creëert routines, maakt duidelijke afspraken, zorgt voor een overzichtelijke groepsindeling en legt materialen voor groepjes binnen handbereik. Een nieuwe werkvorm wordt aangeleerd door: de stappen en de structuur aan te geven, te demonstreren en controleren of de leerlingen het hebben begrepen.

De leerkracht besteedt veel tijd om de werkvorm uit te leggen en voor te doen, zodat de leerlingen weten: wat de inhoud van de opdracht is, wat ze moeten bereiken, hoe ze de opdracht uit moeten voeren, de beschikbare tijd en wanneer ze het goed hebben gedaan.

De leerkracht vult samen met de leerlingen een T-kaart in om de samenwerkingsvaardigheden uit te leggen en te laten zien welke gedragingen en uitspraken daarbij horen. Zie figuur 2 Voorbeeld van een T-kaart.

Na de uitleg demonstreert de leerkracht de werkvorm aan de hand van een concrete opdracht en controleert of de leerlingen de uitleg begrepen hebben en het kunnen gaan uitvoeren.

Tijdens de samenwerking begeleidt de leerkracht de groepjes door aanwijzingen te geven en

loopt door de klas om te observeren hoe de samenwerking verloopt, hoe de vaardigheid wordt toegepast en om complimenten te geven (Förre et al., 2000).

Figuur 2. Voorbeeld van een T-kaart (Förre et al., 2000).

zachtjes overleggen	
Ziet eruit als	Klinkt als.....
fluistèren dicht bij elkaar zitten naar de groep toe leunen wijsvinger tegen de lip	'niet vergeten zachtjes te praten' 'Zachter' Sssst! 'We overleggen goed zachtjes'

Afsluiten van werkvormen

Bij het afsluiten van een coöperatieve werkvorm evalueert de leerkracht met de leerlingen hoe de samenwerking in de groepjes is verlopen. De leerkracht krijgt inzicht in de ontwikkeling van de leerlingen en kan zien op welk gebied extra oefening en instructie nodig is. De leerlingen krijgen inzicht in hun eigen leerproces; door met elkaar te bespreken wat goed en niet goed ging, wat de bijdrage van ieder groepslid was en hoe ze samen tot het antwoord zijn gekomen. Evalueren van een coöperatieve werkvorm kent verschillende aspecten (Förre et al., 2000). In bijlage 5 worden de verschillende aspecten bij het evalueren beschreven.

Kagan (winter 1999) geeft nog eens tien tips voor succes met coöperatieve werkvormen. Het gaat om eenvoudige tips die de leerkracht kan gebruiken om coöperatieve werkvormen te implementeren in de groep. In bijlage 6 worden de tien tips voor succes met coöperatieve werkvormen beschreven.

2.2 Implementatie coöperatieve werkvormen in het Daltononderwijs

Coöperatieve werkvormen kunnen een waardevolle aanvulling zijn op het bestaande onderwijsaanbod van een school. Scholen die coöperatieve werkvormen willen implementeren, zullen eerst willen weten of en hoe deze werkwijze past binnen hun eigen visie, op de ontwikkeling van en het onderwijs aan kinderen. Bij het toepassen hiervan is het uitgangspunt dat de vijf basiskenmerken centraal staan. In dit gedeelte wordt de relatie gelegd

tussen de visie en kernwaarden van het Daltononderwijs en de coöperatieve werkvormen (Förrer et al., 2000).

2.2.1 Visie & kernwaarden Daltononderwijs

De Nederlandse Dalton Vereniging (NDV) (2014) geeft de volgende beschrijving over haar missie, visie en doel:

De missie van het Daltononderwijs is de verschillende leergebieden van leerlingen te stimuleren. Het Daltononderwijs is voor alle leerlingen en houdt rekening met de verschillen tussen leerlingen en hun onderwijsbehoeften.

De visie van het Daltononderwijs is leerlingen uitdagen om het beste uit zichzelf te halen. Door het bieden van een uitdagende leeromgeving waar leerlingen zich optimaal kunnen ontwikkelen tot volwassenen. De zelfverantwoordelijkheid en zelfstandigheid van de leerlingen wordt gestimuleerd om uiteindelijk goed te kunnen functioneren in de samenleving. Het doel van het Daltononderwijs is het onderwijs efficiënter te maken door het af te stemmen op de behoeften, interesses en competenties van leerlingen. De daltonleerkracht leidt het leerproces, geeft begeleiding waar nodig is en stimuleert de zelfstandigheid en samenwerking tussen leerlingen. Hiermee creëert de leerkracht een veilig pedagogisch klimaat waar leerlingen zich veilig voelen en kennis en vaardigheden kunnen eigen maken.

Kernwaarden

Het Nederlandse Daltononderwijs kent drie daltonbasisprincipes: *vrijheid in gebondenheid, zelfstandigheid en samenwerken*. De invulling van wat als de principes van het daltononderwijs geldt, is in de loop van de tijd vernieuwd (NDV, 2014).

Om aan te sluiten aan de veranderende maatschappij zijn er in 2012 vijf nieuwe kernwaarden ontwikkeld (NDV, 2014). De vijf kernwaarden worden hieronder kort beschreven. In bijlage 7 worden de vijf kernwaarden van het Daltononderwijs volledig beschreven.

1. Samenwerking: leerlingen werken samen aan hun leertaken en leren met elkaar om te gaan, elkaar te helpen en verwerven kennis en vaardigheden dat het leren vergemakkelijkt.
2. Vrijheid en verantwoordelijkheid: leerlingen krijgen de vrijheid om het taakwerk zelf te organiseren, eigen keuzes te maken, eigen wegen te vinden en een actieve leerhouding te ontwikkelen.

3. Effectiviteit: Dalton is een manier om het onderwijs effectiever te maken door leerlingen een taak te geven, waar zij verantwoordelijkheid voor dragen en die ze in vrijheid zelf plannen en uitvoeren.
4. Zelfstandigheid: leerlingen worden gestimuleerd om zelfstandige beslissingen te nemen die voor hem effectief en verantwoord zijn.
5. Reflectie: leerlingen moeten nadenken en reflecteren over hun eigen gedrag en werk.

Figuur 3. Vijf kernwaarden Daltononderwijs (NDV, 2014)

2.2.2 Samenwerking in het Daltononderwijs

Een belangrijk onderdeel van het daltononderwijs is de *samenwerking*. Op een daltonschool leven en werken leerlingen, leerkrachten, ouders, schoolleiding en bestuur op een natuurlijke en gestructureerde wijze samen. Er wordt een leeromgeving gestimuleerd waar leerlingen van en met elkaar leren tijdens het werken aan hun leertaken en leren zij met elkaar om te gaan en elkaar te helpen. Door samenwerking met anderen verwerven leerlingen kennis en vaardigheden dat het leren vergemakkelijkt en leren ze van elkaars verschillen. Leerlingen leren reflecteren op de manier waarop ze leren, beoordelen hun eigen inbreng en die van hun medeleerlingen, gaan gesprekken met elkaar aan, leren met teleurstellingen om te gaan en dat samenwerking met anderen zorgt voor positieve opbrengsten (NDV, 2014).

2.2.3 Coöperatieve werkvormen in het Daltononderwijs

In onderstaande tabel wordt aan de hand van de hiervoor beschreven visie en kernwaarden van het Daltononderwijs wordt getoond hoe coöperatieve werkvormen hierbij aansluiten en een waardevolle aanvulling kunnen zijn.

Visie Daltononderwijs	Uitgangspunten en werkwijzen coöperatieve werkvormen
Het Daltononderwijs stimuleert verschillende leergebieden van leerlingen o.a. de cognitieve- en sociaal-emotionele ontwikkeling (NDV, 2014).	Coöperatieve werkvormen stimuleren de interactie tussen leerlingen en dit draagt weer bij aan de cognitieve ontwikkeling en bevordert de sociale en communicatieve vaardigheden (Förre et al., 2000).
Het Daltononderwijs houdt rekening met de verschillen tussen leerlingen en hun onderwijsbehoeften (NDV, 2014).	Bij coöperatieve werkvormen werken leerlingen in heterogene groepjes samen en houden rekening met de verschillen die er tussen hen zijn (Förre et al., 2000).
In het Daltononderwijs wordt het (zelf)vertrouwen van leerlingen gestimuleerd om uitdagingen aan te gaan en zich verder te ontwikkelen (NDV, 2014).	Naast coöperatieve werkvormen zijn er klas- en groeppvormingsactiviteiten die een positief pedagogisch klimaat in de klas bevordert, waardoor de sfeer in de groep verbeterd wordt en leerlingen zich; veilig, vertrouwd en op hun gemak voelen (Förre et al., 2000; Kagan, 2013).
Het daltononderwijs daagt leerlingen uit om het beste uit zichzelf te halen (NDV, 2014).	Coöperatieve werkvormen zorgen ervoor dat leerlingen actief deelnemen aan het groepswork, een eigen bijdrage leveren en interactie hebben met elkaar om elkaars leren kunnen stimuleren en gedachten kunnen uitwisselen (Förre et al., 2000; Kagan, 2013).
Op een daltonschool wordt het onderwijs efficiënter gemaakt door het af te stemmen op de behoeften, interesses en competenties van leerlingen (NDV, 2014).	Leerlingen leren het meest effectief, wanneer ze actief de leerstof bewerken, toepassen, oefenen en betekenis kunnen geven aan hun eigen leren (Förre et al., 2000; Ebbens & Ettekoven, 2013).
De daltonleerkracht leidt het leerproces en stimuleert de zelfstandigheid en samenwerking tussen leerlingen (NDV, 2014).	Bij coöperatieve werkvormen hebben leerlingen een actievere rol en wordt de zelfstandigheid gestimuleerd, doordat ze kunnen meebepalen hoe hun eigen leren vorm krijgt. De leerkracht heeft meer een begeleidende rol en creëert een betekenisvolle en uitdagende leerinhoud dat zorgt voor een actieve samenwerking tussen de leerlingen (Förre et al., 2000; Ebbens & Ettekoven, 2013).

Leerlingen worden gestimuleerd om op een ondernemende en onbevreesde wijze zich kennis en vaardigheden eigen te maken (NDV, 2014).	De leerlingen versterken hun vaardigheden doordat de leerkracht model staat en worden door het inzetten van coöperatieve werkvormen gericht aangeleerd door het stellen van een sociaal doel naast het inhoudelijk doel (Kagan, 2014; Förrer et al., 2000).

Kernwaarden Daltononderwijs	Uitgangspunten en werkwijzen coöperatieve werkvormen
Kernwaarde 1: <i>Samenwerking</i> Leerlingen werken samen aan hun leertaken en leren met elkaar om te gaan, elkaar te helpen en verwerven kennis en vaardigheden dat het leren vergemakkelijkt (NDV, 2014).	Coöperatieve werkvormen zorgen ervoor dat leerlingen gestructureerd samenwerken aan een leertaak, van en met elkaar leren en rekening houden met de verschillen die er tussen hen zijn en sociale vaardigheden leren om de samenwerking effectief te laten verlopen (Förrer et al., 2000).
Kernwaarde 2: <i>Vrijheid en verantwoordelijkheid</i> Leerlingen krijgen de vrijheid om het taakwerk zelf te organiseren, eigen keuzes te maken, eigen wegen te vinden en een actieve leerhouding te ontwikkelen (NDV, 2014).	Coöperatieve werkvormen stimuleren dat alle leerlingen actief deelnemen aan het groepswork of leertaak, zodat ze de leerstof beter kunnen verwerven, betrokken zijn bij de les en beter gaan leren (Kagan, 2014).
Kernwaarde 3: <i>Effectiviteit</i> Dalton maakt het onderwijs effectiever door leerlingen een taak te geven, waar zij verantwoordelijkheid voor dragen en die ze in vrijheid zelf plannen en uitvoeren (NDV, 2014).	Individuele verantwoordelijkheid is de derde basiskenmerk van coöperatieve werkvormen. Alle groepsleden worden individueel aanspreekbaar gehouden voor hun bijdragen aan de groepstaak en leert verantwoordelijk te zijn voor het eigen werk en het werk van de groep als geheel (Kagan, 2014; Förrer et al., 2000).

Kernwaarde 4: <i>Zelfstandigheid</i> Leerlingen worden gestimuleerd om zelfstandige beslissingen te nemen die voor hem effectief en verantwoord zijn (NDV, 2014).	De zelfstandigheid van leerlingen wordt gestimuleerd door ze te laten meebepalen en het toekennen van taken, zodat leerlingen elkaar effectief kunnen helpen bij de samenwerking (Förrer et al., 2000; Ebbens & Ettekoven, 2013).
Kernwaarde 5: <i>Reflectie</i> Leerlingen moeten nadenken en reflecteren over hun eigen gedrag en werk (NDV, 2014).	De vijfde basiskenmerk van coöperatieve werkvormen is 'evaluatie van het groepsproces'. Bij het evalueren bespreken de groepsleden o.a.: hoe de samenwerking is verlopen en de manier waarop ze hebben geleerd (Förrer et al., 2000; Ebbens & Ettekoven, 2013).

2.3 Geleidelijke opbouw en een doorgaande leerlijn

Coöperatieve werkvormen moeten geleidelijk worden opgebouwd. Om te kunnen starten met de werkvormen, moet er een basis zijn voor het samenwerken. De leerlingen moeten *kunnen* en *willen* samenwerken. Een voorwaarde om te kunnen starten met samenwerken is het aanwezig zijn van een aantal basisvaardigheden. Als leerlingen regelmatig samenwerken, ontwikkelen ze hun vaardigheden steeds verder. Het *willen* samenwerken heeft te maken met de sfeer in de groep, waarin iedereen met iedereen samenwerkt, door het inzetten van groepsvorming- en klasvormingsactiviteiten (Förrer et al., 2000).

Als de basis voor het samenwerken is gelegd, kan de leerkracht zich meer richten op het stapsgewijs aanleren en uitbreiden van coöperatieve werkvormen. Dit gebeurt stapsgewijs zodat de leerlingen vertrouwd raken met de werkvormen (Kagan, 2013; Förrer et al. 2000).

2.3.1 Een geleidelijke opbouw

Het geleidelijk opbouwen van coöperatieve werkvormen gaat door het volgen van de onderstaande stappen:

1. basis voor het samenwerken: het kunnen en willen samenwerken
2. aanleren van coöperatieve werkvormen
3. werkvormen in tweetallen
4. werkvormen in groepjes
1. Basis voor het samenwerken: het kunnen samenwerken

Samenwerkingsvaardigheden zijn belangrijk om met succes in een groepje te kunnen samenwerken en worden ingedeeld in drie niveaus van beheersing:

De basisvaardigheden zijn nodig om te kunnen starten met coöperatieve werkvormen, dienen als basis voor het samenwerken en worden met de jongste kinderen aan gewerkt.

De voortgezette vaardigheden worden aangeleerd, als de basis van samenwerken is gelegd. En worden verder ontwikkeld om de samenwerking beter te laten verlopen.

Vaardigheden voor gevorderde groepen zorgen ervoor dat samenwerken een maximaal resultaat oplevert, maar zullen niet allemaal door leerlingen beheerst worden.

Al deze vaardigheden zijn belangrijk en worden gedurende de hele basisschoolperiode aan geoefend en gewerkt door regelmatig samen te werken (Förrer et al., 2000).

In bijlage 8 staat een overzicht van de samenwerkingsvaardigheden in drie niveaus van beheersing en een schema van de samenwerkingsvaardigheden met de bijbehorende werkvormen.

Basis voor het samenwerken: het willen samenwerken

Leerlingen moeten met alle medeleerlingen willen leren samenwerken. Door middel van groepsvormings- en klasvormingsactiviteiten (ontspanningsactiviteiten) leren leerlingen elkaar beter kennen, raken ze gemotiveerd om samen te werken, ervaren hulp van elkaar, en ontstaat een sfeer van vertrouwen in de groep (Förrer et al., 2000).

2. Aanleren van coöperatieve werkvormen

Bij het aanleren en introduceren van nieuwe coöperatieve werkvormen moet zo min mogelijk weerstand worden gecreëerd en is het belangrijk dat de leerlingen succeservaringen opdoen. Het is belangrijk om te starten met een gemakkelijke en leuke inhoud waar leerlingen in een gesprek iets kunnen vertellen over wat ze leuk vinden om te doen op school of in hun vrije tijd. Bij het opdoen van succeservaringen moeten de opdrachten niet te moeilijk of te makkelijk zijn (Kagan, 2013).

Verschillende werkvormen moeten meerdere keren per dag worden ingezet, zodat het een routine wordt en verschillende doelen op een efficiënte en effectieve wijze worden bereikt. Als de leerlingen vertrouwd zijn met een werkvorm kan een nieuwe worden aangeleerd (Kagan, 2013; Förrer et al., 2000; Winkels & Hoogeveen, 2014).

3. Werkvormen in tweetallen

Start met werkvormen in tweetallen. Werkvormen in tweetallen zijn eenvoudig in te zetten: hebben vaak minder samenwerkingsvaardigheden om toe te passen, duren niet lang en de leerlingen werken samen met diegene die naast hen zit (Förrer et al., 2000).

4. Werkvormen in groepjes

Wanneer leerlingen voldoende ervaring en vaardigheden hebben om samen te werken, kunnen werkvormen in groepjes ingezet worden. Het voordeel van het werken in groepjes is dat: leerlingen meer ideeën en oplossingen kunnen inbrengen, taken kunnen verdelen en opdrachten eerst in tweetallen gemaakt kunnen worden en het vervolgens met het andere tweetal in het groepje kunnen bespreken (Förrer et al., 2000).

Meerdere auteurs waaronder Förrer et al. (2000) en Kerpel (2014) noemen zeventien coöperatieve werkvormen. De meeste werkvormen zijn afkomstig uit de publicatie van Kagan (2013). De werkvormen hebben een eigen ‘stappenplan’, manier van samenwerken en worden opgedeeld in werkvormen voor: tweetallen, tweetallen of groepjes, groepjes en waarbij de leerlingen van hun plaats staan (Förrer et al., 2000; Kerpel, 2014).

In bijlage 9 wordt een overzichtsschema met werkvormen weergegeven. In het schema wordt vermeld: samenwerkingsvorm, opdrachtvorm, leeftijdsgroep en de tijdsduur van de werkvorm. In bijlage 10 volgt een beschrijving van de 17 coöperatieve werkvormen met bijbehorende de stappen.

2.3.2 Een doorgaande leerlijn

Om coöperatieve werkvormen in de groepen 1 t/m 8 van de school in te zetten, moeten de leerkrachten weten welke werkvormen geschikt zijn voor zijn groep. De leerkrachten kunnen gezamenlijk een doorgaande leerlijn realiseren op basis van de leeftijdsgroep van de werkvormen en de samenwerkingsvaardigheden die weer onderverdeeld zijn in drie niveaus van beheersing.

Zo zijn er uit de lijst met 17 werkvormen, 9 werkvormen geschikt voor de onderbouw. Voor de middenbouw zijn alle 17 werkvormen geschikt en voor de bovenbouw zijn dat er 16. Veel werkvormen kunnen in verschillende bouwen ingezet worden. Zoals ‘Denken-delen-uitwisselen’ en ‘Om de beurt’. De inhoud en moeilijkheidsgraad verschilt per groep. De werkvormen kunnen aansluiten bij het lesprogramma en lesinhoud van de groep of specifiek

ingezet worden om een bepaalde samenwerkingsvaardigheid te oefenen. In bijlage 11 wordt een overzichtsschema met werkvormen per schoolbouw weergegeven (Kerpel, 2014).

De samenwerkingsvaardigheden in drie niveaus van beheersing worden in een schema in bijlage 8 weergegeven en onderverdeeld in: basisvaardigheden, voortgezette vaardigheden en vaardigheden voor gevorderde groepen. De basisvaardigheden worden met de jongste kinderen aan gewerkt en zijn een voorwaarde om te kunnen samenwerken. Deze vaardigheden worden verder ontwikkeld naar voortgezette vaardigheden om de samenwerking beter te laten verlopen en uiteindelijk naar gevorderde vaardigheden om een maximaal resultaat te verkrijgen (Förrer et al., 2000).

2.4 Samenvatting bevindingen theoretisch kader

Uit het theoretisch kader is gebleken dat coöperatieve werkvormen een goede middel zijn om leerlingen gestructureerd te laten samenwerken aan een leertaak. Een goede samenwerking levert positieve resultaten op het gebied van: de cognitieve-, communicatieve-, affectieve- en sociaal- emotionele ontwikkeling, de leerprestaties, de zelfstandigheid en verantwoordelijkheid van de leerlingen. De werkwijze van coöperatieve werkvormen past goed bij de visie en kernwaarden van het Daltononderwijs en is meer een aanvulling op het huidige onderwijsaanbod. Er zijn zeven sleutels om leerkrachten te ondersteunen om coöperatieve werkvormen structureel en succesvol in hun groep in te zetten. De coöperatieve werkvormen zijn de eerste sleutel en de kern van Coöperatief Leren.

Een coöperatieve school implementeert coöperatieve werkvormen in drie niveaus, namelijk op schoolniveau, leerkrachtniveau en groepsniveau. Het is een stapsgewijs proces en vraagt om tijd, betrokkenheid en samenwerking van alle betrokkenen van de school. De leerkracht is uiteindelijk degene die het allemaal moet bewerkstellen in de groep. Coöperatieve werkvormen moeten rustig en geleidelijk worden opgebouwd. Door te starten met eenvoudige werkvormen en geleidelijk moeilijkere werkvormen aan te bieden. Er moet aandacht worden besteed aan het oefenen van samenwerkingsvaardigheden en het realiseren van de vijf basiskenmerken.

3 Onderzoeksopzet

Dit beschrijvend onderzoek is opgezet om in de school gegevens te verzamelen over de wijze waarop het team van Daltonbasisschool De Springplank coöperatieve werkvormen implementeert in de school en in de groepen. Daarnaast is onderzocht welke problemen de leerkrachten ervaren bij het implementeren van coöperatieve werkvormen in de school en in de groepen.

Vervolgens wordt de relatie gelegd met de theorie door te onderzoeken op welke wijze de bevindingen uit het theoretisch kader kunnen bijdragen aan het geven van aanbevelingen aan het team van Daltonbasisschool De Springplank.

3.1 Betrokkenen- participanten

De volgende participanten zijn betrokken geweest bij het onderzoek in de school en in de groepen. Zij hebben een bijdrage geleverd aan de totstandkoming van het onderzoek en het kunnen geven van passende aanbevelingen.

- De leerkrachten van Daltonbasisschool De springplank in de groepen: 1/2 C, 3 en 6: zij zijn geobserveerd tijdens een coöperatieve les en zij zijn na afloop geïnterviewd.
- De daltoncoördinator van de school is ook geïnterviewd: deze persoon heeft een belangrijke taak bij de implementatie van coöperatieve werkvormen en het sturen en begeleiden van het team tijdens het proces.
- De leerkrachten van de overige groepen hebben een enquête ingevuld waarin gevraagd werd naar hun kennis van, mening over en ervaringen met Coöperatief Leren.

3.2 Onderzoeksmethoden en procedures

Het onderzoek heeft als volgt plaatsgevonden:

- Drie observaties in de groepen: 1/2C, 3 en 6.
- Vier interviews met de Daltoncoördinator en leerkrachten van de groepen: 1/2C, 3 en 6.
- Acht enquêtes onder de leerkrachten van de groepen: 1/2A, 1-2B, 4, 5, 7 en 8.

In de volgende paragraaf zal worden toegelicht met welk doel deze methoden zijn gekozen en op welke wijze zij zijn uitgevoerd.

3.2.1 Onderzoeksmethoden

Voor het praktijkonderzoek is gebruik gemaakt van een kwalitatief onderzoek door het inzetten van observaties en interviews en een kwantitatief onderzoek door het afnemen van enquêtes.

Met de informatie uit het theoretisch kader wordt er gekeken hoe de implementatie op de praktijkschool verloopt en hoe zich dit verhoudt tot wat er in de literatuur wordt aanbevolen. Met behulp van het theoretisch kader zijn de observatieschema's, interviews en enquêtes opgesteld.

Observaties:

De observaties zijn gestructureerd van vorm. In korte zinnen en trefwoorden wordt er genoteerd hoe de leerkracht handelt, hoe de leerlingen reageren en samenwerken en andere zaken die op dat moment opvallen. In bijlage 12 staat het observatieschema dat gebruikt is in de groepen 1/2C, 3 en 6. In bijlage 13 zijn de observatieverslagen per groep te vinden. Het observatieschema is gebaseerd op de in de literatuur beschreven handelswijze over hoe je coöperatieve werkvormen moet voorbereiden, uitvoeren en afsluiten, zoals beschreven in deelparagraaf 2.1.3 implementatie van coöperatieve werkvormen, implementatie op groepsniveau.

Het observatieschema bestaat de volgende onderdelen: voorbereiding werkvorm, uitvoering werkvorm en afsluiting werkvorm. Aan de hand van de waarnemingen uit de observaties kan een beeld geschetst worden over hoe de leerkrachten coöperatieve werkvormen voorbereiden, uitvoeren en afsluiten en of dit volgens de handelswijze zoals beschreven in de literatuur gebeurt.

Interviews:

Voor het gesprek met de leerkrachten van de groepen 1/2C, 3 en 6 en de Daltoncoördinator is er gebruik gemaakt van een gestructureerd interview met vooraf opgestelde vragen. De interviewvragen zijn geformuleerd aan de hand van de beschreven handelswijze uit de literatuur in deelparagraaf 2.1.3 Implementatie van coöperatieve werkvormen op drie niveaus: onder Ad 1. Implementatie op schoolniveau, A2 Implementatie op leerkrachtniveau en Ad 3. Implementatie op groepsniveau. Op deze manier kan worden onderzocht in hoeverre

de implementatiewijze van de school, het team en de leerkrachten overeenkomt met de in de literatuur beschreven handelswijze voor het implementeren van coöperatieve werkvormen. Een aantal interviewvragen voor de leerkrachten sluit aan bij de observatievragen om zo aanvullende informatie te verkrijgen over de voorbereiding, uitvoering en afsluiting van de werkvorm. Met de uitkomsten van de interviewvragen kan een beeld geschetst worden over hoe de leerkrachten coöperatieve werkvormen voorbereiden, uitvoeren en afsluiten, hoe zij dit ervaren en waar ze tegen aan lopen, hoe zij de implementatieproces van coöperatieve werkvormen ervaren en hoe de betrokkenheid en samenwerking is binnen het team van de school. Daarnaast worden er ook aanvullende vragen gesteld om te achterhalen waar de leerkrachten tegenaan lopen en wat zij denken dat nodig is om coöperatieve werkvormen succesvol en met regelmaat in te zetten.

In bijlage 14 staat het interview met de vragen en gegeven antwoorden van leerkrachten van de groepen 1/2C, 3 en 6. In bijlage 15 staat het interview met de vragen en de gegeven antwoorden van de Daltoncoördinator.

Enquêtes:

De leerkrachten van de overige groepen is gevraagd om een enquête in te vullen. De enquête bestond uit negen meerkeuzevragen en vijf openvragen.

De resultaten van de enquête worden gebruikt als aanvulling op de observaties en interviews.

Ook de enquête is samengesteld aan de hand van de beschreven literatuur in deelparagraaf

2.1.3 Implementatie van coöperatieve werkvormen op drie niveaus:

onder Ad 1. Implementatie op schoolniveau, Ad 2. Implementatie op leerkrachtniveau en Ad 3. Implementatie op groepsniveau. In bijlage 16 staat het enquêteformulier dat afgenomen is bij de leerkrachten van de overige groepen.

3.2.2 Procedures en analyses

In de groepen 1/2C, 3 en 6 zijn er tijdens een coöperatieve les observaties uitgevoerd. Van de notities uit de ingevulde observatieformulieren van de drie groepen, zijn er per groep aparte verslagen gemaakt om een goed en compleet beeld te krijgen van de coöperatieve werkvorm/les. Per groepsverslag is een korte samenvatting beschreven, waarin de belangrijkste punten worden beoordeeld aan de hand van de theorie.

De vragenlijsten van de interviews met de leerkrachten van de groepen 1/2C, 3 en 6 en de Daltoncoördinator zijn vooraf gemaïld, zodat de docenten vooraf zouden weten welke vragen ze voorgelegd krijgen. De interviews zijn gehouden op Daltonbasisschool De Springplank. De Daltoncoördinator is als eerste geïnterviewd. De interviews met de leerkrachten van de groepen 1/2C, 3 en 6 zijn in dezelfde week en op dezelfde dag als de observaties in de groep afgenomen. De gesprekken zijn opgenomen om de antwoorden op de vragen zo goed mogelijk uit te kunnen schrijven.

De enquêtes zijn grotendeels persoonlijk overhandigd aan de leerkrachten op Daltonbasisschool De Springplank en aan een aantal leerkrachten gemaïld, omdat zij op dat moment niet aanwezig waren. Enkel hebben de enquête direct ingevuld en weer overhandigd, de anderen hebben het op een later moment ingevuld en ingeleverd. De antwoorden uit de enquêtes zijn geanalyseerd, met elkaar vergeleken en in een lopend verhaal verwerkt. Een deel van de gegevens is in grafieken en schema's verwerkt.

3.3 Ethische kwesties

Bij de uitvoering en verwerking van dit onderzoek is discreet omgegaan met gegevens omtrent de participanten. Zo worden er geen namen van leerkrachten en leerlingen vermeld in de onderzoeksresultaten. Er wordt slechts benoemd in welke groep het onderzoek heeft plaatsgevonden en worden algemene benamingen gebruikt, zoals 'leerkracht', 'leerlingen', 'directeur' en 'daltoncoördinator'.

Om het onderzoek uit te kunnen voeren, is vooraf toestemming gevraagd aan de directeur van de praktijkschool. In een gesprek is het doel van het onderzoek, de onderzoeksvragen voor het praktijkgedeelte en de onderzoeksinstrumenten besproken. Daarnaast is besproken met de directeur in welke groepen en bij welke leerkrachten van de onder-, midden- en bovenbouw het onderzoek kon worden uitgevoerd. De ingevulde enquêtes zijn anoniem ingevuld en verwerkt.

4 Resultaten

De uitkomsten van de observaties, interviews en enquêtes zijn gebruikt om in kaart te brengen op welke wijze coöperatieve werkvormen op dit moment worden ingezet in de school en in de verschillende groepen van Daltonbasisschool De Springplank. Er wordt ook beschreven welke problemen het team ervaart bij het implementeren van coöperatieve werkvormen in de school en in de groepen. Vervolgens wordt dit gerelateerd aan de in de literatuur beschreven handelswijze voor de implementatie van coöperatieve werkvormen om aanbevelingen te formuleren voor het geleidelijk opbouwen en implementeren van coöperatieve werkvormen met een doorgaande leerlijn.

De onbewerkte onderzoeksgegevens zijn te vinden in bijlage 13: Observatieverslagen groep 1/2C, 3 en 6. In bijlage 14 is opgenomen het interview met de leerkrachten groepen 1-2C, 3 en 6. In bijlage 15 is opgenomen het interview met de Daltoncoördinator, en in bijlage 17 zijn de resultaten van de enquêtes van de groepsleerkrachten opgenomen.

4.1 Huidige implementatiewijze coöperatieve werkvormen

4.1.1 Implementatiewijze op schoolniveau

Uit de interviews en enquêtes met de leerkrachten is gebleken dat de leerkrachten allemaal achter het idee staan om coöperatieve werkvormen te implementeren in de school, omdat het past in het Daltononderwijs, de samenwerking op school stimuleert, veel voordelen heeft en het leuk is om het te doen. De nieuwe werkwijze is door de Daltoncoördinator ingebracht. De leerkrachten hebben de opdracht gekregen het te gaan uitproberen in de groepen. Met het team is tijdens vergaderingen, studiedagen en themabijeenkomsten over het onderwerp gesproken, de leerkrachten hebben ideeën uitgewisseld en werkvormen met elkaar uitgevoerd. Het onderwerp wordt regelmatig op de agenda voor een vergadering gezet en geëvalueerd. Uit het interview met de Daltoncoördinator is gebleken dat er voldoende draagvlak is gecreëerd om coöperatieve werkvormen te implementeren in de school en in de groepen. De leerkrachten geven aan dat zij vinden dat coöperatieve werkvormen passen bij het Daltononderwijs. Zij vinden het leuk om werkvormen in hun groep uit te voeren. De coöperatieve werkvormen zijn echter nog geen vast onderdeel van het onderwijsprogramma. De Daltoncoördinator vindt dat het nodig is dat coöperatieve werkvormen ingepast worden in het onderwijsaanbod. Ze vindt dat er minimaal 1x per week een coöperatieve werkvorm

moeten worden uitgevoerd, dat er verschillende werkvormen worden ingezet, dat er geïnventariseerd moet worden welke werkvormen voor welke groep(en) geschikt zijn en zorgen dat het onderwijsproces goed verloopt.

Om coöperatieve werkvormen succesvol te implementeren vindt ze dat de leerkrachten bereidt moeten zijn om de werkvormen regelmatig (wekelijks) in het onderwijsaanbod te verwerken. Het team moet zich ook blijven ontwikkelen door het verbeteren van de kennis en vaardigheden om de werkvormen te implementeren in de school.

4.1.2 Implementatiewijze op leerkrachtniveau

Uit de interviews en enquêtes met de leerkrachten is gebleken dat het team tijdens vergaderingen en andere bijeenkomsten op school zo nu en dan met elkaar in gesprek gaan over de implementatie van coöperatieve werkvormen. Er is met elkaar besproken wat er moet gebeuren en werden ideeën en werkvormen uitgewisseld.

De leerkrachten van de middenbouw en bovenbouw hebben ieder voor zich, werkvormen uitgetoetst en zo nu en dan uitgevoerd in hun groep. Er wordt niet echt met elkaar samengewerkt om werkvormen voor te bereiden of uit te wisselen. De leerkrachten voeren de werkvormen ieder voor zich uit in hun eigen klas. De leerkrachten van de drie kleutergroepen werken echter wel steeds meer samen om coöperatieve werkvormen in te plannen en uit te voeren. De kleuterleerkrachten hebben altijd een gezamenlijke overleg en planning van de thema's die zij volgen. Nu proberen ze ook per week minimaal één coöperatieve werkvorm in te plannen.

4.1.3 Implementatiewijze op groepsniveau

Uit de observaties en interviews met de leerkrachten van de groepen 1/2C, 3 en 6 is gebleken hoe de leerkrachten coöperatieve werkvormen voorbereiden, uitvoeren en afsluiten. De werkwijze van de overige groepen is beschreven aan de hand van de uitkomsten van de afgenomen enquêtes. De uitkomsten worden hieronder per groep beschreven.

Groep 1/2C:

De leerkracht van groep 1/2C voerde een voor de leerlingen bekende werkvorm 'mix en koppel' uit in de kring. De leerkracht benoemde alleen het inhoudelijke doel: wat de leerlingen moesten kunnen en weten aan het eind van de les

De werkvorm sloot aan bij het onderwerp en inhoudelijk doel van de les. De leerkracht legde duidelijk de regels en afspraken bij de werkvorm uit en liep rond tijdens de uitvoering om te begeleiden, stimuleren, complimenten te geven en om zicht te houden op de samenwerking en de uitvoering van de opdracht. De leerlingen reageerden positief op de opdracht en op de samenwerking met anderen.

Bij de werkvorm zijn de meeste basiskenmerken goed vorm gegeven, maar de samenwerkingsvaardigheden werden niet duidelijk benoemd. Er werd geen uitleg gegeven over hoe de leerlingen dat konden laten zien en oefenen. Bij het afsluiten van de werkvorm werd meer het inhoudelijk doel geëvalueerd en minder het sociaal doel; hoe de samenwerking verliep, wat goed ging en niet/minder goed ging.

De leerkracht heeft na de les in een interview toegelicht hoe ze coöperatieve werkvormen voorbereidt, uitvoert en afsluit.

De leerkracht vindt het bij de kleuters vaak moeilijk om coöperatieve werkvormen uit te voeren, omdat ze weinig werkvormen kent die geschikt zijn voor de kleuters. De leerkracht voert een coöperatieve werkvorm niet als onderdeel van een les uit maar als een les in zijn geheel, omdat de kring anders te lang duurt voor de kinderen.

Bij het starten van een coöperatieve werkvorm legt de leerkracht de opdracht uitgebreid uit en herhaalt telkens de stappen. Bij een bekende werkvorm geeft ze een kortere uitleg.

Bij de voorbereiding kijkt ze naar de les en het lesdoel en dat verwerkt ze dan in de coöperatieve werkvorm die ze gaat uitvoeren. Ze denkt na over de uitleg, welke regels erbij horen, het rustig verloop naar de opdracht en de samenwerking ervan. De leerkracht benoemt niet specifiek de vijf basiskenmerken van coöperatieve werkvormen.

Bij de uitvoering van een werkvorm doet de leerkracht mee met de opdracht of loopt ze rond om leerlingen te helpen en te stimuleren.

Bij het evalueren van de werkvorm stelt ze vragen over hoe de leerlingen de opdracht hebben uitgevoerd en de samenwerking. De ene keer evalueert ze meer het inhoudelijk doel en de andere keer meer het sociaal doel.

De leerkracht bouwt werkvormen op door te zorgen voor een opbouw in moeilijkheid in de opdrachten van heel makkelijk en geleidelijk naar wat moeilijkere opdrachten. Ze geeft wel steeds dezelfde werkvormen, maar met een andere inhoud, doel en opbouw in moeilijkheid. De leerkracht geeft aan dat ze meer kennis zou willen hebben over coöperatieve werkvormen, hoe je deze het beste in een kleutergroep kan uitvoeren en met welke hulpmiddelen.

Voor een succesvolle implementatie van coöperatieve werkvormen geeft ze het advies om coöperatieve werkvormen als vast moment en minstens 1x per week uit te voeren.

Groep 3:

De leerkracht van groep 3 voerde een niet bekende werkvorm voor de leerlingen 'brainstorm' uit bij een spellingles. De leerkracht benoemde het inhoudelijk doel en het sociaal doel: wat de leerlingen moesten kunnen en weten aan het eind van de les en welke samenwerkingsvaardigheden zij gingen oefenen.

De werkvorm sloot aan bij het onderwerp en inhoudelijk doel van de les. De leerkracht legde duidelijk de regels en afspraken bij de werkvorm uit en liep rond tijdens de uitvoering om te begeleiden, stimuleren, complimenten te geven en om zicht te houden op de samenwerking en de uitvoering van de opdracht. De leerlingen reageerden positief op de opdracht en op de samenwerking met anderen.

Bij de werkvorm waren de vijf basiskenmerken goed vormgegeven. De samenwerkingsvaardigheden werden duidelijk benoemd en er werd uitleg gegeven over hoe de leerlingen dat konden laten zien en oefenen. Bij het afsluiten van de werkvorm werd het inhoudelijk doel en het sociaal doel geëvalueerd; hoe de opdracht door de verschillende groepen is uitgevoerd, hoe de samenwerking verliep, wat goed ging en niet/minder goed ging. In groep 3 werd dit tussentijds en aan het einde van de les geëvalueerd.

De leerkracht heeft na de les in een interview toegelicht hoe ze coöperatieve werkvormen voorbereidt, uitvoert en afsluit.

De leerkracht geeft aan dat ze een aantal werkvormen kent en uitvoert. Om te starten met coöperatieve werkvormen heeft ze een eenvoudige werkvorm als Mix en koppel uitgevoerd. Dit heeft ze een aantal keren met de leerlingen uitgevoerd en geleidelijk opgebouwd. Aan de hand van de groepssituatie heeft ze werkvormen toegepast. Ze probeert één of twee keer per week een werkvorm uit te voeren.

De leerkracht bouwt werkvormen op door te starten met een eenvoudige werkvorm en na een aantal keren herhaald te hebben, voert ze een iets moeilijkere werkvorm uit.

De leerkracht kiest een werkvorm door te kijken naar de doelen van groep 3. Bij het doel zoekt ze een werkvorm die erbij past.

Bij de voorbereiding denkt ze goed over de werkvorm na. Ze zorgt dat de vijf basiskenmerken in de coöperatieve werkvormen worden gerealiseerd.

Bij de uitvoering van een werkvorm zorgt de leerkracht dat de informatie voor de leerlingen duidelijk is en begeleid en het stimuleert de groepjes.

De leerkracht vindt het soms lastig in te schatten of de werkvorm aansluit bij haar groep en of de werkvorm beter geschikt is in tweetallen of groepjes. Ze probeert de werkvorm dan uit met de leerlingen om te kijken hoe het gaat. De leerkracht zou het handig vinden om een overzicht te hebben met werkvormen die geschikt zijn voor haar groep.

Voor een succesvolle implementatie van coöperatieve werkvormen geeft ze het advies om met regelmaat coöperatieve werkvormen uit te voeren, minstens 1x per week en om verschillende werkvormen uit te voeren.

Groep 6:

De leerkracht van groep 6 voerde voor de leerlingen niet bekende en korte klasvormingsactiviteit uit. Deze werkvorm had alleen een sociaal doel: de werkvorm was gericht op het ontstaan van onderlinge vertrouwen tussen de leerlingen en het op elkaar kunnen bouwen.

De leerkracht legde duidelijk de regels en afspraken bij de werkvorm uit. De leerkracht deed mee met de uitvoering van de werkvorm om de leerlingen te begeleiden, te stimuleren, complimenten te geven en om zicht te houden op de samenwerking en de uitvoering van de opdracht. De leerlingen reageerden positief op de werkvorm, op de samenwerking met anderen en deden goed mee.

Bij de werkvorm zijn de vijf basiskenmerken goed vorm gegeven. De leerkracht had iets meer tijd kunnen nemen om de werkvorm goed af te sluiten en concreet benoemen hoe de samenwerking verliep, wat goed ging en niet/minder goed ging.

De leerkracht heeft na de les in een interview toegelicht hoe ze coöperatieve werkvormen voorbereidt, uitvoert en afsluit.

De leerkracht geeft aan dat ze een aantal werkvormen goed kent en ook uitvoert. Om te starten heeft de leerkracht een eenvoudige klassikale werkvorm uitgevoerd.

De leerkracht voert nog niet met regelmaat coöperatieve werkvormen uit. Dit probeert ze op zijn minst 1x per maand te doen. Dit heeft met de tijd en met het feit dat ze er niet altijd aan denkt. Het inplannen van werkvormen in het lesprogramma zou dit wel kunnen stimuleren denkt ze.

De leerkracht bouwt werkvormen op door een aantal werkvormen zoals ‘placemat’ en ‘koppen bij elkaar’ meerdere keren uit te voeren bij verschillende lessen van geschiedenis. De manier van samenwerken is hetzelfde, maar de inhoud van de les is steeds weer anders. De leerkracht ziet dat de leerlingen het leuk vinden om op een andere manier bezig te zijn met de leerstof. De samenwerking verloopt meestal ook goed en doen enthousiast mee. De leerkracht kiest een werkvorm door te kijken welke coöperatieve werkvorm bij de les past. Bij de voorbereiding van de werkvorm denkt ze na over de groepjes, opstelling, materialen en manier van samenwerken. Ze benoemt niet specifiek de vijf basiskenmerken van coöperatieve werkvormen. Bij een werkvorm vindt ze het belangrijk dat de leerlingen met iedereen leren samenwerken. De leerkracht loopt bij het inzetten van werkvorm tegen de beschikbare tijd aan en het inplannen. Voor een succesvolle implementatie van coöperatieve werkvormen geeft ze het advies om coöperatieve werkvormen beter en strakker in te plannen en het zo vaak mogelijk proberen uit te voeren.

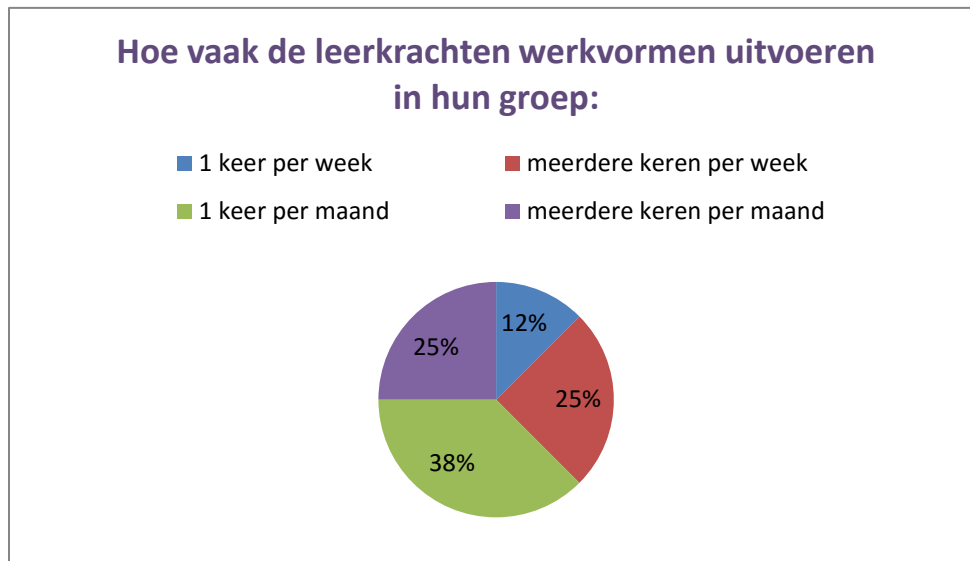
Overige groepen:

Uit de 8 afgenomen enquêtes met de leerkrachten van de groepen 1/2A, 1/2B, 3, 5, 6, 7 en 8 is gebleken dat de leerkrachten elk coöperatieve werkvormen uitvoeren in hun groep met een verschillende frequentie. Bijna alle leerkrachten hebben aangegeven dat ze verschillende werkvormen gebruiken en dat ze werkvormen herhalen met de leerlingen. Alle leerkrachten geven aan dat de leerlingen positief reageerden op het werken met coöperatieve werkvormen. Alle leerkrachten geven aan dat ze het makkelijk vinden om coöperatieve werkvormen voor te bereiden en uit te voeren, maar de meesten vinden dat het (te)veel tijd kost.

De voorbereiding van coöperatieve werkvormen door de leerkrachten verschilt. Enkelen gebruiken het stappenplan van de werkvorm, kiezen een werkvorm die bij de les, het onderwerp of het doel past, of door het maken van kaartje en materialen bij de werkvorm. Ook de wijze van uitvoering van coöperatieve werkvormen verschilt. Enkele leerkrachten houden zich bij de uitvoering aan de regels van de werkvorm, andere gebruiken een vaste routine bij de uitvoering van de werkvormen die zij inzetten, sommigen hebben voor zichzelf een aantal aandachtspunten voor het uitvoeren van de werkvorm, zoals het gebruik van een stilteteken, het aangeven van de tijd, een duidelijke uitleg bij de opdracht, een normale stem gebruiken en het maken van vaste afspraken en dit herhalen.

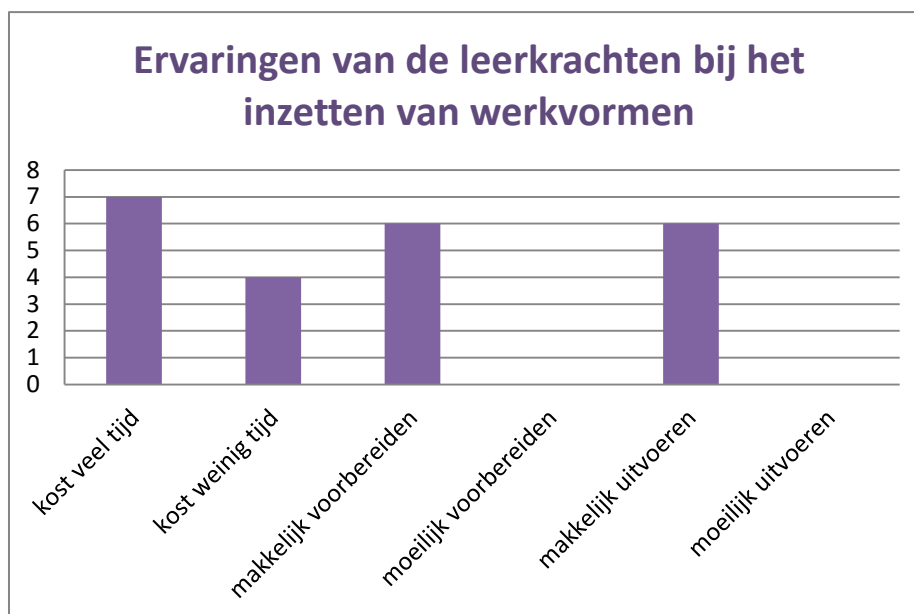
In onderstaande tabel is de frequentie van de inzet van coöperatieve werkvormen af te lezen.

Tabel 1.

In onderstaande tabel worden de ervaringen van de leerkrachten weergegeven over het inzetten van coöperatieve werkvormen in hun groep m.b.t. de voorbereiding en uitvoering van de werkvormen.

Tabel 2.

Toelichting: Bij de kolommen 'kost veel tijd' en 'kost weinig tijd' gaven drie respondenten aan (het is wisselend) en één respondent gaf aan dat ze werkvormen kiest die weinig tijd kost. Geen van de leerkrachten vinden de voorbereiding en uitvoering van werkvormen moeilijk.

In onderstaande tabel worden de werkvormen weergegeven die uitgevoerd worden in de gehele school en hoeveel leerkrachten welke werkvorm uitvoeren.

Tabel 3.

In onderstaande tabel worden de werkvormen uit tabel 3 per bouw weergegeven.

Tabel 4.

Coöperatieve werkvormen per bouw				
	groep 1t/m2	groep 3t/m5	groep 6t/m8	
Tweespraak	x	x	x	
Placemat		x	x	
Binnen/ buiten kring	x	x	x	
2tal coach			x	
Zoek iemand die			x	
Mix en koppel	x	x	x	
Mix en ruil	x	x	x	
Koppen bij elkaar		x	x	
Tafelrondje			x	
Zoek je maatje	x			
Tweegesprek			x	

Toelichting: Niet alle groepen in een bouw voeren dezelfde coöperatieve werkvormen uit. Hier zitten weer verschillen tussen. In de kleutergroepen zit wel meer gelijkheid.

4.2 Problemen die het team ervaart bij implementeren van coöperatieve werkvormen

De leerkrachten van de kleutergroepen hebben aangegeven dat ze enkele en steeds dezelfde werkvormen gebruiken. Ze zijn nog zoekend naar geschikte werkvormen voor de kleuters. De meeste leerkrachten geven aan dat de voorbereiding van coöperatieve werkvormen en het maken van de materialen veel tijd in beslag neemt. De meeste leerkrachten vinden het moeilijk om op ideeën te komen en geschikte werkvormen voor hun groep te vinden.

In de enquête is aan de leerkrachten gevraagd wat er nodig is om coöperatieve werkvormen succesvol en met regelmaat uit te voeren. De leerkrachten hebben aangegeven dat het nodig is om ervaringen en ideeën te delen, dat er vaste roostermomenten voor de uitvoering van coöperatieve werkvormen moeten komen, dat ze voorbeelden van werkvormen nodig hebben die makkelijk in te zetten zijn en die niet al te veel voorbereiding kosten, dat ze meer tijd nodig hebben om coöperatieve werkvormen voor te bereiden en voor het maken van de nodige materialen. De leerkrachten vinden dat er schoolbreed duidelijke afspraken moeten worden gemaakt over de uitvoering van coöperatieve werkvormen in de verschillende groepen.

De Daltoncoördinator heeft in het interview aangegeven dat de werkvormen niet ingeslepen zijn en nog geen onderdeel van de dagelijkse lespraktijk zijn. De leerkrachten zitten nog in de experimenteerfase en worden de werkvormen nog niet in alle groepen structureel toegepast.

4.3 Resultaten praktijkonderzoek gerelateerd aan de literatuur.

Om een goed beeld te krijgen over in hoeverre de implementatiewijze van de school en de leerkrachten beschreven in paragraaf 4.1 en 4.2. aansluit bij de handelwijze vanuit de literatuur beschreven in hoofdstuk 2, worden deze in onderstaand tabel vergeleken. De vergelijking wordt gemaakt voor elk van de drie niveaus van implementatie (Förner, Kenter en Veenman, 2000) Met behulp van deze vergelijking zal een antwoord gegeven worden op de onderzoeksvraag. Dit wordt beschreven in paragraaf 5.1: Conclusie. Uit deze conclusie kan tenslotte een implementatieplan opgesteld worden met aanbevelingen voor de directie en groepsleerkrachten.

Handelswijze literatuur	Implementatiewijze school en leerkrachten
Implementatie van coöperatieve werkvormen in drie niveaus	
1. Implementatie op schoolniveau: Vijf factoren voor een succesvolle implementatie van coöperatieve werkvormen: 1a. Werken aan betrokkenheid: Er is draagvlak gecreëerd en de hele school wordt bij de implementatie betrokken. 1b. Ontwikkelen van persoonlijke actieplannen: De leerkracht maakt persoonlijke actieplannen, met kleine en realistische doelen, zodat de implementatie geleidelijk opgebouwd wordt en inzicht krijgt in de eigen ontwikkeling. 1c. Samenwerking met collega's: Tijdens het implementatieproces werken leerkrachten (uit dezelfde bouw) onderling op een gestructureerde manier in coöperatieve werkgroepen samen. 1d. Goed leiderschap: De schoolleider ontwikkelt een duidelijke gedeelde visie en formuleert met het team doelen voor het implementatieproces. Daarnaast investeert hij in het team en stimuleert de leerkrachten om zich te blijven	Er is draagvlak gecreëerd doordat er met het team over het onderwerp is gepraat in verschillende bijeenkomsten en het team achter het idee staat om coöperatieve werkvormen in te voeren in de school en in de groepen. Dit is niet naar voren gekomen. De leerkrachten voeren gemiddeld 1 keer per week coöperatieve werkvormen uit in hun groep. Enkele leerkrachten voeren het meerdere keren per week uit. Dit verschilt per leerkracht. De leerkrachten van de kleutergroepen zijn steeds meer gaan samenwerken om coöperatieve werkvormen uit te voeren in hun groep. De overige groepen zijn nog meer op zichzelf bezig met de uitvoering in hun groep. In bijeenkomsten wordt het onderwerp besproken en geëvalueerd. De leerkrachten hebben ideeën en werkvormen uitgewisseld. Er is nog geen visie en doelen geformuleerd. Dit zou nog moeten gebeuren. Tijdens bijeenkomsten motiveert en stimuleert de directie de leerkrachten om regelmatig werkvormen in te zetten in de groep.

ontwikkelen. 1e. Het vormen van een veranderteam: De schoolleider, interne begeleider en een enthousiaste leerkracht vormen een team, die de verantwoordelijkheid draagt en sturing geeft aan het veranderproces. Ze ondersteunen elkaar in het proces, bedenken welke stappen genomen moeten worden, evalueren het proces en ieder lid begeleidt en ondersteunt collega's.	De Daltoncoördinator heeft de opdracht gekregen om de leerkrachten te begeleiden en te stimuleren om coöperatieve werkvormen uit te voeren in hun groep. Daarnaast denkt en beslist de directie mee over de implementatie van coöperatieve werkvormen. Het implementatieproces wordt besproken en geëvalueerd in vergaderingen, studiedagen en themabijeenkomsten.
2. Implementatie op leerkrachtniveau: 2a. De leerkrachten werken in coöperatieve groepen bestaande uit drie of vier leerkrachten uit dezelfde bouw op een gestructureerde manier samen. De leerkrachten bespreken met elkaar hun actieplannen, observeren elkaars lessen, geven elkaar positieve en concrete feedback en delen ervaringen met elkaar.	De leerkrachten van de kleutergroepen zijn steeds meer gaan samenwerken om coöperatieve werkvormen te verwerken in de thema uitwerkingen en uit te voeren in hun groep. De leerkrachten van de overige groepen zijn meer op zichzelf bezig met de uitvoering in hun groep. In gezamenlijke teambesprekingen worden ideeën, ervaringen en werkvormen met elkaar gedeeld.
3. Implementatie op groepsniveau: Coöperatieve werkvormen moeten ingebouwd worden als onderdeel van elke les en geleidelijk een onderdeel worden van het onderwijsprogramma van de school.	De leerkrachten voeren gemiddeld 1 keer per week coöperatieve werkvormen uit in hun groep. Enkele leerkrachten voeren het meerdere keren per week uit. De werkvormen zijn nog niet een vast onderdeel van het onderwijsprogramma.

3a. Bij de voorbereiding van coöperatieve werkvormen besteedt de leerkracht aandacht aan de inhoud en het doel van de les, de vijf basiskenmerken en de groepering.	De voorbereiding van coöperatieve werkvormen gebeurt op verschillende manieren door de leerkrachten. Enkelen gebruiken de stappenplan van de werkvorm, kiezen een werkvorm dat bij de les, het onderwerp of het doel past of door het maken van kaartje en materialen bij de werkvorm.
3b. Bij de uitvoering van coöperatieve werkvormen besteedt de leerkracht aandacht aan een goed klassenmanagement, het aanleren van een werkvorm en het begeleiden en observeren.	De wijze van uitvoering van coöperatieve werkvormen door de leerkrachten verschilt. De leerkrachten besteden aandacht aan het klassenmanagement door werkvormen te herhalen en te zorgen voor een routine, het aanleren van een werkvorm gebeurt op verschillende manieren. De leerkrachten begeleiden en observeren tijdens de uitvoering van de werkvormen door rond te lopen, mee te doen en extra instructie te geven.
3c. Bij de afsluiting van coöperatieve werkvormen evalueert de leerkracht met de leerlingen hoe de samenwerking in de groepjes is verlopen.	De afsluiting van coöperatieve werkvormen gebeurt op verschillende manieren door de leerkrachten. Sommigen doen dit heel kort en anderen nemen hier de tijd voor en stellen vragen over de opdracht en de samenwerking.

Het geleidelijk opbouwen van coöperatieve werkvormen:

1. Coöperatieve werkvormen moeten geleidelijk opgebouwd worden, dit moet stapsgewijs gebeuren. De leerlingen moeten	De leerkrachten bouwen werkvormen op door te starten met een eenvoudige werkvorm. Er is niet naar voren gekomen of de leerkrachten starten

<i>kunnen</i> en <i>willen</i> samenwerken. 1a. Om te <i>kunnen</i> starten met samenwerken moeten een aantal basisvaardigheden aanwezig zijn. Door regelmatig samen te werken worden deze vaardigheden verder ontwikkeld tot voortgezette vaardigheden en uiteindelijk tot vaardigheden voor gevorderde groepen. 1b. Het <i>willen</i> samenwerken kan bereikt worden door het inzetten van groepsvorming- en klasvormingsactiviteiten 2. Het stapsgewijs aanleren en uitbreiden van coöperatieve werkvormen. Te beginnen met werkvormen in tweetallen en daarna in groepjes.	met werkvormen waarbij de basisvaardigheden worden aangeleerd. De leerkrachten voeren vaak dezelfde werkvormen uit bij verschillende lessen, maar met een andere inhoud en doel. De werkvormen worden opgebouwd van makkelijk naar moeilijkheid. Dit lijkt vooral gericht te zijn op de inhoud van de opdracht en niet specifiek op de samenwerkingsvaardigheden. De leerkracht(en) voeren zo nu en dan een groepsvormings- of klasvormingsactiviteit uit. Hoe vaak dit wordt ingezet is niet duidelijk. Er lijkt geen regelmaat in te zitten. De leerkrachten proberen verschillende werkvormen uit te voeren. De aanbod verschilt per groep. De leerkrachten herhalen werkvormen met de leerlingen en zorgen voor een routine in werkvormen. Bij de kleuters worden de werkvormen vooral klassikaal uitgevoerd. In de werkvorm zit dan wel een onderdeel in waarbij de leerlingen tweetallen samenwerken. In de andere groepen is het niet naar voren gekomen of ze starten met werkvormen in tweetallen alvorens ze werkvormen in groepjes uitvoeren.

Het realiseren van een doorgaande leerlijn in de school zorgt ervoor dat er een opbouw komt in werkvormen die in de groepen 1 t/m groep 8 ingezet kunnen worden. De werkvormen worden geselecteerd op basis van leeftijdscategorie en moeilijkheid. De samenwerkingsvaardigheden hebben een opbouw in drie niveaus die gehanteerd moeten worden.

1. Voor het realiseren van een doorgaande leerlijn moeten de leerkrachten weten welke werkvormen geschikt zijn voor zijn groep. De leerkrachten creëren gezamenlijk een doorgaande leerlijn op basis van werkvormen op leeftijdsgroep en de samenwerkingsvaardigheden.

2. De leerkrachten kunnen gebruik maken van de coöperatieve werkvormen afkomstig van de publicatie van Kagan, 2013 of de 17 coöperatieve werkvormen van Kerpel, 2014. En de samenwerkingsvaardigheden in drie niveaus *van beheersing* onderverdeeld in: basisvaardigheden, voortgezette vaardigheden en vaardigheden voor gevorderde groepen.

De leerkrachten bevinden zich nog in de experimenteerfase waarin ze gemiddeld 1x per week een coöperatieve werkvorm uitvoeren in hun groep. De werkvormen worden gekozen op basis van de inhoud en het doel van de les. De leerkrachten zijn nog zoekende naar (meer) werkvormen die geschikt zijn voor zijn groep.

De leerkrachten zoeken werkvormen op het internet op. Een aantal werkvormen hebben ze met elkaar gedeeld. De werkvormen komen overeen met de coöperatieve werkvormen afkomstig van de publicatie van Kagan, 2013 en met de werkvormen van Kerpel, 2014. De leerkrachten benoemen een aantal vaardigheden die ze belangrijk vinden dat de leerlingen leren.

4.4 Samenvatting bevindingen praktijkonderzoek

Wat betreft de implementatie op schoolniveau kan gesteld worden dat het hele team achter de invoering van coöperatieve werkvormen staat. Daarmee is er voldoende draagvlak om de implementatie voort te zetten. Er is echter nog geen concreet plan en werkwijze geformuleerd voor de implementatie. De leerkrachten zijn wel gestart het uitproberen van werkvormen in hun groep. Dit heeft ertoe geleid dat de werkvormen gemiddeld 1 keer per week door de leerkrachten worden uitgevoerd. De coöperatieve werkvormen worden nog niet in elke les toegepast en vormen geen vast onderdeel van het onderwijsprogramma.

Wat betreft de implementatie op leerkrachtniveau is gevonden dat de leerkrachten de implementatiewijze van coöperatieve werkvormen bespreken in vergaderingen. Binnen de kleutergroepen werken de leerkrachten steeds meer samen om de werkvormen in te passen in de thema uitwerkingen en het wekelijks in te plannen en uit te voeren. De leerkrachten in de andere bouwen werken nog niet gericht samen om werkvormen voor te bereiden, uit te wisselen of elkaar feedback te geven.

Wat betreft de implementatie op groepsniveau zijn er verschillen geconstateerd in de voorbereiding, uitvoering en afsluiting van coöperatieve werkvormen. Er zijn verschillen in de frequentie van het uitvoeren van werkvormen in de groep. De onderbouw voert weinig verschillende werkvormen uit, de middenbouw voert net iets meer verschillende werkvormen uit en de bovenbouw voert veel verschillende werkvormen uit, maar dit is niet het geval in alle groepen van de bovenbouw.

Wat betreft de opbouw van de werkvormen is gevonden dat de leerkrachten werkvormen opbouwen door vooral inhoudelijk de opdrachten van makkelijk naar moeilijk aan te passen. De samenwerkingsvaardigheden krijgen ook de aandacht bij de uitvoering van de werkvorm, maar er zit geen aparte opbouw in. Deze samenwerkingsvaardigheden lijken in een deel van de groepen onvoldoende aandacht te krijgen.

Er is nog geen sprake van een doorgaande leerlijn in de gehele school.

5 Conclusie

In dit onderzoek is er antwoord gezocht op de volgende hoofdvraag om het team te adviseren hoe zij coöperatieve werkvormen op een structurele wijze kunnen inzetten.

De hoofdvraag voor dit onderzoek luidt:

Op welke wijze kan het team van Daltonbasisschool De Springplank coöperatieve werkvormen geleidelijk opbouwen en implementeren in de school en in de groepen, zodat er een doorgaande leerlijn ontstaat met coöperatieve werkvormen die structureel ingezet kunnen worden in de groepen 1 t/m 8?

5.1 Bevindingen

Uit het literatuuronderzoek is gebleken dat coöperatieve werkvormen in drie niveaus moeten worden geïmplementeerd om de implementatie succesvol te laten verlopen: op schoolniveau, op leerkrachtniveau en op groepsniveau (Förre et al., 2000).

Het begint met het creëren van draagvlak. Daarnaast worden er stappen beschreven om coöperatieve werkvormen geleidelijk op te bouwen. Eerst moet de basis voor het samenwerken worden gelegd door het aanleren van basisvaardigheden en het creëren van een positieve sfeer in de groep. Dit wordt bereikt door alle leerlingen met iedere andere leerling te laten samenwerken door het inzetten van groepsvorming- en klasvormingsactiviteiten.

Vervolgens richt de leerkracht zich op het stapsgewijs aanleren en uitbreiden van coöperatieve werkvormen. Dit doet de leerkracht door te starten met eenvoudige werkvormen in tweetallen, dit te herhalen, creëren van routines en geleidelijk nieuwe werkvormen in groepjes aan te leren (Förre et al., 2000; Kagan 2013; Ebbens & Ettekoven, 2013).

Ook wordt er beschreven hoe je een doorgaande leerlijn met coöperatieve werkvormen van groep 1 t/m 8 kunt realiseren: door coöperatieve werkvormen per leeftijdsgroep in te delen en de opbouw van samenwerkingsvaardigheden te volgen van basisvaardigheden tot voortgezette vaardigheden en uiteindelijk naar vaardigheden voor gevorderde groepen (Förre et al., 2000).

In het praktijkonderzoek is aan de hand van de in de literatuur beschreven werkwijze voor de implementatie onderzocht op welke wijze coöperatieve werkvormen op het moment worden geïmplementeerd in de school en in de groepen en welke problemen het team hierbij ervaart. Uit het praktijkonderzoek is gebleken dat er nog geen duidelijke gedeelde visie is ontwikkeld en dat er nog geen doelen zijn geformuleerd voor het implementatieproces. De coöperatieve werkvormen worden niet in de drie niveaus geïmplementeerd zoals de literatuur dit voorschrijft. Het team bespreekt met elkaar in vergaderingen en op studiedagen de implementatie van coöperatieve werkvormen. De daltoncoördinator heeft de leidende rol gekregen - enigszins samen met de directeur - om coöperatieve werkvormen te implementeren en de leerkrachten te sturen hierin. Er is geen veranderteam gevormd dat de verantwoordelijkheid draagt en sturing geeft aan het veranderproces. De leerkrachten werken buiten de bijeenkomsten niet allemaal gericht samen om werkvormen voor te bereiden en uit te voeren. Dit gebeurt wel steeds meer bij de leerkrachten van de drie kleutergroepen. Dit komt doordat ze al gericht samenwerken om de thema's die zij volgen uit te werken. De werkvormen worden nog niet dagelijks in het lesprogramma toegepast en ze vormen nog geen onderdeel van het onderwijsprogramma van de school. De leerkrachten gebruiken geen vaste werkwijze voor het aanleren, uitvoeren en opbouwen van coöperatieve werkvormen. De leerkrachten gebruiken ook niet dezelfde werkwijze voor het aanleren, uitvoeren en opbouwen van werkvormen. Ze volgen de stappen die bij de werkvorm horen en proberen een aantal werkvormen uit. De leerkrachten gebruiken de coöperatieve werkvormen van Kagan (2013). De leerkrachten denken na over de voorbereiding, uitvoering, afsluiting van werkvormen, maar werken dit niet uit op papier. De leerkrachten zijn nog zoekend naar geschikte werkvormen voor hun groep om zo ook variatie te bieden.

De werkvormen worden niet geleidelijk opgebouwd volgens de voorgeschreven stappen uit de literatuur. De leerkrachten bouwen werkvormen op door ze te herhalen met een andere leerstof inhoud en de opdrachten moeilijker te maken.

Een doorgaande leerlijn in werkvormen van groep 1 t/m 8 ontbreekt nog, doordat de werkvormen nog niet een vast onderdeel zijn van het onderwijsprogramma en niet alle leerkrachten gericht samenwerken.

5.2 Aanbevelingen

Aan het team van Daltonbasisschool De Springplank worden een aantal aanbevelingen gegeven om coöperatieve werkvormen geleidelijk op te bouwen en te implementeren in de school en in de groepen, zodat er een doorgaande leerlijn ontstaat.

De aanbevelingen bestaan uit drie belangrijke kernpunten die voortkomen uit het literatuuronderzoek en het praktijkonderzoek. De kernpunten kunnen gebruikt worden bij het opstellen van een implementatieplan.

Kernpunt 1. Implementatie op drie niveaus

Implementatie op schoolniveau

Het implementeren van een nieuwe werkwijze start op schoolniveau waarbij de directie en de leerkrachten gezamenlijk plannen en ideeën formuleren voor de invoering in de school en in de groepen. Om coöperatieve werkvormen schoolbreed in te voeren moet rekening gehouden worden met vijf factoren die ervoor zorgen dat de implementatie succesvol verloopt (Förrer et al., 2000). De vijf factoren zijn:

- Werken aan betrokkenheid
- Persoonlijke actieplannen
- Samenwerking met collega's
- Goed leiderschap
- Het vormen van een veranderteam

Implementatie op leerkrachtniveau

Binnen het team moeten coöperatieve groepen worden gevormd om elkaar te ondersteunen tijdens het implementatieproces. Het werken in coöperatieve groepen zorgt ervoor dat de samenwerking tussen de leerkrachten wordt bevorderd.

Een coöperatieve groep kan per schoolbouw samengesteld worden, zodat de leerkrachten gestructureerd kunnen samenwerken om coöperatieve werkvormen te implementeren in hun groep en een doorgaande leerlijn kunnen realiseren. Per werkgroep wordt een leerkracht aangewezen om de voortgang uit elke bouw met elkaar te bespreken en ervaringen en ideeën te delen. Deze leerkrachten zullen ook in vergaderingen en andere bijeenkomsten de implementatieproces met het hele team bespreken en evalueren (Förrer et al., 2000).

Implementatie op groepsniveau

Om coöperatieve werkvormen structureel en succesvol in de eigen groep te implementeren moet de leerkracht de zeven sleutelbegrippen van coöperatief leren gebruiken. De zeven sleutelbegrippen worden beschreven in bijlage 3. De eerste en belangrijkste sleutel zijn de coöperatieve werkvormen. De leerkracht moet aandacht besteden aan een aantal punten om coöperatieve werkvormen goed voor te bereiden, uit te voeren en af te sluiten.

Het uiteindelijke doel is: Coöperatieve werkvormen vormen een onderdeel van elke les en maken het interactiever en boeiender en vormen een onderdeel van het onderwijsprogramma van de school (Förrer et al., 2000; Kagan, 2013).

Kernpunt 2. Het geleidelijk opbouwen van coöperatieve werkvormen

De leerkrachten moeten coöperatieve werkvormen geleidelijk opbouwen. Om te starten moet er een basis zijn voor het samenwerken. Dit doet de leerkracht door het aanleren van een aantal basisvaardigheden en te zorgen voor een positieve sfeer in de groep. Als de basis voor het samenwerken is gelegd, richt de leerkracht zich meer op het stapsgewijs aanleren en uitbreiden van coöperatieve werkvormen (Förrer et al., 2000; Kagan, 2013). Onderstaande stappen moeten gevolgd worden om coöperatieve werkvormen geleidelijk op te bouwen:

1. basis voor het samenwerken: aanleren van de basisvaardigheden en zorgen voor een positieve sfeer in de groep door het inzetten van groepsvormings- en klasvormingsactiviteiten.
2. aanleren van coöperatieve werkvormen
3. werkvormen in tweetallen
4. werkvormen in groepjes

Kernpunt 3. Het realiseren van een doorgaande leerlijn

Om coöperatieve werkvormen in de verschillende groepen van de school in te zetten moeten de leerkrachten weten welke werkvormen geschikt zijn voor zijn groep. De leerkrachten kunnen gezamenlijk een doorgaande leerlijn creëren met werkvormen op basis van de leeftijdsgroep van de werkvormen en de samenwerkingsvaardigheden, die vanaf groep 1 t/m 8 van de school structureel ingezet kunnen worden. De leerkrachten bespreken in de werkgroepen per bouw welke werkvormen geschikt zijn voor hun groep en ingezet kunnen worden en welke samenwerkingsvaardigheden de leerlingen aangeleerd moeten krijgen (Förrer et al., 2000).

6 Reflectie

In dit hoofdstuk komt een persoonlijke kritische terugblik op het gehele onderzoeksproces aan bod. In deze beschrijving komt onder meer naar voren wat mijn ervaringen en leerpunten zijn bij het doen van dit onderzoek, hoe ik ben gekomen tot de keuze van literatuur en op welke gronden ik deze heb gereduceerd.

6.1 Onderzoeksproces

Voor de start aan mijn scriptieonderzoek had ik al wat ervaring met het doen van onderzoek tijdens de minorfase op de pabo, waarin ik in een groepje twee verschillende onderzoeken heb uitgevoerd. Dit was wel wat makkelijker dan het individueel moeten doen. Nu moest ik het allemaal zelf bedenken en uitwerken. Dat was best lastig, maar wel heel leerzaam.

Het literatuuronderzoek was het meeste werk. Ik vond het lastig om te bepalen welke informatie ik ging gebruiken en dit vervolgens zo kort mogelijk in eigen woorden te moeten beschrijven. Ook het aanbrengen van structuur in het literatuuronderzoek vond ik moeilijk. In het begin bestond mijn literatuur uit teveel pagina's. Dit heb ik met de feedback van mijn scriptiebegeleider kunnen beperken tot het toegestane aantal pagina's. Ik heb telkens stukken tekst verder ingekort door mij te verdiepen in de literatuur over wat coöperatieve werkvormen zijn, waar het aan bijdraagt, hoe je dit geleidelijk kunt opbouwen en implementeren op een (Dalton) basisschool en de informatie te gebruiken om de praktijksituatie op de school in kaart te brengen en te beoordelen.

In mijn lio fase ben ik gestart met het scriptieonderzoek. In totaal ben ik twee schooljaren met het onderwerp bezig geweest. Ik heb eerst zelf een aantal werkvormen voorbereid en uitgevoerd in mijn liofase in groep 6 en ook in de groepen 5 en 8 om te kijken hoe dit in de praktijk uitpakt, hoe de leerlingen hierop reageren en de ervaringen en leerpunten vast te leggen. De gebruikte materialen heb ik verzameld en aan de leerkrachten van de drie groepen gegeven, zodat zij deze kunnen inzetten als zij werkvormen gaan uitvoeren. Zo heb ik drie mappen samengesteld met literatuur, formuleren, werkvormen en kaarten te gebruiken bij de werkvormen. Voor het onderzoek dat in deze scriptie is beschreven, heb ik dezelfde literatuur gebruikt om op de praktijkschool te kijken hoe de implementatie verloopt, hoe de leerkrachten werkvormen implementeren en samenwerken om het in alle groepen uit te voeren.

6.2 Beperkingen van het onderzoek

Het onderzoek is uitgevoerd door in de gehele school te kijken naar de implementatie van coöperatieve werkvormen. Dit heeft het onderzoek groter gemaakt dan dat de pabo had aangeraden. Omdat de school behoefte had aan een tussentijdse beoordeling van het implementatieproces, heb ik het onderzoek zo uitgevoerd dat het deels is gericht op de onderbouw, middenbouw en bovenbouw, door in één groep uit elke bouw een observatie te verrichten, een interview af te nemen met die groepsleerkracht en door het afnemen van een enquête met de leerkrachten uit de overige groepen van de school.

Door de beschikbare tijd voor het onderzoek, kon ik maar één observatie per groep uitvoeren. Dit heeft een beperkte uitkomst gegeven over hoe de leerkrachten coöperatieve werkvormen implementeren, omdat het om één moment was gebaseerd. De leerkrachten hebben in een interview wel meer informatie kunnen geven over de implementatieproces.

Om het onderzoek te beperken en kleiner te maken, had ik het op één groep van de school kunnen richten, bijvoorbeeld mijn liogroep. Ik had dan meerdere observaties gedurende verschillende periodes kunnen uitvoeren en mogelijk een specifiekere uitkomst kunnen krijgen. De probleemstelling met doelstelling en onderzoeksvragen hadden er dan natuurlijk wel anders uitgezien.

Bij het analyseren van de gegevens uit het praktijkonderzoek bleek dat er niet veel informatie beschikbaar was over de samenwerking tussen de leerkrachten om coöperatieve werkvormen te implementeren in hun groep. Hier is wel naar gevraagd bij de interviewgesprekken met de leerkrachten van de groepen 1/2C, 3, 6 en de Daltoncoördinator. De antwoorden kwamen met elkaar overeen en gaven ondanks dat er niet naar gevraagd was, wel een redelijk beeld over de samenwerking tussen de leerkrachten. Bij het opstellen van de enquêtes voor de leerkrachten van de overige groepen hadden echter ook enkele vragen geformuleerd kunnen worden over de samenwerking tussen de leerkrachten, bijvoorbeeld een vraag zoals: ‘Op welke manier wordt er samengewerkt om coöperatieve werkvormen te implementeren in de groep?’

In de enquête is wel de vraag geformuleerd: ‘Wat is er nodig om met regelmatig coöperatieve werkvormen te implementeren?’. Op deze vraag zijn verschillende antwoorden gegeven, zoals ervaringen en ideeën delen, geschikte werkvormen voor hun eigen groep en schoolbreed afspraken maken.

6.3 Ervaringen en leerpunten

Dit onderzoek en de resultaten hebben een positieve bijdrage geleverd voor mij in mijn beroep als toekomstige leerkracht. Ik heb geleerd hoe je een onderzoek kunt opzetten, uitvoeren en hoe je de resultaten kunt verwerken. Daarnaast ben ik deskundig geworden op het gebied van coöperatieve werkvormen. Samenwerken wordt op veel basisscholen gestimuleerd. Met de kennis die ik heb opgedaan door het doen van dit onderzoek, weet ik hoe je leerlingen gericht kunt laten samenwerken door het inzetten van coöperatieve werkvormen en hoe je dit succesvol kunt implementeren en aanleren.

Literatuurlijst

Boeken:

- Ebbens, S., & Ettekoven, S. (2013). *Samenwerkend leren: Praktijkboek*. 3e druk. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Förrer, M., Kenter, B., & Veenman, S. (2000). *Coöperatief Leren: in het basisonderwijs*. Amersfoort: CPS Onderwijsontwikkeling en advies.
- Kagan, S., & Kagan, M. (2013). *Coöperatieve leerstrategieën: Research, principes en de praktische uitwerking*. Rotterdam: Bazalt Educatieve Uitgaven.
- Van Vugt, J. (2005). *Coöperatief leren binnen adaptief onderwijs*. 1e druk, 3e oplage. Baarn: H Buitgevers.
- Winkels, J., & Hoogeveen, P. (2014). *Het didactische werkvormenboek: variatie en differentiatie in de praktijk*. 11e geheel herziene druk. Assen: Koninklijke Van Gorcum BV.

Websites:

- Content, E. (2014). Daltononderwijs. *Dalton*. Geraadpleegd op 20 augustus 2015, van <http://www.dalton.nl/daltononderwijs>.
- Custers, M. (n.d.) Coöperatief leren. *BCO Onderwijsadvies*. Geraadpleegd op 15 oktober 2015, van <http://www.bco-onderwijsadvies.nl/diensten/co%C3%B6peratief-leren>.
- Custers, M. (2011). Coöperatief leren: de 7 sleutels. *Leraar 24*. Geraadpleegd op 15 oktober 2015, van <https://www.leraar24.nl/dossier/741/cooperatief-leren#tab=0>.
- Kerpel, A. (2014). Coöperatieve werkvormen. *Wij-leren*. Geraadpleegd op 20 september 2015, van <http://wij-leren.nl/cooperatieve-werkvormen-artikel.php>.
- Van Der Linden, M. (2013). Dalton informatieboekje. *Daltonbasisschool De Springplank*. Geraadpleegd op 2 oktober 2015, van <http://www.obs-springplank.nl/Informatie/Daltoninformatieboekje>.

Artikelen:

- Johnson, D. & Johnson, R. (1999). *Making cooperative learning work*. Theory into Practice. Building Community through Cooperative Learning. Vol. 38, No. 2, pp. 67-73. Geraadpleegd op 16 november 2015, van <http://www.jstor.org/stable/1477225>.
- Kagan, S. (1999). *Cooperative Learning: Seventeen Pros and Seventeen Cons Plus Ten Tips for Success*. **Kagan Online Magazine**. San Clemente, CA: Kagan Publishing. Geraadpleegd op 18 november 2015, van www.KaganOnline.com.
- Kagan, S. (1998). *Cooperative Learning and Multiple Intelligences: What are the Connections?* **Kagan Online Magazine**. San Clemente, CA: Kagan Publishing. Geraadpleegd op 18 november 2015, van www.KaganOnline.com.
- Kagan, S.(2000). *Kagan Structures – Not One More Program, a Better Way to Teach Any Program*. **Kagan Online Magazine**. San Clemente, CA: Kagan Publishing. Geraadpleegd op 19 november 2015, van www.KaganOnline.com.
- Kagan, S. (2006). *Cooperative Learning: The Power to Transform Race Relations*. **Teaching Tolerance Magazine**. Geraadpleegd op , van www.KaganOnline.com.
- Kagan, S. (2004). *Cooperative Meetings: Transforming Teachers and Schools*. **Kagan Online Magazine**. San Clemente, CA: Kagan Publishing. Geraadpleegd op 19 november 2015, van www.KaganOnline.com.
- Kagan, S.(2014). *Effect Size Reveals the Impact of Kagan Structures and Cooperative Learning*. **Kagan Online Magazine**. San Clemente, CA: Kagan Publishing. Geraadpleegd op 20 november 2015, van www.KaganOnline.com.

Bijlagen

1. Stappen voor het bekijken van elkaars coöperatieve lessen

1. Bespreek met elkaar de voorbereiding van de les.

De leerkracht die de les gaat geven vertelt de stappen die hij neemt met de leerlingen en wat ze precies gaan doen en leren. De leerkracht geeft aan waar zijn collega bij het observeren specifiek op kan letten.

2. Het observeren van een les door de leerkracht.

De leerkracht let op de coöperatieve aspecten van de les en op de aandachtspunten die hij zelf heeft genoteerd.

3. Het nabespreken van de les.

Wat is aan de hand van de aandachtspunten uit de observatie gekomen?

4. Maak met elkaar afspraken over verbeterpunten voor de volgende les.

Waar gaat de geobserveerde leerkracht aan werken?

2. De zeven sleutels voor succes bij coöperatieve werkvormen

De 1^e sleutel zijn de coöperatieve werkvormen die zorgvuldig ontworpen zijn en in elke groep op dezelfde manier worden gebruikt om de vier belangrijke basisprincipes (vijf basiskennmerken) binnen een leerproces implementeren.

De 2^e sleutel zijn de teams waarin de leerlingen in vaste groepjes van (meestal) vier werken samenwerken. Dat is hun thuisbasis, daar krijgen ze algemene instructies, werken ze individueel en werken ze ook samen. Vertrouwen en samenwerking in het team wordt versterkt door TeamBouwers.

De 3^e sleutel is het klassenmanagement om de samenwerking goed te kunnen structureren. Een goed klassenmanagement bestaat uit: het maken van regels en afspraken voor o.a. het geluidsniveau, het werken met routines, de inrichting van het lokaal voor het werken in teams en de materialen die binnen handbereiking en op vaste plek in het lokaal liggen.

De 4^e sleutel zijn de KlasBouwers, dit zijn activiteiten waarbij plezier bovenaan staat en de positieve interactie tussen alle groepsgenoten wordt gestimuleerd. Leerlingen werken aan de verbondenheid van de groep, waarbij ze elkaar beter leren kennen, waarderen en respecteren. De 5^e sleutel zijn de teambouwers, dit zijn aparte activiteiten gericht op het plezier hebben, het versterken van de wil om samen te werken en het werken aan de verbondenheid in teams. De leerlingen leren elkaar beter kennen en worden successen gevierd, zo krijgen de leerlingen het gevoel competent te zijn.

De 6^e sleutel zijn de sociale vaardigheden die nodig zijn om een goed teamlid te zijn. De leerlingen moeten weten hoe ze iemand kunnen helpen en leiding kunnen geven. De sociale vaardigheden worden gericht aangeleerd door het inzetten van coöperatieve werkvormen en door de leerkracht die model staat, goed gedrag bekrachtigt en reflecteert op het gedrag van de leerlingen.

De 7^e sleutel bestaat uit vier principes waar coöperatieve werkvormen aan moeten voldoen. De vier letters van GIPS verwijzen naar de beginletters van die criteria.

G	Gelijke Deelname.....>	De deelname van elke leerling is ongeveer gelijk.
I	Individuele Aanspreekbaarheid.....>	Er moet direct of later een individuele prestatie worden geleverd.
P	Positieve Wederzijdse Afhankelijkheid.....>	De leerlingen hebben elkaar nodig om een geslaagd product te leveren.
S	Simultane Actie.....>	De hele groep is tegelijkertijd waarneembaar actief.

3. Vormgeving van de vijf basiskenmerken bij een coöperatieve werkvorm

1. Vormgeven van positieve wederzijdse afhankelijkheid:

- Er is een groepsdoel dat bereikt wordt als ieder groepslid een bijdrage levert.
- Het belonen van de groep voor de gezamenlijke inspanning.
- De materialen laten delen door de groepsleden.
- Leerlingen vervullen verschillende rollen in een groep. De rollen vullen elkaar aan.
- Het verdelen van taken om samen effectiever en sneller te leren.
- De groepsleden bezitten samen een gezamenlijke identiteit waarmee ze tot een groep behoren en herkenbaar zijn.

2. Vormgeven van individuele verantwoordelijkheid:

- Na afloop van de opdracht een individuele toets afnemen.
- Ieder groepslid het groepsproduct laten toelichten of een groepsantwoord laten geven.
- Iedere groepslid krijgt een rol of taak.
- leerlingen moeten elkaar de uitkomst vertellen.
Twee talen leggen aan elkaar weer het antwoord uit.
- Ieder groepslid werkt met een eigen kleur stift.
Daarmee kan elke bijdrage worden gecontroleerd.
- Het geven van bonuspunten aan de groepen, wanneer alle leden goed werk hebben geleverd.

3. Vormgeven van directe interactie tussen de leerlingen:

Voor het vormgeven van een directe interactie waarbij leerlingen elkaar leren kunnen stimuleren, moeten de leerlingen:

- in een groepje bij elkaar en tegenover elkaar zitten en elkaar aan kunnen kijken.
- ieder een gelijk aandeel hebben (rollen/taken) dat interactie uitlokt.

De opstelling van de tafels in het lokaal is hierbij van belang dat dit zo gebeurt dat die directe interactie fysiek kan plaatsvinden.

4. Vormgeven van samenwerkingsvaardigheden:

Het formuleren van een sociaal doel naast het inhoudelijk doel. De leerkracht leert leerlingen sociale- en communicatieve vaardigheden aan gekoppeld aan een inhoudelijke opdracht. De leerlingen moeten daarbij goed weten hoe die vaardigheden bereikt kunnen worden en hoe dat klinkt en eruit ziet. De leerkracht heeft een voorbeeldrol hierin en kan dit visueel maken en uitleggen door middel van een T-kaart, zie figuur 4: *Voorbeeld van een T-kaart*.

5. Vormgeven van het groepsproces:

Het nabespreken van het groepsproces gebeurt door de leerkracht, de leerlingen of door beiden. De volgende drie vragen worden tijdens de nabespreking gesteld: Wat ging goed? Wat ging niet goed? Waar wil je de volgende keer extra op letten?

Leerlingen moeten hardop denken tijdens het nabespreken en zullen leerlingen meer bewust worden voor hun eigen bijdrage aan het groepsproces en die van hun groepsleden.. De leerkracht moet zowel het inhoudelijk doel, wat er is geleerd, als het sociaal doel, hoe er is samengewerkt en hoe dat is verlopen, evalueren met de leerlingen.

4. Voorbereidingsformulier voor een coöperatieve les

Groep: Aantal leerlingen:	Naam leerkracht: Datum:
Vak/vormingsgebied:	
Coöperatieve werkvormen	
Inhoudelijk doel	
Sociaal doel	
Positieve wederzijdse afhankelijkheid door	
Individuele verantwoordelijkheid door	
Directe interactie door	
Groepsgrootte	
Groepsindeling	
Rollen	
Materiaal	
Extra activiteit	
Evaluatie van het inhoudelijk doel door	
Evaluatie van het sociaal doel door	

5. De verschillende aspecten bij de afsluiting van een werkvorm

Wanneer evalueren?

Evaluatie vindt na iedere coöperatieve les plaats en moet een routine worden. Dit kan ook tussentijds plaatsvinden, als de leerlingen bijgestuurd moeten worden.

Wat wordt geëvalueerd?

Het inhoudelijk doel wordt geëvalueerd om na te gaan hoe de leerlingen de opdracht hebben gemaakt en hebben aangepakt. Zijn de groepen tevreden met het eindresultaat? Wat kan de volgende keer anders of nog beter? Het sociaal doel wordt geëvalueerd om de manier van samenwerken te bespreken. Hebben de leerlingen de samenwerkingsvaardigheden kunnen toepassen?

Welke vragen stellen we?

Bij het evalueren worden er steeds drie vragen gesteld?

- Wat ging goed?
- Wat ging niet goed?
- Wat ga je/ gaan jullie de volgende keer anders doen?

Wie worden geëvalueerd?

De leerlingen kunnen individueel of als groep beoordeeld. Het is eenvoudiger om het individuele eindproduct te evalueren, dit zijn vaak oefenopdrachten waarbij de leerlingen elkaar helpen met oefenen om uiteindelijk de individuele toets te maken. Bij een gezamenlijke product wordt de groep als geheel geëvalueerd. Hierbij is het lastig te achterhalen wat de bijdrage van ieder groepslid is geweest.

Door wie wordt geëvalueerd?

De leerkracht evalueert met de leerlingen het samenwerkingsproces en het groepsproduct. Het goed kunnen evalueren door de leerlingen moet stap voor stap worden opgebouwd, door veel te oefenen hiermee zullen ze vaardiger worden hierin. De leerkracht maakt duidelijk waarom ze betrokken worden bij het evaluatieproces en reikt manieren aan om te evalueren.

6. Tien tips voor succes met coöperatief werkvormen

1. Gebruik nooit groep posities.
2. Informeren en vastleggen met de ouders, de directie, en het team voor het transformeren van je klas.
3. Neem geen sociale vaardigheden van studenten aan; Dit moet je zorgvuldig structureren voor hun verwerving.
4. Laat geen Interactie toe die uw management methodiek te boven gaat.
5. Maak de wil om samen te werken (via groepsvormings- en klasvormingsactiviteiten) alvorens te beginnen met academische taken.
6. Begin met zeer gestructureerde en korte coöperatieve taken, ga langzaam aan over naar ongestructureerde en langere projecten.
7. Wanneer u klaar bent voor academische taken, begin met de taken die goed passen binnen de capaciteit van zelfs de laagste uitvoerder.
8. Laat geen ongestructureerde interactie toe, tot studenten zowel de wil en de vaardigheden hebben verworven om samen te werken.
9. Probeer niet het wiel opnieuw uit te vinden: begin met een bewezen, gestructureerde interactie student strategieën.
10. Neem het langzaam. Maak het jezelf en uw studenten makkelijk. Leer een nieuwe strategie goed, voordat je overgaat naar de volgende nieuwe strategie.

7. De vijf kernwaarden van het Daltononderwijs

Kernwaarde 1: Samenwerking

Een daltonschool is een leefgemeenschap waar leerlingen, leerkrachten, ouders, schoolleiding en bestuur op een natuurlijke en gestructureerde wijze samen leven en werken. Een leeromgeving wordt gestimuleerd waar leerlingen en leerkrachten iets van en met elkaar leren en samen met medeleerlingen aan hun leertaken werken, leren zij met elkaar om te gaan en leren zij dat zij elkaar kunnen helpen. Het verwerven van kennis en vaardigheden in samenwerking met anderen kan het leren vergemakkelijken. Leerlingen leren dat er verschillen bestaan tussen mensen, leren naar elkaar te luisteren en respect te hebben voor elkaar. Als leerlingen met elkaar samenwerken, ontwikkelen ze sociale vaardigheden en leren ze reflecteren op de manier waarop ze leren, zoals het beoordelen van een eigen inbreng en die van een medeleerlingen, het aangaan van de dialoog, het leren omgaan met teleurstellingen en het ervaren van een meeropbrengst uit de samenwerking. Het uiteindelijke doel is democratisch burgerschap. Een daltonschool is een oefenplek voor democratisering en socialisering.

Kernwaarde 2: Vrijheid en verantwoordelijkheid

Vrijheid is noodzakelijk om eigen keuzes te kunnen maken en eigen wegen te vinden. Vrijheid in het daltononderwijs is de gelegenheid krijgen om het taakwerk zelf te organiseren. De opgegeven leerstof en de eisen die daaraan worden gesteld, de tijdslimiet, de werkafspraken en de schoolregels vormen de grenzen waarbinnen de leerlingen hun vrijheid leren gebruiken. Een leerling leert verantwoordelijkheid voor zichzelf en zijn omgeving te dragen, als zijn omgeving hem daarvoor de ruimte en mogelijkheden biedt. Door leerlingen meer vrijheid te bieden kunnen zij eigen keuzes maken en een actieve leerhouding ontwikkelen. Maar vrijheid betekent niet dat alles zomaar kan en mag. Het is een taak van de leerkracht om iedere leerling een structuur te bieden om vrijheid binnen grenzen te leren hanteren. Leerlingen krijgen de ruimte om te ontdekken en te experimenteren, maar worden tegelijk ook geconfronteerd met de relatie tussen wat ze doen en wat dat oplevert. Dat is voor leerlingen een geleidelijk leerproces, waarin zelfkennis en zelfinschatting een grote rol spelen.

Kernwaarde 3: Effectiviteit

Dalton is een maatregel om effectiever te werken: *'a simple and economic reorganization of the school'*. Parkhurst wil met haar Dalton Plan het schoolse leren doelmatiger maken.

Daarom zijn effectiviteit en efficiency al vanaf het begin twee belangrijke begrippen. Effectiviteit en efficiency vooronderstellen duidelijkheid over de onderwijsopbrengsten. Parkhurst vindt dat het onderwijs een brede functie heeft. Onderwijs behoort kinderen en jeugdigen ook cultureel en moreel te vormen, zodat ze zelfredzaam en sociaal verantwoordelijk worden: geoefend in, gewend aan en voorbereid op leven, werken en samenleven. Het daltononderwijs is gericht op een effectieve inzet van tijd, menskracht en middelen. Parkhurst wil omwille van de efficiency leerlingen juist verantwoordelijkheid in handen geven. Zij stelt dat als leerlingen een taak krijgen, waar zij verantwoordelijkheid voor dragen en die ze in vrijheid zelf plannen en uitvoeren, het onderwijs dan veel effectiever is dan het stilzit- en luisteronderwijs dat zij zelf doorlopen heeft. Parkhurst maakt in haar Dalton Plan van kinderen als het ware kleine ondernemers, die verantwoordelijkheid leren dragen voor het schoolwerk, hun eigen werk, dat ze in vrijheid uitvoeren.

Kernwaarde 4: Zelfstandigheid

Zelfstandig leren en werken op een daltonschool is actief leren en werken. Een leerling wil doelgericht werken aan een taak of opdracht en is in staat om tijdens dit leerproces hulp te zoeken indien noodzakelijk. Deze manier van werken stimuleert het probleemoplossend denken van leerlingen. Om later als volwassene goed te kunnen functioneren moet een leerling leren beoordelen welke beslissingen hij/zij moet nemen en wat de gevolgen daarvan zijn. De keuzevrijheid dwingt een leerlingen tot het nemen van zelfstandige beslissingen die voor hem effectief en verantwoord zijn.

Kernwaarde 5: Reflectie

Leerlingen reflecteren op hun eigen gedrag en hun eigen werk. Op veel daltonscholen maken leerlingen vooraf een inschatting van de moeilijkheidsgraad en de tijd van de opdrachten. Achteraf wordt hierover ook een feitelijke beoordeling gegeven en worden in gesprekjes de inschattingen vooraf en de feitelijke beoordelingen achteraf met elkaar vergeleken. Op deze manier wordt achterhaald waarom een kind steeds de rekenopgaven in de weektaak vooraf moeilijker inschat dan ze (achteraf) blijken te zijn. Op andere aspecten van het werken in de klas wordt op een soortgelijke wijze gereflecteerd. Zo wordt geleidelijk de vaardigheid in het zelfstandig werken en het samenwerken opgebouwd.

8. Overzicht samenwerkingsvaardigheden in drie niveaus van beheersing.

Basisvaardigheden	Voortgezette vaardigheden	Vaardigheden voor gevorderde groepen
elkaars naam gebruiken	vragen stellen aan elkaar	je in het standpunt van een ander verplaatsen
elkaar aankijken tijdens het praten	reageren op wat een ander zegt	verschil van mening accepteren
vriendelijk op elkaar reageren	af en toe herhalen wat een iemand zegt	ook op langere termijn een goede relatie behouden
elkaar gelegenheid geven mee te doen	elkaar vragen hardop te denken	overeenstemming met elkaar bereiken
een inbreng durven hebben	elkaar aanmoedigen mee te doen	kritiek formuleren op ideeën, niet op personen
zo duidelijk praten dat anderen je kunnen verstaan	elkaar een complimentje geven	met elkaar problemen oplossen
meewerken aan de groepsopdracht	ondersteunende opmerkingen maken	op een vriendelijke manier zeggen dat je het ergens niet mee eens bent
luisteren naar elkaar	met alle groepsleden samenwerken	verschillende ideeën integreren
elkaar uit laten praten	elkaar aanbieden iets uit te leggen	ideeën verder uitbouwen
de inbreng van een ander accepteren	hulp vragen aan een ander	de groep stimuleren, motiveren
bij je groepje blijven	elkaar helpen zonder voor te zeggen	
rustig praten en werken	het werk plannen	
materiaal met elkaar delen	richting geven aan de uitvoering van de taak	
om de beurt praten	af en toe de voortgang samenvatten	
aan de taak doorwerken tot deze af is	elkaar herinneren aan de opdracht	

De samenwerkingsvaardigheden met werkvorm in een schema

Werkvorm:	Samenwerkingsvaardigheid:
1. Denken/delen/uitwisselen	Luisteren en informatie uitwisselen
2. Flitsen	Hulp geven/vragen en wachten op elkaar
3. Om de beurt	Luisteren en evenredig deelnemen
4. Dobbelen	Luisteren en op elkaar wachten
5. Duo's	Overleggen, aanmoedigen, hulp geven/vragen, op elkaar wachten.
6. Imiteer	Luisteren en aanwijzingen geven
7. Interviews	Vragen stellen, luisteren en samenvatten
8. Woordenweb	Luisteren, overleggen en besluiten nemen
9. Brainstorm	Luisteren en elkaar de kans geven om inbreng te hebben.
10. Genummerde hoofden	Overleggen en overeenstemming bereiken
11. Legpuzzel	Overleggen, luisteren en uitleg geven
12. Placemat	Luisteren, overleggen en overeenstemming bereiken
13. Puzzels	Luisteren en hulp geven / vragen
14. Rotonde	Luisteren en evenredig deelnemen
15. Binnen en buitencirkel	Luisteren en evenredig deelnemen
16. Hoeken	Luisteren en samenvatten
17. Wandel en wissel uit	Luisteren en informatie uitwisselen

9. Overzichtsschema werkvormen

Coöperatieve werkvorm	Samenwerkingsvorm			Opdrachtsvorm					Leeftijdsgroep				Tijdsduur
	2 talen	groepswork	Klassikale evaluatie	Zelfstandige verwerking	Begeleide inoefening	Oriëntatie	Voorkennis activeren	Reflectie opdracht	Groep ½	Groep ¾	Groep 5/6	Groep 7/8	Tijd in minuten
1. Denken- delen- uitwisselen	X		X	X		X	X	X	X	X	X	X	5 min
2. Flitsen	X		X	X						X	X	X	5-10
3. Om de beurt	X		X	X		X	X	X	X	X	X	X	5-10
4. Dobbelen		X	X	X						X	X	X	15-30
5. Duo's	X		X		X				X	X	X	X	10-15
6. Imiteer		X		X					X	X			10-15
7. Interviews	X		X	X	X	X	X	X			X	X	20 min
8. Woordenweb		X	X				X		X	X	X	X	15 min
9. Brainstorm		X	X			X	X			X	X	X	10 min
10. Genummerde Hoofden		X	X	X		X	X	X		X	X	X	5 min
11. Legpuzzel		X		X						X	X	X	1 of meer Lessen
12. Placemat		X	X	X						X	X	X	10-15
13. Puzzels		X	X	X					X	X	X	X	10-15
14. Rotonde		X	X	X			X	X	X	X	X	X	5-10
15. Binnen en Buitencirkel	X	X		X	X				X	X	X	X	10-15
16. Hoeken	X	X	X	X						X	X	X	10-15
17. Wandel en wissel uit	X			X	X			X	X	X	X	X	5 min

10. De 17 coöperatieve werkvormen

1. Denken – Delen – Uitwisselen

De leerkracht geeft een opdracht of stelt een vraag. De leerlingen krijgen een á twee minuten om over het antwoord na te denken. Daarna overleggen ze in tweetallen. Tenslotte worden de antwoorden klassikaal uitgewisseld. Het is een handige werkvorm om voorkennis te activeren of om te oriënteren op een opdracht. Maar de leerkracht kan deze vorm ook bij zelfstandige verwerking inzetten. Ook voor reflectie of terugblik is hij geschikt. Deze werkvorm is geschikt voor groep 1 tot en met 8. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen zijn: luisteren en informatie uitwisselen. De tijdsduur is ongeveer vijf minuten.

2. Flitsen

De leerkracht leert de kinderen een bepaalde vaardigheid, bijvoorbeeld de tafel van 6. Dan deelt hij flitskaarten uit, waarbij aan de ene kant de som staat en aan de andere kant het antwoord. Het is het handigst als elke leerling een eigen setje maakt. De kinderen gaan in tweetallen zitten. De één leest de tafelsom voor, de ander noemt het antwoord. Als het goed is, krijgt hij het kaartje. Als het antwoord fout is, dan gaat het kaartje onderop de stapel. Dit gaat net zo lang door tot de leerling de hele stapel heeft. Daarna wisselen de kinderen van rol. Aan het einde bespreekt de leerkracht klassikaal na hoe het ging. Deze werkvorm kan ingezet worden als zelfstandige verwerking. Hij is erg handig bij het automatiseren van rekenen, spelling, topografie en jaartallen. Deze werkvorm is geschikt voor groep 3 tot en met 8. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen zijn: hulp geven/vragen en wachten op elkaar. De tijdsduur is ongeveer tien tot vijftien minuten.

3. Om-de-beurt

De kinderen zitten in tweetallen. De leerkracht stelt een vraag waarbij meerdere, korte antwoorden mogelijk zijn. Een voorbeeldvraag is: Welke landen in Europa ken je? De kinderen geven om de beurt een antwoord. Dat kan mondeling, maar ook op een gezamenlijk blaadje. Daarna volgt een klassikale afronding, waarbij enkele leerlingen hun antwoorden noemen. Deze werkvorm kan tijdens diverse momenten van de les ingezet worden. Hij is geschikt voor groep 1 tot en met 8. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen zijn: luisteren, evenredig deelnemen. De tijdsduur is ongeveer vijf tot tien minuten.

4. Dobbelen

In de klas wordt een tekst gelezen en nabesproken. Daarna gaan de kinderen in groepjes zitten. Elk groepje heeft één of twee dobbelstenen, waarop bijvoorbeeld staat: ‘wie, wat, waar, wanneer, hoe, waarom,’. Op de andere dobbelstenen kunnen werkwoordsvervoegingen staan, zoals: ‘is, kan, doet, wil, heeft, zal’. Met de twee woorden die gegooid worden, maakt een van de leerlingen een vraag, die de groepsgenoten vervolgens beantwoorden. Daarna mag de volgende leerling gooien. Tenslotte volgt de klassikale nabespreking. Deze werkvorm is geschikt als zelfstandige verwerking bij tekstbegrip van taal en zaakvakken. Hij is geschikt voor groep 4 tot en met 8. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen zijn: luisteren, op elkaar wachten. De tijdsduur is in totaal ongeveer vijftien tot dertig minuten.

5. Duo's

De leerkracht stelt heterogene duo's samen en legt de opdracht uit. De leerlingen maken om de beurt een som, waarbij zij hardop denken. Als de ene leerling een som maakt, dan observeert de ander en geeft hij hulp als dat nodig is. De leerkracht bespreekt dit klassikaal na. Deze werkvorm kan ingezet worden bij begeleide inoefening of zelfstandige verwerking. Hij is geschikt voor groep 1 tot en met 8. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen zijn: overleggen, aanmoedigen, hulp geven/vragen en op elkaar wachten. De tijdsduur is in totaal ongeveer tien tot vijftien minuten.

6. Imiteer

De leerkracht maakt heterogene groepjes van vier leerlingen. Die gaan in tweetallen tegenover elkaar zitten. Ze maken van karton (of mappen) een wandje, zodat ze niet kunnen zien wat de ander achter de wand doet. Één tweetal maakt een ontwerp, op papier of van blokken. Als dat klaar is, moet het andere tweetal dit ontwerp namaken. Ze mogen niet kijken, maar alleen vragen stellen. Als de tweede groep klaar is met imiteren, dan vergelijken de kinderen het resultaat. Ze bespreken na wat wel goed ging en –als de ontwerpen verschillen- wat een volgende keer beter kan. Deze werkvorm is geschikt als zelfstandige verwerking en het stimuleert de taal- en denkontwikkeling. Hij is geschikt voor groep 1 en 2. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen zijn: luisteren en aanwijzingen geven. De tijdsduur is in totaal ongeveer tien tot vijftien minuten.

7. Interviews

De leerkracht vertelt over welk onderwerp de kinderen elkaar gaan interviewen en maakt tweetallen. De leerlingen bedenken welke vragen zij willen stellen en schrijven ze op. Daarna interviewen de leerlingen elkaar, waarbij ze ook goed doorvragen. Tenslotte volgt de klassikale nabespreking. Deze werkvorm is geschikt om informatie, meningen en oplossingsstrategieën uit te wisselen. Interviewen stimuleert het creatief denken en het tekstbegrip. De leerkracht kan deze werkvorm inzetten als oriëntatie of om de voorkennis te activeren, maar ook als zelfstandige verwerking of reflectieopdracht. Deze werkvorm is geschikt voor groep 5 tot en met 8. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen, zijn: vragen stellen, luisteren en samenvatten wat de ander heeft verteld. De tijdsduur is ongeveer vijftien minuten.

8. Woordenweb

Elk groepje krijgt een vel papier, met een cirkel in het midden. In die cirkel staat het onderwerp. De leerlingen schrijven/tekenen om de beurt iets over het onderwerp. Elk groepslid heeft een eigen kleur pen, zodat de leerkracht achteraf kan zien wat de inbreng van iedere leerling was. Als dat klaar is, geven de leerlingen met pijlen de relaties tussen de begrippen/tekeningen weer. Bij de pijlen mag ook iets geschreven worden. De leerkracht hangt alle woordenwebben op en uit elk groepje mag een leerling hun woordenweb toelichten. Het woordenweb kan op diverse momenten van de les ingezet worden, maar is vooral effectief bij het activeren van de voorkennis. Deze werkvorm is geschikt voor groep 1 tot en met 8. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen, zijn: luisteren, overleggen en besluiten nemen. De tijdsduur is ongeveer vijftien minuten.

9. Brainstorm

Bij het brainstormen geeft de leerkracht een opdracht aan de groepjes. Een voorbeeld is: Bedenk in drie minuten zoveel mogelijk dingen die je kunt maken van crêpepapier. Ze verzinnen dan in snel tempo ideeën. De leerlingen borduren voort op de ideeën van de andere groepsleden. Elke inbreng is waardevol, ook gekke ideeën. Een van de kinderen is schrijver. Daarna is de klassikale nabespreking van de resultaten. De brainstorm is bruikbaar als oriëntatie of om de voorkennis te activeren. Hij nodigt uit tot creatief denken. Deze werkvorm is geschikt voor groep 3 tot en met 8. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen,

zijn: luisteren en elkaar de kans geven om inbreng te hebben. De tijdsduur is ongeveer tien minuten.

10. Genummerde hoofden

Alle kinderen in het groepje krijgen een nummer. De leerkracht geeft een opdracht, waar aan het eind iedereen een antwoord op moet weten. Elke leerling denkt voor zichzelf hierover na en schrijft het antwoord op. Daarna vertellen ze om de beurt hun antwoord aan de andere groepsleden. Ze overleggen wat het juiste antwoord is, dit moet elke leerling aan het einde weten. Tenslotte noemt de leerkracht een nummer. In elk groepje heeft het kind met dat nummer de taak om aan de klas te vertellen wat hun groepsantwoord is. Deze werkvorm kan op verschillende momenten van de les ingezet worden. Hij is geschikt voor groep 1 tot en met 8. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen, zijn: overleggen en overeenstemming bereiken. De tijdsduur is ongeveer 5 minuten.

11. Legpuzzel

De leerkracht verdeelt de leerstof in gelijke delen. De leerlingen zitten in heterogene stamgroepen. De leerkracht vertelt wat de uitkomst van het groepswork is, bijvoorbeeld een presentatie, werkstuk of toets. Daarna krijgt elk groepslid een nummer. Vervolgens gaan alle nummers 1 bij elkaar zitten. En de nummers 2, 3 en 4 ook. Dit heten de expertgroepjes. De nummers 1 krijgen een onderdeel van de lesstof, en de andere groepjes ook. Zij verdiepen zich in de tekst en bedenken hoe ze de informatie kunnen vertellen aan hun stamgroepje. Daarna gaat iedereen terug naar zijn stamgroepje. Daar vertellen de kinderen om de beurt wat ze geleerd hebben. De leerlingen voegen alle informatie samen en maken er bijvoorbeeld een presentatie of werkstuk van. Tenslotte evalueert de leerkracht met de leerlingen het groepsresultaat. De legpuzzel is een vorm van zelfstandige verwerking. Deze werkvorm is erg geschikt voor zaakvakken. Hij is in te zetten van groep 4 tot en met 8. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen, zijn: overleggen, luisteren en uitleg geven. De tijdsduur is één of meer lessen.

12. Placemat

Elk groepje van vier leerlingen krijgt een vel papier, met in het midden een rechthoek. Vanuit de hoeken van de rechthoek trekken de kinderen lijnen naar de hoeken van het papier. Op die manier ontstaan er nog vier vakken, voor elk groepslid een.. De leerkracht geeft een opdracht

en elke leerling schrijft in zijn eigen vak zijn ideeën en antwoorden op. Daarna gaan de leerlingen overleggen en formuleren ze een gemeenschappelijk antwoord. Dat schrijven ze op in de gemeenschappelijke rechthoek. Daarop volgt de klassikale uitwisseling. De placemat is een vorm van zelfstandige verwerking. Deze werkvorm is in te zetten van groep 3 tot en met 8. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen, zijn: luisteren, overleggen en overeenstemming bereiken. De tijdsduur is tien tot vijftien minuten.

13. Puzzels

Elk groepje van vier leerlingen krijgt een envelop met kaartjes. Op die kaartjes staan stukjes tekst of (bij jonge kinderen) plaatjes. De kinderen lezen hun kaartjes voor aan de andere groepsleden. De anderen moeten goed luisteren, ze mogen de kaartjes niet zien. In het geval van plaatjes, vertellen de leerlingen wat er op de plaatjes te zien is. Als iedereen geweest is, dan pas gaan kinderen de kaartjes in de goede volgorde leggen. Elke leerling moet aan het einde het verhaal kunnen vertellen. Bij de klassikale nabespreking wijst de leerkracht één leerling per groep aan die het verhaal navertelt of samenvat. De puzzel is een vorm van zelfstandige verwerking. Deze werkvorm is in te zetten van groep 1 tot en met 8. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen, zijn: luisteren en hulp geven/vragen. De tijdsduur is tien tot vijftien minuten.

14. Rotonde

De leerkracht geeft elk groepje een opdracht, bijvoorbeeld: Noem een woord dat rijmt op... De leerlingen geven om de beurt een antwoord, dit kan zowel mondeling als schriftelijk. Bij de klassikale nabespreking vraagt de leerkracht naar de groepsresultaten. De rotonde kan op diverse momenten van de les ingezet worden. Hij is vooral geschikt voor open vragen met korte antwoorden. Deze werkvorm is in te zetten van groep 1 tot en met 8. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen, zijn: luisteren en evenredig deelnemen. De tijdsduur is vijf tot tien minuten.

15. Binnencirkel – buitencirkel

De leerlingen vormen twee cirkels. De leerkracht stelt een open vraag, bijvoorbeeld: welke historische persoon vind jij een held, en waarom? De kinderen in de buitencirkel geven antwoord, de kinderen in de binnencirkel luisteren. Daarna geven de kinderen van de binnencirkel hun antwoord. Vervolgens draait de buitencirkel vijf plaatsen door. Dan stelt de

leerkracht een nieuwe vraag en geven weer de kinderen in de buitencirkel eerst antwoord. Daarna geven de kinderen van de binnencirkel hun antwoord. Deze werkvorm kan ingezet worden bij begeleide inoefening of als zelfstandige verwerking. Hij is in te zetten van groep 1 tot en met 8. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen, zijn: luisteren en evenredig deelnemen. De tijdsduur is tien tot vijftien minuten.

16. Hoeken

De leerkracht geeft toelichting bij de hoeken. In de hoeken hangen bijvoorbeeld papieren met stellingen. De leerlingen lopen naar de hoek waar zij het mee eens zijn. Daar overleggen ze in duo's waarom ze voor die hoek gekozen hebben. Vervolgens steken de kinderen over naar de tegenovergestelde hoek en vormen een duo met iemand uit die hoek. De een is dan dus voor de stelling, de ander is er tegen. Ze beargumenteren hun keuze en onthouden wat de ander vertelt. Tenslotte gaat iedereen terug naar zijn eigen hoek en vertelt de redenen waarom andere kinderen voor een andere hoek hebben gekozen. Bij de klassikale nabespreking vraagt de leerkracht aan kinderen waarom hun partner voor een andere hoek heeft gekozen. De hoeken zijn een vorm van zelfstandige verwerking. Deze werkvorm is in te zetten van groep 3 tot en met 8. Hij is ook voor jongere kinderen te gebruiken, maar dan is het beter om voor onderwerpen of materialen te kiezen. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen, zijn: luisteren en samenvatten. De tijdsduur is tien tot vijftien minuten.

17. Wandel – Wissel uit

Alle leerlingen verspreiden zich onafhankelijk van elkaar in het lokaal. Als de leerkracht 'Sta stil!' roept, dan stopt iedereen. Elke leerling vormt een duo met degene die het dichtst bij staat. De leerkracht stelt een vraag of geeft een opdracht. De duo's wisselen hun antwoorden uit. Deze werkvorm lijkt erg op de binnen- en buitencirkel. Hij kan ingezet worden bij begeleide inoefening, zelfstandige verwerking of als reflectieopdracht. Deze werkvorm is geschikt voor groep 1 tot en met 8. De samenwerkingsvaardigheden die aan bod komen, zijn: luisteren en informatie uitwisselen. De tijdsduur is ongeveer vijf minuten.

11. Overzichtsschema werkvormen per schoolbouw

Coöperatieve werkvormen Onderbouw (groep 1 & 2)	Samenwerkingsvorm			Opdrachtsvorm					Leeftijds-Groep	Tijds-duur
	2 tallen	groepswerk	Klassikale evaluatie	Zelfstandige verwerking	Begeleide inoefening	Oriëntatie	Voorkennis activeren	Reflectie opdracht		
1. Denken- delen uitwisselen	X		X	X		X	X	X	X	5 min
3. Om de beurt	X		X	X		X	X	X	X	5-10
5. Duo's	X		X		X				X	10-15
6. Imiteer		X		X					X	10-15
8. Woordenweb		X	X				X		X	15 min
13. Puzzels		X	X	X					X	10-15
14. Rotonde		X	X	X			X	X	X	5-10
15. Binnen en Buitencirkel	X	X		X	X				X	10-15
17. Wandel en wissel uit	X			X	X			X	X	5 min

Coöperatieve werkvormen Middenbouw (groep 3 t/m 5)	Samenwerkingsvorm			Opdrachtsvorm					Leeftijds-Groep		Tijds-duur
	2 tallen	groepswerk	Klassikale evaluatie	Zelfstandige verwerking	Begeleide inoefening	Oriëntatie	Voorkennis activeren	Reflectie opdracht	Groep 4	Groep 5	
1. Denken- delen- uitwisselen	X		X	X		X	X	X	X	X	5 min
2. Flitsen	X		X	X					X	X	5-10
3. Om de beurt	X		X	X		X	X	X	X	X	5-10
4. Dobbelen		X	X	X					X	X	15-30
5. Duo's	X		X		X				X	X	10-15
6. Imiteer		X		X					X		10-15
7. Interviews	X		X	X	X	X	X	X		X	20 min
8. Woordenweb		X	X				X		X	X	15 min
9. Brainstorm		X	X			X	X		X	X	10 min
10. Genummerde Hoofden		X	X	X		X	X	X	X	X	5 min
11. Legpuzzel		X		X					X	X	1 of meer

											lessen
12. Placemat		X	X	X					X	X	10-15
13. Puzzels		X	X	X					X	X	10-15
14. Rotonde		X	X	X			X	X	X	X	5-10
15. Binnen en Buitencirkel	X	X		X	X				X	X	10-15
16. Hoeken	X	X	X	X					X	X	10-15
17. Wandel en wissel uit	X			X	X			X	X	X	5 min

Coöperatieve werkvormen Bovenbouw (groep 6 t/m 8)	Samenwerkingsvorm			Opdrachtsvorm					Leeftijds-Groep	Tijds-duur
	2 tallen	groepswork	Klassikale evaluatie	Zelfstandige verwerking	Begeleide inoefening	Oriëntatie	Voorkennis activeren	Reflectie opdracht		
									Groep 6/7/8	Tijd in minuten
1. Denken- delen- uitwisselen	X		X	X		X	X	X	X	5 min
2. Flitsen	X		X	X					X	5-10
3. Om de beurt	X		X	X		X	X	X	X	5-10
4. Dobbelen		X	X	X					X	15-30
5. Duo's	X		X		X				X	10-15
7. Interviews	X		X	X	X	X	X	X	X	20 min
8. Woordenweb		X	X				X		X	15 min
9. Brainstorm		X	X			X	X		X	10 min
10. Genummerde Hoofden		X	X	X		X	X	X	X	5 min
11. Legpuzzel		X		X					X	1 of meer lessen
12. Placemat		X	X	X					X	10-15
13. Puzzels		X	X	X					X	10-15
14. Rotonde		X	X	X			X	X	X	5-10
15. Binnen en Buitencirkel	X	X		X	X				X	10-15
16. Hoeken	X	X	X	X					X	10-15
17. Wandel en wissel uit	X			X	X			X	X	5 min

12. Observatieschema

Observatieschema

Datum:

Tijd:

Groep:

Situatie:

Naam observator:

Systeem: aan de hand van vastgelegde observatievragen. In korte zinnen en trefwoorden schrijf ik op wat mij opvalt (ongestructureerd).

Vraagstelling:

Ik wil weten hoe de leerkrachten de coöperatieve werkvorm/les voorbereiden, uitvoeren en afsluiten. Daarbij lettend op de kenmerken en principes van een succesvolle coöperatieve les, die de literatuur voorschrijft.

Doelstelling:

Het verkrijgen van informatie over hoe leerkrachten van de groepen 1/2C, 3 en 6 coöperatieve werkvormen uitvoeren en of dit volgens de basisvoorwaarden voor succesvol implementeren voldoet. En op welk gebied (voorbereiding, uitvoering, afsluiting) van het inzetten van een coöperatieve werkvorm/les de leerkrachten verbetering kunnen inbrengen.

Observatievraag

Waarneembaar gedrag

Voorbereiding werkvorm:

1. Wat is het onderwerp van de les en welke werkvorm gaat de leerkracht uitvoeren?

2. Heeft de les een inhoudelijk doel en een sociaal doel? Zo ja, wat?

3. Wat is de groepsindeling en groepsopstelling?
(hoeveel groepjes en groepsleden)

4. In welke fase van de les wordt de werkvorm gegeven?
(start/verwerking/afsluiting)

5. Is de werkvorm bekend bij de leerlingen?

Uitvoering werkvorm:

6. Hoe wordt de werkvorm uitgelegd en voorgedaan?
(in stapjes/concrete opdracht)

7. Controleert de leerkracht of de leerlingen de opdracht hebben begrepen en aan het werk kunnen?

8. Loopt de leerkracht rond om de groepjes te begeleiden en te stimuleren?	
9. Wordt de samenwerkingsvaardigheden bij de werkvorm voor de leerlingen duidelijk gemaakt of benoemd?	
10. Worden er regels en afspraken gemaakt m.b.t de opdracht en de manier van samenwerken? Zo ja welke?	
11. Past de leerkracht de vijf basiskenmerken toe? Zo ja, op welke manier? 1. Positieve wederzijdse afhankelijkheid 2. Individuele verantwoordelijkheid 3. Directe interactie 4. Samenwerkingsvaardigheden 5. Evaluatie van het groepsproces	
12. Hoe gaat de leerkracht om met ongewenst gedrag? Geluidsniveau, roepen, niet (op de juiste manier) samenwerken etc.	
13. Geeft de leerkracht complimenten en positieve feedback? Op welke manier?	
16. Hoe reageren de leerlingen op de werkvorm?	
17. Op welke manier werken de leerlingen samen?	
Afsluiting werkvorm:	
18. Wanneer wordt er geëvalueerd? Tussentijds en/of aan het eind?	
19. Wat wordt geëvalueerd? (inhoudelijk doel/sociaal doel)	
20. Welke vragen stelt de leerkracht?	
21. Wie worden geëvalueerd? (individueel/groepjes)	

13. Observatieverslagen groepen 1-2C, 3 en 6

Observatie groep 1/2C

29 oktober 2015

9.30-10.00

Werkvorm: Mix en koppel

Voorbereiding:

De leerkracht heeft met de leerlingen de werkvorm mix en koppel uitgevoerd. Het onderwerp van de les ging over cijferherkenning en tellen. Er waren 21 leerlingen en de leerkracht deed mee om zo een gelijk aantal te krijgen. Het inhoudelijk doel was: tellen tot 10, cijfers tot 10 herkennen en benoemen en het juiste aantal bij het juiste cijfer koppelen. Het sociaal doel is niet duidelijk naar voren gekomen. De werkvorm werd als één activiteit/les gegeven.

De werkvorm is in de kring en klassikaal uitgevoerd. Op een gegeven moment vormden de leerlingen wel tweetallen als ze hun match hadden gevonden. De werkvorm was bekend bij de leerlingen.

De leerkracht heeft vaker de werkvorm toegepast, maar dan met een ander inhoudelijk doel. Voor de werkvorm had de leerkracht 22 kaartjes gemaakt. 11 kaartjes van lieveheersbeestjes met stippen erop. Zo had elk kaartje een ander aantal stippen van 0 t/m 10. En 11 kaartjes van bladeren met een cijfer van 0 t/m 10 erop.

Uitvoering:

De leerkracht legde de werkvorm duidelijk uit door aan de leerlingen te vragen wat ze op de kaartjes zien en vervolgens de opdracht uit te leggen.

De leerlingen konden benoemen dat ze op de lieveheersbeestjes zwarte stippen zagen en op de groene bladeren een cijfer. Een leerling kon ook uitleggen dat je eerst de zwarte stippen op de lieveheersbeestje moest tellen en dan het juiste cijfer erbij moest zoeken.

De leerkracht deed met de leerlingen één set kaartjes voor. Hierbij kreeg een leerling de beurt om de stippen op de kaart van de lieveheersbeestje te tellen en te benoemen hoeveel dit er waren. Een ander leerling mocht daarbij de juiste kaart met het cijfer zoeken en ze naast elkaar neer te leggen. De leerlingen konden nu zien dat de kaarten met bijvoorbeeld 4 stippen

op het lieveheersbeestje en het cijfer 4 op het blad bij elkaar hoorden. De leerlingen kregen de opdracht om op de muziek door het lokaal door elkaar te lopen en als de muziek stopte stil te staan. De kinderen moesten vervolgens de leerling met de kaart zoeken die bij zijn eigen kaart hoorde. Als ze elkaar gevonden hadden moesten ze naast elkaar in de kring gaan zitten.

De leerkracht deed mee met de opdracht en tussendoor stimuleerde en begeleidde ze de leerlingen om hun match te vinden. De leerkracht vertelde bijvoorbeeld om het eigen kaartje omhoog te houden om zo te kijken of je iemand ziet met de kaart die jij zoekt. De leerkracht hielp ook leerlingen die nog moeite hadden met tellen en/of de cijfers te herkennen.

De leerkracht heeft uitgelegd wat het inhoudelijk doel was, maar niet het sociaal doel en welke samenwerkingsvaardigheid de leerlingen gaan oefenen.

De leerkracht heeft op de volgende manieren de 5 basiskenmerken toegepast:

1. Positieve wederzijdse afhankelijkheid: De kinderen kregen allemaal een eigen kaartje dat een match vormde met een ander kaartje van een kind. Op deze manier werden er tweetallen gevormd.
2. Individuele verantwoordelijkheid: Ieder kind had een kaart van een lieveheersbeestje met stippen of een blad met een cijfer. Het kind moest weten hoeveel stippen of welk cijfer op zijn/haar kaart stond. Vervolgens op zoek te gaan naar het kind met het kaart dat bij hem of haar hoorde.
3. Directe interactie: De leerlingen moesten door het lokaal kris kras door elkaar heen lopen en als de muziek stopte moesten ze op zoek gaan naar hun match bij de kinderen die om hun heen staan en iets verder op. Vervolgens met hun gevonden match naast elkaar gaan zitten in de kring.
4. Samenwerkingsvaardigheden: dit is niet benoemd duidelijk benoemt door de leerkracht. De leerkracht heeft aan mij later toegelicht dat de leerlingen moesten leren vragen te stellen.
5. Evaluatie van het groepsproces: Er werd alleen op het inhoudelijke doel geëvalueerd. Elk tweetal of match moest laten horen en zien dat de kaarten klopte, door te tellen en het cijfer te laten zien.

De leerkracht benoemd het gewenste gedrag tijdens de werkvorm, bijvoorbeeld: “Jullie moeten goed luisteren en stil zijn”.

De leerkracht geeft complimenten en positieve feedback, door te zeggen dat het goed gaat en dat ze goed bezig zijn.

De leerlingen reageren positief op de werkvorm en doen goed mee.

De leerlingen werken samen door op zoek te gaan naar hun match en elkaar te helpen daarbij.

Als ze hun match gevonden hadden, dan gingen ze naast elkaar zitten en bij de nabespreking aan de rest van de klas laten zien dat hun kaarten bij elkaar horen.

Afsluiting:

De leerkracht heeft op het eind geëvalueerd met de hele klas. Dit was op het inhoudelijk doel: het aantal stippen met de juiste cijfer matchen. In de kring moesten de tweetallen hun eigen match aan de rest van de klas laten zien, door de stippen hardop te tellen en het juiste cijfer laten zien. De rest luisterden en keken mee of het inderdaad klopte.

De leerkracht stelde vragen om het inhoudelijk doel te controleren. De leerkracht vroeg bijvoorbeeld: “Welke kaarten hebben jullie beiden? Hoeveel stippen staan op het lieveheersbeestje? Welk cijfer hebben jullie erbij?

Observatie groep 3

2 november 2015

10.45-11.30

Werkvorm: Brainstormen

Vorbereiding:

De leerkracht heeft met de leerlingen de werkvorm brainstorm uitgevoerd. Het onderwerp van de les is: woorden met lange klanken en tweeklanken.. De leerkracht staat 1 dag in de week voor deze groep, daardoor kan ze niet regelmatig coöperatieve werkvormen uitvoeren met deze groep kinderen.

Het inhoudelijke doel: zoveel mogelijk woorden bedenken en opschrijven met de aa, oo, ee en oe in het midden.

Het sociaal doel was: met elkaar samenwerken en naar elkaar luisteren om het inhoudelijke doel te bereiken.

De leerlingen zaten in dezelfde opstelling en groepsindeling als gewoonlijk. De kinderen zaten in groepjes van 4 en één groepje van 5. De werkvorm werd als een les in zijn geheel gegeven en niet in een bepaalde fase van een les. De werkvorm was nieuw voor de leerlingen.

Uitvoering:

De leerkracht vertelde aan de kinderen dat ze vandaag wat anders gingen doen. De afgelopen weken hebben de kinderen letters geleerd, zoals de medeklinker, de korte en lange klanken en tweeklanken. Met deze lange klanken en twee klanken gaan we een leuke opdracht doen.

De leerkracht heeft voor ieder groepje een groot blad met daarop 4 rijtjes van boven naar beneden gemaakt. Boven elk rijtje stond een tweeklank geschreven. De leerkracht legde uit dat ze onder de rijtjes aa, oo, ee en oe, zoveel mogelijk woorden met de klank in het midden moeten opschrijven. De groepsleider schrijft de woorden op die door de andere kinderen uit het groepje wordt bedacht. De kinderen moesten individueel hun 'klikklakboekje' gebruiken om woorden te vormen en te bedenken. De leerkracht heeft de opdracht kort herhaald. De opdracht is in 4 rondes verdeeld, waarin de kinderen per rijtje woorden moesten bedenken en opschrijven. De volgende rond is weer iemand anders de groepsleider.

De leerkracht heeft duidelijk de samenwerkingsvaardigheden benoemt, namelijk dat de leerlingen tijdens de opdracht moeten samenwerken en naar elkaar moeten luisteren om zoveel mogelijk woorden op te kunnen schrijven.

Tijdens het samenwerken aan de opdracht, liep de leerkracht rond om de groepjes te begeleiden, stimuleren, complimenten en positieve feedback te geven. De leerkracht gaf begeleiding door uitleg te geven over de manier van opschrijven op het blad: "Schrijf niet te groot, want dan heb je minder ruimte om veel woorden op te schrijven". Stimulering door de leerlingen het 'klikklakboekje' te laten gebruiken om woorden te bedenken en ze te sturen om goede woorden te bedenken.

Er zijn ook regels en afspraken gemaakt over de manier van samenwerken en de uitvoering van de opdracht. De leerkracht gaf de start en stop aan door middel van een stoplicht op het digibord. Het licht op groen, dan mogen de leerlingen starten. Licht op oranje, dan moeten de leerlingen het woord afschrijven. Staat het licht op rood, dan moeten de leerlingen stoppen met schrijven en het potlood neerleggen. De leerlingen moesten hun fluisterstem gebruiken tijdens het samenwerken.

De leerkracht heeft op de volgende manieren de 5 basiskenmerken toegepast:

1. Positieve wederzijdse afhankelijkheid: De groepsleden kregen één groot blad om de woorden op te schrijven. Om zoveel mogelijk woorden op te schrijven, waren de leerlingen afhankelijk van elkaar. Ieder groepslid moest woorden bedenken en dit doorgeven aan de groepsleider om het op het blad te schrijven.
2. Individuele verantwoordelijkheid: Ieder kind moest woorden bedenken. Elk kind moest hierbij zijn/haar 'klikklakboekje' gebruiken.
3. Directe interactie: De leerlingen zitten in de groepjes tegenover elkaar en naast elkaar.
4. Samenwerkingsvaardigheden: samenwerken en naar elkaar luisteren om zo zoveel mogelijk woorden op te kunnen schrijven.
5. Evaluatie van het groepsproces: De leerkracht heeft met de leerlingen klassikaal geëvalueerd. Het inhoudelijk doel, door aan de hele klas het blad van elk groepje te laten zien en te benoemen dat ze veel woorden hebben opgeschreven. De woorden zijn netjes en bijna allemaal ook goed geschreven. Bij het ene groepje hebben ze wat groter geschreven dan het andere groepje. Het sociaal doel is ook geëvalueerd. De leerkracht stelde vragen als: "Wat vonden jullie van deze werkvorm en wat hebben jullie ervan geleerd?"

De leerkracht reageerde op ongewenst gedrag en het geluidsniveau, door juist het gewenste gedrag te benoemen en door te vragen om de fluisterstem te gebruiken en zachter te praten. Tijdens het rondlopen gaf de leerkracht complimenten en positieve feedback aan de groepjes. "Zo gaat het goed! Goed zo, prima. Wat schrijven jullie netjes!"

De leerlingen deden allemaal goed mee en hadden een actieve houding tijdens het samenwerken. Ze werkten goed samen binnen het groepje ieder groepslid deed goed mee door woorden te verzinnen en dit aan de groepsleider door te geven.

Afsluiting:

De leerkracht evalueerde tussentijds kort na afloop van elke ronde. "Jullie moeten niet alleen zoveel mogelijk woorden opschrijven, maar ook met elkaar samenwerken en naar elkaar luisteren en de fluisterstem te gebruiken. Het inhoudelijk en sociaal doel werd daarbij geëvalueerd.

De evaluatie gebeurde klassikaal voor alle groepen. De leerkracht liet alle bladen zien van de groepjes. Zo kon iedereen zien hoeveel woorden de groepjes opgeschreven hadden. De leerkracht benoemde wat goed ging en wat beter moet. De samenwerking ging goed en het

bedenken van woorden. “De volgende keer meer oefenen met de fluisterstem. Minder hard praten in het groepje, want de rest hoeft het niet te horen.”

De leerkracht vroeg aan de leerlingen wat ze van de werkvorm vonden. Een aantal uitspraken van leerlingen waren: “Ik vond het een heel leuk werkje, omdat je ook om de beurt mocht schrijven. Het is belangrijk, want je kan er heel veel van leren. Je leert van elkaar.”

De leerkracht vulde aan met: “Door samen te werken en samen bezig te zijn met een opdracht, leren jullie andere woorden van elkaar”.

Observatie groep 6

29 oktober 2015

10.00-10.15

Werkvorm: klasvormingsactiviteit

Voorbereiding:

De leerkracht heeft met de leerlingen van groep 6 een klasvormingsactiviteit uitgevoerd.

Omdat het een klasvormingsactiviteit is, heeft het alleen een sociaal doel en geen inhoudelijk doel, omdat het los staat van de leerstof. Het sociaal doel bij deze opdracht is: elkaar leren vertrouwen en op elkaar kunnen bouwen.

De leerkracht vertelde aan de leerlingen dat ze een coöperatieve werkvorm, een samenwerkingswerkvorm gaan uitvoeren. Dat samenwerken bij Dalton hoort en dat het belangrijk is dat leerlingen met iedereen leren samen te werken en niet alleen met vrienden of vriendinnen. De leerkracht start met een eenvoudige opdracht, omdat de leerlingen nog niet echt bekend zijn met coöperatieve werkvormen. De opdracht vond plaats voor de kleine pauze en het buitenspelen.

Uitvoering:

Voordat de leerkracht de opdracht ging uitleggen, moesten de leerlingen in een kring gaan staan in het midden van het klaslokaal, zodat ze elkaar goed konden zien.

De leerkracht legde de opdracht uit. De leerkracht begon met een uitbeelding voor te doen en hield dit vast. De leerling die aan de rechterkant van de leerkracht stond moest de uitbeelding overnemen en nadoen. Dit gaat zo door en de leerlingen nemen de uitbeelding over van

diegene die aan de linkerkant staat, als een domino effect. Na de leerkracht mocht de leerling aan haar rechterkant iets uitbeelden en moesten de leerlingen vanaf haar rechterkant om de beurt de uitbeelding overnemen. Dit ging zo door totdat een aantal leerlingen geweest waren. Niet iedereen kwam aan de beurt om iets uit te beelden. De leerkracht vertelde dat dit niet gaat lukken i.v.m. de tijd en dat ze een andere keer de opdracht kunnen herhalen. De leerkracht legde tussentijds uit waarvoor de opdracht belangrijk is. Het zorgt dat de leerlingen op elkaar kunnen bouwen en onderlinge vertrouwen ontstaat. De leerlingen reageerden positief en enthousiast op de opdracht en deden goed mee. Tussentijds gaf de leerkracht positieve feedback als het goed ging en stuurde de leerlingen bij zodat de opdracht goed uitgevoerd werd.

Op de volgende manieren past de leerkracht de vijf basiskenmerken toe:

1. Positieve wederzijdse afhankelijkheid: De leerlingen moesten in een kring staan en een uitbeelding van elkaar overnemen.
2. Individuele verantwoordelijkheid: Ieder kind moest een uitbeelding bedenken en de rest moest dit om de beurt in volgorde van de rij nadoen.
3. Directe interactie: De leerlingen staan in de kring tegenover elkaar en naast elkaar.
4. Samenwerkingsvaardigheden: Op elkaar kunnen bouwen en elkaar kunnen vertrouwen.
5. Evaluatie van het groepsproces: De leerkracht heeft wel aangegeven dat het goed ging, maar nog niet echt het sociaal doel geëvalueerd met de leerlingen.

Afsluiting:

Aan het einde van de opdracht vertelde de leerkracht dat de leerlingen het best goed hebben gedaan voor de 1^e keer en dat het de bedoeling is dat ze dit vaker gaan doen. Er vond niet echt een evaluatie plaats op het sociaal doel.

14. Interview leerkrachten groepen 1-2C, 3 en 6

Interview leerkracht groep 1/2C

1. Wat vind u van het idee om coöperatieve werkvormen in te voeren in het huidige onderwijsaanbod?

Ja, ik vind het een goed idee. Ik denk dat het alleen maar een toegevoegde waarde heeft in het onderwijs. Er moet wel een goede manier zijn om het goed in te voeren. Voor leerlingen heeft het verschillende niveaus en vaardigheden en dus veel voordelen.

2. Hoe heeft de directie het nieuwe plan voorgelegd aan het team?

Het is via de daltonwerkgroep gegaan. De daltoncoördinatoren hebben langzaam coöperatieve werkvormen ingebracht. Mij volgens mij voert nog niet alle leerkrachten het uit.

3. Wat is de visie van de school hierbij?

Het past binnen het Daltononderwijs. Het past bij de pijlers zelfstandigheid en samenwerken.

4. Is het team betrokken bij de implementatie van coöperatief leren? Op welke manier?

Er zijn verschillende vergaderingen en studiedagen daarover geweest en zijn op die manier erbij betrokken. Er wordt wel wat aan gedaan.

5. Werkt het team samen om het doel te bereiken?

In de vergaderingen hebben we het er wel met elkaar over, maar daarnaast is het ieder voor zich voor de uitvoering in de eigen klas.

6. Wat weet u al over coöperatief leren en wat moest u doen om zich hierin te verdiepen?

Ik moet er nog in verdiepen. Ik heb wel wat basiskennis vanuit de pabo en doordat we hier op school er bezig mee zijn. Het echt in verdiepen heb ik nog niet gedaan en zou ik nog moeten doen.

7. Welke coöperatieve werkvormen kent u en voert u uit in uw lessenaanbod?

Ik ken verschillende werkvormen, maar bij de kleuters is het vaak moeilijk om ze toe te passen. Ik doe voornamelijk mix en koppel of mix en wissel, deze vinden ze alleen wat moeilijker. Ik vind bij kleuters zelf gewoon moeilijk om ze toe te passen. Ik ben daar nog wel zoekende in.

8. Hoe bent u gestart met het uitvoeren van coöperatieve werkvormen in uw lessen en hoe verliep dit?

De eerste keer dat ik een werkvorm heb uitgevoerd, heb ik het helemaal uitgelegd wat precies de bedoeling is. Elke keer herhaal ik de uitleg bij de werkvorm. Als ik een nieuwe werkvorm uitvoer dan is de uitleg wat langer, maar als het een herhaling is dan leg ik het kort uit. Een

coöperatieve werkvorm is bij mij meestal een les en niet een toevoeging aan de les. Omdat bij de kleuters een kring al snel heel lang duurt. Ik kijk naar de les en het lesdoel en dat verwerk ik dan in de coöperatieve werkvorm die ik geef.

9. Hoe vaak voert u coöperatieve werkvormen uit en wanneer voert u ze uit?

Het ligt er heel erg aan, meestal 1x in de week. Meestal in de ochtend tijdens de kring.

10. Zijn dit dezelfde werkvormen, zit er een opbouw in?

De opbouw zit hem vaak in de moeilijkheid van de opdracht. Ik begin heel makkelijk, bijvoorbeeld met memorykaartjes moesten de hetzelfde plaatje zoeken. Vervolgens heb ik het wat moeilijker gemaakt door 2 kaartjes die samen een dier vormen met de voor- en achterkant. En zo probeer ik in de moeilijkheid te zorgen voor een opbouw. Qua coöperatieve werkvorm is het hetzelfde.

11. Hoe reageren de leerlingen op het werken met coöperatieve werkvormen?

Ze vinden het altijd wel leuk, want ze kunnen bewegen en met elkaar kletsten. Tot nu toe heb ik alleen leuke reacties gezien van de kinderen.

12. Merkt u verschil in de mate waarin de leerlingen samenwerken?

Bij een coöperatieve werkvorm moeten ze vaak met een leerling samenwerken, waar ze anders niet mee willen samenwerken. Als ze zelf mochten kiezen dan kiezen ze natuurlijk een vriendje of vriendinnetje. En bij een mix en koppel dan worden ze vanzelf met iemand gekoppeld om samen mee te werken. Over het algemeen verloopt de samenwerking wel goed.

13. Hoe kiest u een werkvorm? Sluit dit aan bij de les en het lesdoel?

Ik kijk naar de les en het lesdoel en dat verwerk ik dan in de coöperatieve werkvorm die ik geef.

14. Wat vind u belangrijk dat de leerlingen moeten leren bij de coöperatieve lessen die u geeft?

Samenwerken o.a. en leren vragen te stellen. “Hoe kan ik er nou achter komen wie bij mij hoort?”

15. Hoe bereid u een coöperatieve les voor? Gebruikt u hiervoor een vast formulier of stappenplan? (inhoud les, doel les, samenwerking, fase).

Ik kijk meestal eerst naar welke coöperatieve werkvorm ik wil gaan doen. Wat voor les ik wil gaan doen. Ik schrijf het niet op. Het zit vaak in mijn hoofd hoe de werkvorm in elkaar zit of ik zoek het op internet of er leuke werkvormen zijn. Ik denk erover na en neem het stap voor stap in mijn hoofd door. Uitleg en herhalen, welke regels horen erbij, het rustig verloop naar het onderwerp en het uiteindelijke samenwerken en doel van de werkvorm. En dat ze daarna weer leren om rustig te gaan zitten en het er daarna over hebben van “Wat hebben jullie

gedaan? Heeft iedereen inderdaad de juiste koppel gevonden of is er ergens wat fout gegaan? Wat is er dan fout gegaan?’’ Het even evalueren want dat is wel belangrijk. De ene keer evalueren we op het inhoudelijk doel en als ik merk dat bepaalde dingen niet goed gaan dan heb ik het daar meer over als het inhoudelijk goed is. Dat wissel ik soms af.

16. Hoe voert u de werkvorm uit? Houd u hierbij vast aan een aantal regels of principes? (uitleg, voorgedaan, begeleiding, stimulering).

Eerst de uitleg en dan de uitvoering. Bij een oneven aantal dan doe ik mee en anders loop ik door het lokaal en dan help ik sommige kinderen. Ik probeer kinderen dan te stimuleren om diegene te zoeken waarmee ze een match horen, zeker bij de jongere kleuters. Die blijven soms staan en kijken om zich heen en weten niet goed hoe het moet. De kinderen begeleiden tijdens de uitvoering is wel belangrijk.

17. Waar loopt u tegenaan bij de voorbereiding of uitvoering van de werkvormen?

De werkvormen die ik in mijn klas bij de kleuters kan doen, daar loop ik vaak tegen aan. Ik val vaak terug op dezelfde werkvorm. Ik ken bijvoorbeeld wel wat werkvormen, zoals placemat. Die gebruik ik eerder in de bovenbouw, daar heb ik hier niet zoveel aan. Ik ken wel wat werkvormen voor de onderbouw, maar ik vind het bij de kleuters gewoon moeilijk om ze toe te passen. Omdat ik nu net kleuters heb, en daardoor vaak niet goed kan inschatten wat ze wel en niet kunnen. Daar loop ik persoonlijk tegen aan en daardoor dus ook welke werkvormen ik zou kunnen gebruiken.

18. Wat heeft u nodig op het gebied van advies, ondersteuning of kennis om coöperatieve werkvormen succesvol en met regelmaat toe te kunnen passen?

Ik zou het prettig vinden als ik meer kennis heb over coöperatieve werkvormen. En hoe je dat het beste in een kleutergroep kan toepassen. Hoe je dat het beste bij jonge kinderen kan uitvoeren en welke hulpmiddelen er zijn om ze uit te kunnen voeren.

19. Wat voor advies zou u geven om coöperatieve werkvormen succesvol te implementeren?

Coöperatieve werkvormen als vast moment uitvoeren, minstens 1x per week. Dat gaan wij nu ook bij de kleuters doen. Dat we elke week in iedere geval 1 coöperatieve les/werkvorm erin hebben. Ik denk dat dat wel het makkelijkst is, want dan blijf je het doen. Ik denk dat als je het eenmaal doet en in je systeem zit dan ga je het makkelijker en vaker doen dan als je het eigenlijk niet zo vaak doet. Als je het niet zo vaak doet, dan doe je het een keer omdat het waarschijnlijk wordt opgelegd door iemand. Als je eenmaal bezig bent dan denk ik dat je wat creatiever in wordt en dat je er sneller wat dingen mee gaat doen.

Stellingen: eens/oneens

Ik vind dat coöperatief leren de sociale, communicatieve en cognitieve vaardigheden stimuleert van de kinderen. **Mee eens**

Ik vind dat CL geen totaal nieuwe manier van werken is, maar een aanvulling op het huidige onderwijsaanbod en op de leerlijn 'Samenwerken'. **Mee eens**

CL zal de samenwerking tussen leerlingen op de school versterken. **Mee eens**

Ik merk in mijn klas dat door het toepassen van CL heeft geleid tot:

- Zelfstandigheid **nog niet helemaal bereikt**
- Meer verantwoordelijkheid **eens**
- Betere samenwerking **eens**
- Sociale omgang (meer vrienden/acceptatie) **eens**

Interview leerkracht groep 3

1. Wat vind u van het idee om coöperatieve werkvormen in te voeren in het huidige onderwijsaanbod?

Het is een goed idee, omdat coöperatieve werkvormen goed in het daltononderwijs past.

2. Hoe heeft de directie het nieuwe plan voorgelegd aan het team?

De directie zelf heeft er niet veel aan gedaan. In vergaderingen, studiedag en in een themabijeenkomst heeft het team over het onderwerp gesproken, ideeën uitgewisseld en werkvormen met elkaar uitgevoerd. Het onderwerp moet wel weer terug op het agenda komen en regelmatig geëvalueerd worden.

3. Wat is de visie van de school hierbij?

Daadwerkelijk is er geen echte visie. Leerlingen leren op een andere manier samen te werken en oplossingsgericht bezig te zijn. De leerlingen zijn op een andere manier bezig met de stof en wordt daardoor aantrekkelijk.

4. Is het team betrokken bij de implementatie van coöperatief leren? Op welke manier?

In vergaderingen, studiedagen en in een themabijeenkomsten heeft het team over het onderwerp gesproken, ideeën uitgewisseld en werkvormen met elkaar uitgevoerd. Het onderwerp moet wel weer terug op het agenda komen en regelmatig geëvalueerd worden.

5. Werkt het team samen om het doel te bereiken?

De leerkrachten hebben coöperatieve werkvormen uitgevoerd in hun groep en hebben hiermee geëxperimenteerd. Deze periode is geëvalueerd in vergaderingen. De leerkrachten waren enthousiast hierover. Het team bespreekt met elkaar wat er moet gebeuren en wisselen ideeën uit. Het echt uitvoeren in de groep doet iedere leerkracht voor zich.

6. Wat weet u al over coöperatief leren en wat moest u doen om zich hierin te verdiepen?

Door het bijwonen van de studiedagen en themabijeenkomsten die door Onderwijs Advies werd verzorgd. Zij hebben een aantal werkvormen aangereikt en hebben we denk ik ook op papier gekregen. En door werkvormen met het team te bespreken

7. Welke coöperatieve werkvormen kent u en voert u uit in uw lessenaanbod?

Een aantal werkvormen die ik vaak heb uitgevoerd en goed ken ook zijn: brainstormen, binnenkring-buitenkring, placemat en mix en koppel.

8. Hoe bent u gestart met het uitvoeren van coöperatieve werkvormen in uw lessen en hoe verliep dit?

Ik ben begonnen met een simpele werkvorm als Mix en koppel. Dit heb ik een aantal keren gedaan met de kinderen en van daaruit opgebouwd. Aan de hand van de reactie van de kinderen en afhankelijk van de groep werkvormen toegepast.

9. Hoe vaak voert u coöperatieve werkvormen uit en wanneer voert u ze uit?

Ik probeer coöperatieve werkvormen één of twee keer per week uit te voeren. Dit ligt aan de les of werkvorm wanneer ik het doe.

10. Zijn dit dezelfde werkvormen, zit er een opbouw in?

Ik begin met een simpele werkvorm en na een aantal keren herhaald te hebben, dan doe ik een iets moeilijkere werkvorm. Ik probeer de werkvormen uit en kijk hoe de leerlingen daarop reageren.

11. Hoe reageren de leerlingen op het werken met coöperatieve werkvormen?

De leerlingen zijn altijd enthousiast. Ze reageren en werken anders dan gewoonlijk en zijn er meer bij betrokken.

12. Merkt u verschil in de mate waarin de leerlingen samenwerken?

De leerlingen zijn er meer bij betrokken, doordat ze een eigen taak krijgen.

13. Hoe kiest u een werkvorm? Sluit dit aan bij de les en het lesdoel?

Ik kijk naar de doelen van groep 3, wat de leerlingen moeten leren Bijvoorbeeld het verder inoefenen van de letters. Bij het doel zoek ik een werkvorm die erbij past.

14. Wat vindt u belangrijk dat de leerlingen moeten leren bij de coöperatieve lessen die u geeft?

De samenwerkingsvaardigheden: luisteren, accepteren en goed samenwerken vind ik goede basisvoorwaarden.

15. Hoe bereid u een coöperatieve les voor? Gebruikt u hiervoor een vast formulier of stappenplan? (inhoud les, doel les, samenwerking, fase)

Ik heb er goed over na gedacht. Ik heb het niet opgeschreven maar wel ervoor gezorgd dat de belangrijkste punten in de werkvorm zitten.

16. Hoe voert u de werkvorm uit? Houd u hierbij vast aan een aantal regels of principes? (uitleg, voorgedaan, begeleiding, stimulering).

Ik denk er goed over na. Ik zorg dat de informatie voor de leerlingen duidelijk is en de begeleiding en het stimuleren van de groepjes, vind ik belangrijk dat dat gebeurt tijdens de uitvoering.

17. Waar loopt u tegenaan bij de voorbereiding of uitvoering van de werkvormen?

Het is altijd afwachten hoe de leerlingen op de werkvorm reageren en of het aansluit bij de leerlingen. Soms dan twijfel ik of de leerlingen het per tweetal of in een groepje beter aankunnen. In een groepje moeten ze meer samenwerken, maar de zwakke kunnen de sterke helpen. Het ene groepje kan weer makkelijker woorden bedenken. Je ziet wel weer verschillen per groepje.

18. Wat heeft u nodig op het gebied van advies, ondersteuning of kennis om coöperatieve werkvormen succesvol en met regelmaat toe te kunnen passen?

Het zou handig zijn dat de leerkrachten een overzicht met werkvormen hebben die geschikt zijn voor hun groep. En bij die werkvormen een aantal ideeën en manieren hoe je het kunt invullen.

19. Wat voor advies zou u geven om coöperatieve werkvormen succesvol te implementeren?

Met regelmaat coöperatieve werkvormen uitvoeren, 1x per week of per twee weken. Niet altijd de makkelijkste werkvormen uitvoeren, maar ook wat moeilijkere uitproberen en oefenen om te kijken hoe dat gaat.

Stellingen: eens/oneens

Ik vind dat coöperatief leren de sociale, communicatieve en cognitieve vaardigheden stimuleert van de kinderen. **Eens**

Ik vind dat CL geen totaal nieuwe manier van werken is, maar een aanvulling op het huidige onderwijsaanbod en op de leerlijn 'Samenwerken'. **Eens.**

CL zal de samenwerking tussen leerlingen op de school versterken. **Eens**

Ik merk in mijn klas dat door het toepassen van CL heeft geleid tot:

- Zelfstandigheid **Nog niet behaald**
- Meer verantwoordelijkheid **Nog niet behaald**

- Betere samenwerking Eens
- Sociale omgang (meer vrienden/acceptatie) Eens

Interview leerkracht groep 6

1. Wat vind u van het idee om coöperatieve werkvormen in te voeren in het huidige onderwijsaanbod?

Wel goed. Het hoort bij dalton en het stimuleert het samenwerken op de school. Het is leuk om te doen.

2. Hoe heeft de directie het nieuwe plan voorgelegd aan het team?

De daltoncoördinatoren hebben de opdracht gekregen om met het team over het onderwerp te praten en te zorgen dat alle leerkrachten het gaan uitproberen in de groepen en het ook proberen regelmatig uit te voeren. Dit is gebeurd tijdens vergaderingen en een studiedag.

3. Wat is de visie van de school hierbij?

Door coöperatieve werkvormen regelmatig in te zetten wil de school dat de leerlingen op een andere manier (uitdagende) met de leerstof bezig zijn, interactief met elkaar bezig zijn en met iedereen leren samenwerken.

4. Is het team betrokken bij de implementatie van coöperatief leren? Op welke manier?

Het team heeft het hier gezamenlijk over gehad tijdens vergaderingen, een studiedag en een themabijeenkomst. verder zijn er geen momenten meer geweest dat het team er met elkaar over hebben gehad of hebben geëvalueerd.

5. Werkt het team samen om het doel te bereiken?

De leerkrachten hebben ieder voor zich, werkvormen uitgeprobeerd en zo en dan uitgevoerd in hun groep. Er wordt niet echt met elkaar samengewerkt om werkvormen voor te bereiden of uit te wisselen.

6. Wat weet u al over coöperatief leren en wat moest u doen om zich hierin te verdiepen?

Ik ben al een paar jaar bezig geweest met coöperatieve werkvormen om dit in te voeren. Ik weet wat het inhoudt, wat het doel is en hoe je het kunt voorbereiden en uitvoeren.

7. Welke coöperatieve werkvormen kent u en voert u uit in uw lessenaanbod?

Een aantal werkvormen die ik vaak heb uitgevoerd en goed ken ook zijn: koppen bij elkaar, placemat en mix en koppel.

8. Hoe bent u gestart met het uitvoeren van coöperatieve werkvormen in uw lessen en hoe verliep dit?

Ik heb een aantal werkvormen zo nu en dan uitgevoerd en vandaag heb ik een eenvoudige klassikale activiteit met de leerlingen gedaan om te starten. De werkvormen verlopen goed en de leerlingen vinden het leuk en doen goed mee.

9. Hoe vaak voert u coöperatieve werkvormen uit en wanneer voert u ze uit?

Ik voer nog niet met regelmaat coöperatieve werkvormen uit. Zo nu en dan probeer ik er één uit te voeren. Dit probeer ik op zijn minst 1x per maand te doen. Dit heeft met de tijd te maken en dat ik er niet altijd aan denk. Het echt inplannen van werkvormen in het lesprogramma zou dit wel kunnen stimuleren. Het gebeurt, zoals het eigenlijk zou moeten, ook wel eens zonder dat het uitgedacht is. Gewoon als vanzelfsprekend, zonder dat het als coöperatieve opdracht is bedacht. Ongemerkt passen we dit al vaker toe.

10. Zijn dit dezelfde werkvormen, zit er een opbouw in?

Ik heb een aantal werkvormen zoals placemat en koppert bij elkaar meerdere keren uitgevoerd. Meestal bij verschillende lessen van geschiedenis. De manier van samenwerken is hetzelfde, maar de inhoud van de les is steeds weer anders. Ook rekenen is een vak waar het makkelijk inzetbaar is en wordt ingezet.

11. Hoe reageren de leerlingen op het werken met coöperatieve werkvormen?

De leerlingen vinden het leuk om op een andere manier bezig te zijn met de leerstof. De samenwerking verloopt meestal ook goed. Ze zijn enthousiast doen ook goed mee.

12. Merkt u verschil in de mate waarin de leerlingen samenwerken?

Dit kan ik nog niet echt zeggen, omdat ik nog niet met regelmaat coöperatieve werkvormen toepas. De leerlingen werken tijdens een coöperatieve werkvorm wel gericht samen.

13. Hoe kiest u een werkvorm? Sluit dit aan bij de les en het lesdoel?

Ik bedenk welke coöperatieve werkvorm ik wil uitvoeren bij een les die ik in gedachte had. De werkvorm bereid ik dan voor en denk na over de groepjes, opstelling, materialen en manier van samenwerken.

14. Wat vind u belangrijk dat de leerlingen moeten leren bij de coöperatieve lessen die u geeft?

Dat ze met iedereen leren samenwerken en dat ze naar elkaar leren luisteren, rekening houden met elkaar en elkaar niet uitlachen als ze een opdracht moeten uitvoeren.

15. Hoe bereid u een coöperatieve les voor? Gebruikt u hiervoor een vast formulier of stappenplan? (inhoud les, doel les, samenwerking, fase)

Beetje hetzelfde antwoord als bij vraag 13.

16. Hoe voert u de werkvorm uit? Houd u hierbij vast aan een aantal regels of principes? (uitleg, voorgedaan, begeleiding, stimulering)

Als het echt een uitgewerkte opdracht is wel. Soms komt het voor dat er ter plekke, spontaan een samenwerkingsvorm wordt ingezet. Dan niet.

17. Waar loopt u tegenaan bij de voorbereiding of uitvoering van de werkvormen?

Dit heeft te maken met de beschikbare tijd en het vaak vergeet in te plannen.

18. Wat heeft u nodig op het gebied van advies, ondersteuning of kennis om coöperatieve werkvormen succesvol en met regelmaat toe te kunnen passen?

Werkvormen uitvoeren gaat prima. Ik moet alleen eraan herinnerd worden om het in te plannen en uit te voeren.

19. Wat voor advies zou u geven om coöperatieve werkvormen succesvol te implementeren?

Beter en strakker inplannen van coöperatieve werkvormen en zo vaak mogelijk proberen uit te voeren.

Stellingen: eens/oneens

Ik vind dat coöperatief leren de sociale, communicatieve en cognitieve vaardigheden stimuleert van de kinderen. Eens

Ik vind dat CL geen totaal nieuwe manier van werken is, maar een aanvulling op het huidige onderwijsaanbod en op de leerlijn 'Samenwerken'. Eens, het is alleen nog geen vast onderdeel geworden.

CL zal de samenwerking tussen leerlingen op de school versterken. Eens

Ik merk in mijn klas dat door het toepassen van CL heeft geleid tot: nog niet van toepassing

- Zelfstandigheid
- Meer verantwoordelijkheid
- Betere samenwerking
- Sociale omgang (meer vrienden/acceptatie)

15. Interview Daltoncoördinator

1. Waarom wil de school coöperatieve werkvormen implementeren in het huidige onderwijsaanbod?

Coöperatieve werkvormen past goed in het daltononderwijs.

2. Wat is de visie van de school bij het werken met coöperatieve werkvormen?

Daadwerkelijk is er geen echte visie. Leerlingen leren op een andere manier samen te werken en oplossingsgericht bezig te zijn. De leerlingen zijn op een andere manier bezig met de stof en wordt daardoor aantrekkelijk.

3. Wat moet er gebeuren om coöperatieve werkvormen succesvol te implementeren?

De leerkrachten moeten bereid zijn om coöperatieve werkvormen regelmatig (wekelijks) in het onderwijsaanbod te verwerken.

4. Wat is er tot nu toe gedaan en hoever zijn jullie in de ontwikkelingen?

De leerkrachten hebben coöperatieve werkvormen uitgevoerd in hun groep en hebben hiermee geëxperimenteerd. Deze periode is geëvalueerd in vergaderingen. De leerkrachten waren enthousiast hierover. De onderbouw ziet het nog als iets extra's voor erbij. De werkvormen worden niet structureel toegepast.

5. Wat zit er nu nog in de weg voor een succesvolle implementatie?

De werkvormen zijn nog niet ingeslepen dat het in de les zit. De leerkrachten zitten nog in de experimenteerfase.

6. Wat is er nu nog nodig om te zorgen dat de implementatie van de coöperatieve werkvormen succesvol verloopt?

Veel inpassend onderwijsaanbod: 1x per week een coöperatieve werkvorm uitvoeren, verschillende werkvormen uitvoeren, welke werkvormen passen bij jou groep en zorgen dat het onderwijsproces goed verloopt.

7. Is er voldoende draagvlak gecreëerd? Wordt de werkwijze gedragen? Hebben de leerkrachten zin in het werken met coöperatieve werkvormen?

Er is zeker voldoende draagvlak gecreëerd. De leerkrachten vinden het leuk om werkvormen in hun groep uit te voeren. Coöperatieve werkvormen zijn alleen nog niet een vast onderdeel van het onderwijsprogramma. Dit ligt ook aan de persoon zelf, aan de groep (groepssamenstellingen, groepsgrootte) .

8. Wat heeft de directie gedaan om hierachter te komen? Bijv. in vergaderingen het plan bespreken en voor inspraak en feedback, enquête afnemen?

De directie zelf heeft er niet veel aan gedaan. In vergaderingen, studiedag en in een themabijeenkomst heeft het team over het onderwerp gesproken, ideeën uitgewisseld en werkvormen met elkaar uitgevoerd. Het onderwerp moet wel weer terug op het agenda komen en regelmatig geëvalueerd worden.

9. Beschikken de leerkrachten over de juiste kennis en vaardigheden om coöperatieve werkvormen met regelmaat uit te voeren in hun groep? Wat is hiervoor nodig?

De basis is er wel, maar de leerkrachten kunnen hun kennis nog wel dieper uitstippen.

10. Welke signalen geven de leerkrachten over de uitvoering in de klas en de reactie van de leerlingen?

De leerkrachten zijn positief over het werken met coöperatieve werkvormen. De leerlingen vinden de werkvormen leuk en doen goed mee. Bij de kleuters worden de werkvormen nog veel klassikaal gegeven, omdat het in groepjes nog te lastig is.

11. Waar lopen de leerkrachten tegenaan bij de uitvoering van coöperatieve werkvormen?

Hier heb ik nog geen signalen over ontvangen. Dit zou kunnen doordat coöperatieve werkvormen niet door alle leerkrachten met regelmaat wordt uitgevoerd.

12. Welke oplossingen en/of middelen hebben jullie hiervoor?

Die hebben we nog niet, maar we moeten het wel vaker over hebben en evalueren.

13. Hoe houden jullie de ontwikkelingen bij? Hoe wordt er geëvalueerd?

Dit onderwerp hoort bij het beleidsplan Dalton en moet geregeld geagendeerd worden.

16. Enquête leerkrachten

Enquête implementatie van coöperatieve werkvormen

Beste leerkracht,

De school is al een enige tijd bezig om coöperatieve werkvormen in te voeren in haar onderwijsaanbod. Deze enquête is er om de voortgang in kaart te brengen en te kijken wat er nodig is om dit succesvol te laten verlopen.

Door het invullen van deze 5-10 minuten durende enquête, helpt u om een goed beeld te krijgen wat de kennis, mening en ervaringen van de leerkrachten zijn bij het uitvoeren van coöperatieve werkvormen in de groepen.

1. Ziet u er de meerwaarde van in om coöperatieve werkvormen in uw groep uit te voeren?

A. Ja B. Nee C. Niet helemaal

2. Voert u regelmatig coöperatieve werkvormen uit in uw groep?

A. Ja B. Nee

3. Hoe vaak voert u coöperatieve werkvormen uit?

A. 1x per week B. Meerdere keren per week C. 1x per maand D. Meerdere keren per maand

4. Voert u verschillende werkvormen uit?

A. Ja B. Nee C. Soms

5. Welke werkvormen heeft u uitgevoerd?

.....
.....

6. Herhaalt u werkvormen met de leerlingen?

A. Ja B. Nee C. Soms

7. Hoe reageren de leerlingen op het werken met coöperatieve werkvormen?

A. Positief   B. Negatief   C. Tussen in

8. Bewaart u de voorbereidingen en/of materialen die u bij de werkvormen heeft gebruikt?

A. Ja   B. Nee

9. Wist u dat er op school 3 mappen aanwezig zijn met bruikbare informatie en formulieren om coöperatieve werkvormen voor te bereiden en uit te voeren?

A. Ja   B. Nee

10. Wat is er nodig om met regelmaat coöperatieve werkvormen uit te voeren?

.....
.....

11. Hoe ervaart u het werken met coöperatieve werkvormen in uw groep? (omcirkel goede antwoord)

A. kost veel/weinig tijd   B. makkelijk/moeilijk voor te bereiden   C. makkelijk/moeilijk uit te voeren

Toelichting:.....
.....

12. Hoe bereidt u een coöperatieve werkvorm voor? Gebruikt u hiervoor een vast formulier of stappenplan?

.....
.....

13. Hoe voert u de werkvorm uit? Houd u hierbij vast aan een aantal regels of principes?

.....
.....

14. Wat heeft u nodig op het gebied van advies, ondersteuning of kennis om coöperatieve werkvormen succesvol en met regelmaat toe te kunnen passen?

.....
.....

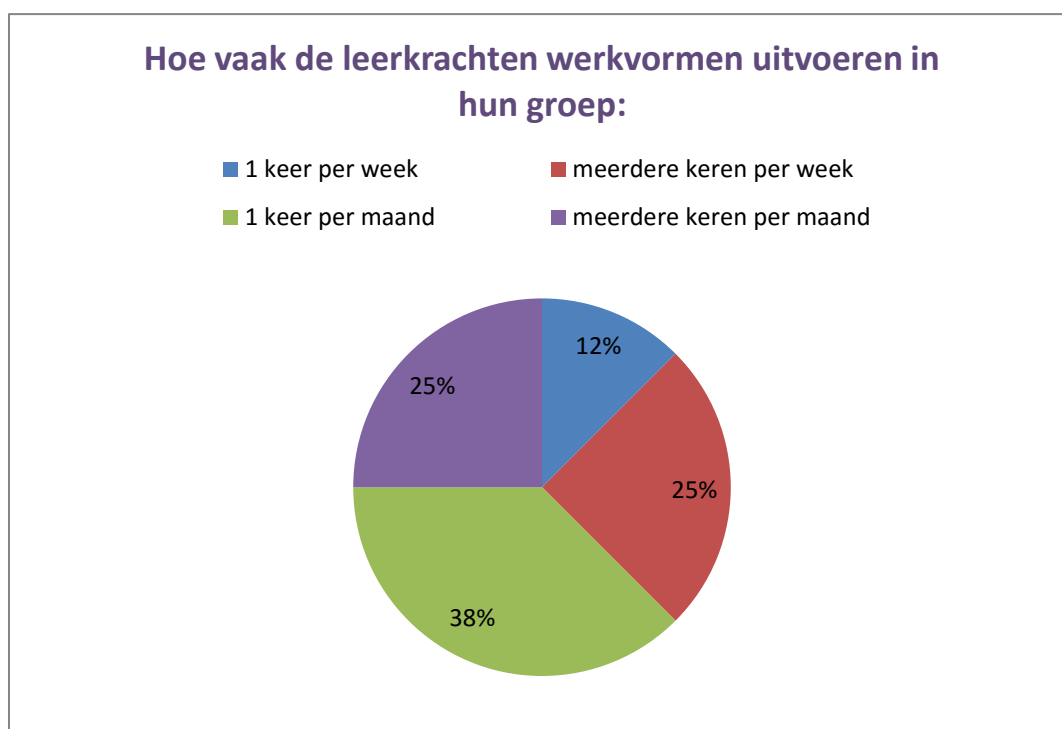
17. Resultaten enquêtes groepsleerkrachten

De enquête is afgenomen bij de leerkrachten van de groepen: 1/2A, 1/2B, 3, 5, 6, 7 en 8. In totaal hebben acht respondenten de enquêtes ingevuld. De leerkracht uit groep 4 en één van de twee groepsleerkrachten van groep 8 hebben geen enquête ingevuld.

1. Alle acht respondenten zien de meerwaarde van in om coöperatieve werkvormen in de groepen uit te voeren.

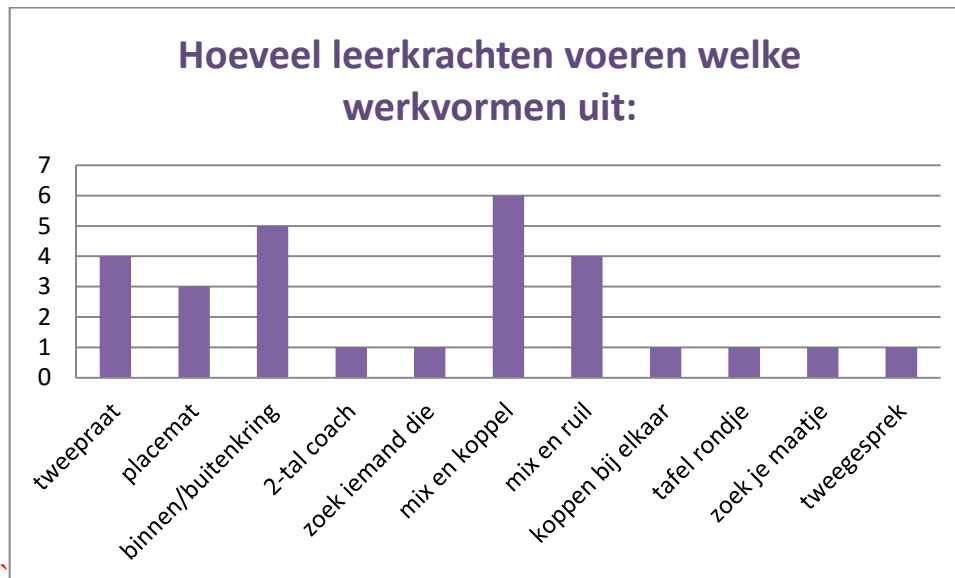
2. Bijna alle acht respondenten (op één na) geven aan dat ze regelmatig coöperatieve werkvormen uitvoeren in de groepen.

3. Hoe vaak de respondenten coöperatieve werkvormen uitvoeren:

4. Er zijn zes respondenten die aangeven dat ze verschillende coöperatieve werkvormen uitvoeren en twee respondenten geven aan dat ze dat soms doen.

5. De respondenten voeren de volgende coöperatieve werkvormen uit:

Coöperatieve werkvormen per bouw					
	groep 1t/m2	groep 3t/m5	groep 6t/m8		
Tweepraat	x	x	x		
Placemat		x	x		
Binnen/buiten kring	x	x	x		
2tal coach			x		
Zoek iemand die			x		
Mix en koppel	x	x	x		
Mix en ruil	x	x	x		
Koppen bij elkaar		x	x		
Tafelrondje			x		
Zoek je maatje	x				
Tweegesprek			x		

Toelichting: Niet alle groepen in een bouw voeren dezelfde coöperatieve werkvormen uit.

Hier zitten weer verschillen tussen.

6. Zeven van de acht respondenten geven aan dat ze coöperatieve werkvormen herhalen met de leerlingen. Eén respondent doet dit soms.

7. Alle acht respondenten geven aan dat de leerlingen positief reageren op het werken met coöperatieve werkvormen.

8. Vijf van de acht respondenten geven aan dat ze de voorbereidingen en/of materialen die ze bij de werkvormen gebruiken bewaren en 2 respondenten bewaren het niet en 1 respondent doet dit niet altijd.

9. Zes van de acht respondenten geven aan dat ze weten dat er mappen op de school aanwezig zijn met bruikbare informatie om coöperatieve werkvormen voor te bereiden en uit te voeren. En twee respondenten wisten dat niet.

10. De respondenten geven de volgende punten aan dat nodig is om coöperatieve werkvormen regelmatig uit te kunnen voeren:

- Makkelijke coöperatieve werkvormen om in te zetten en niet veel tijd kost.
- Coöperatieve werkvormen inplannen, zodat het niet vergeten wordt.
- Inzet en voorbereiding.

11. De ervaringen van de respondenten met het werken met coöperatieve werkvormen in de groepen:

Toelichting: Bij de kolommen 'kost veel tijd' en 'kost weinig tijd' gaven drie respondenten aan (het is wisselend) en één respondent gaf aan dat ze alleen werkvormen kiest die weinig tijd kost.

12. De respondenten geven aan dat ze coöperatieve werkvormen op één van de volgende manieren voorbereiden:

- Het gebruiken van een stappenplan
- Eerst het doel bepalen, welke werkvorm sluit daarbij aan en eventueel materialen maken.
- Een werkvorm kiezen dat bij het onderwerp, project en materialen past.
- Bij het voorbereiden van de ingeroosterde lessen komt het in diegene op en bereidt de werkvorm gelijk voor.
- Kaartjes zoeken, printen en lamineren.
- “Bij de kleuters zijn niet veel werkvormen bruikbaar”.
- “Ik gebruik er niets voor.” Wordt meestal ingezet om voorkennis te activeren of om opgedane kennis uit te wisselen.

13. De respondenten geven aan dat ze coöperatieve werkvormen op één van de volgende manieren uitvoeren:

- Houdt vast aan de regels van de coöperatieve werkvormen.
  - Gebruik van vaste regels.
  - Zoveel mogelijk leerlingen moeten actief deel kunnen nemen.
  - Stilteteken, tijd aangeven, de opdracht moet duidelijk zijn, gebruik van normale stem
  - Enkele vaste afspraken maken en dit steeds herhalen.
  - Vaste routine, zodat leerlingen weten wat van ze verwacht wordt en hoe het werkt.
- Alleen de naam van de werkvorm moet genoeg zijn.

14. De respondenten geven het volgende aan dat ze nodig hebben op het gebied van advies, ondersteuning en/of kennis om coöperatieve werkvormen succesvol en met regelmaat toe te kunnen passen:

- Meer vastigheid: schoolbreed afspraken maken
- Gebruik van de mappen
- Ervaringen en ideeën delen met elkaar
- Tijd om voor te bereiden
- Tijd om materialen te maken
- Ideeën voor de kleuters
- Naslagwerk met ideeën
- Voorbeelden van coöperatieve werkvormen bekijken.